

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

Kékkő vára

Mocsáry Antal írása 1826-ból és
Szombathy Viktor elbeszélése 1979-ből

Versek Balassi Bálint emlékezetére:

Madách Imre,

Barcs János, Marschalkó Zsolt,

Paróczai Csaba, Csikász István,

Vincze Dezső, Konczek József

Tanulmányok Balassi Bálintról,
Rimay Jánosról, Gyöngyösi Istvánról,
Szepsi Csombor Mártonról

Nagy László:

Balassi Bálint lázbeszéde;
Fodor Miklós verselemzése

*Szász Endre: Balassi Bálint
(Részlet)*

50 éves a Palócföld

Szepesi Attila

EMLÉKDAL

Somoskő, romos kő,
sólyom-szállta Zólyom,
Drégelypalánk, Szécsény,
Kékkő, messze kéklő,
álmok végvidékén
hadak-dúlta Divény.
Múlt ködébe hullva
jaj, de messze vagytok,
tűnő századokkal
folyton távolodtok.
Omló bástyák, tornyok:
Nógrád, Szanda, Csábrág...
Vizek tünde kékjét
tavasz záporozza,
hamar lovak útját
orkán szél porozza.
Jaj, de messze vagytok,
szirteken fehérők,
vitéz régiekről
hallgatag regélők:
Liptóújvár, Selmec,
sasmadarak szállta
ódon Fülek vára...
El kéne indulni
Bálint úr nyomába,
bújdosók nyomába,
égcsapó hegyek közt
karcsú mezsgye hosszán,
ahogy egykor régen
jó Lengyelországba.

*(Megjelent 1994-ben,
a Palócföld Balassi-émlékszámban.)*

Tartalom

<i>Madách Imre</i>	Balassa Bálint (vers)	659
<i>Mocsáry Antal</i>	Kékkő vára (historiai írás)	660
<i>Szombathy Viktor</i>	Száll a rege várról várra, Kékkő (elbeszélés)	666
<i>Szvircsek Ferenc</i>	A Balassa-család bányanyitási kísérlete a liptói ércbányászatban (tanulmány)	675
<i>Pajtók Ágnes</i>	Két sors és életmű a reneszánsz Európából – Balassi Bálint és Sir Philip Sydney (tanulmány)	684
<i>Kovács József László</i>	Diplomáciai levél Rimay János úttjáról a Fényes Portára 1608-ból (tanulmány)	697
<i>Laczházi Gyula</i>	Udvari viselkedés és szerelem Gyöngyösi István epikus költészetében (tanulmány)	713
<i>Fodor Miklós</i>	Vitéz és próféta (verselemzés)	725
<i>Balassi emlékkersek 1994</i>		
<i>Barcs János</i>	Zólyom és Fülek alatt	735
<i>Marschalkó Zsolt</i>	Balassi-de profundis	736
<i>Paróczai Csaba</i>	Bűnei bocsánataért	737
<i>Csikász István</i>	Kesergő ének Bálint úrhoz	738
<i>Vincze Dezső</i>	Ének Balassi Bálintról	741
<i>Horváth István</i>	Hol keressük Európát? (esszé)	742
<i>Koncsek József</i>	Az jó Balassi Bálintnak újabb versei	750

Palócföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat
L. évfolyam
2004. 6. szám, november

Főszerkesztő:
PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Főmunkatárs:
NAGY PÁL
(Párizsi Magyar Műhely)

Szerkesztők:
DUKAY NAGY ÁDÁM
DR. KOVÁCS ANNA

BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ szerkesztőségi titkár
Telefon: 32/310-140

A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
3100 Salgótarján, Kassai sor 2.

Felelős kiadó:
OROSZNÉ KATONA ANNA

Készült:
Polar Stúdió, Salgótarján

Lapunk megjelenését támogatta:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA,
a NEMZETI KULTURÁLIS
ALAPPROGRAM és
a NEMZETI ÉVFORDULÓK TITKÁRSÁGA

Szerkesztőségi fogadóórák:
kedd 16–18 óra között

A szerkesztőség levélcíme:
3101 Salgótarján, Pf. 270
Telefon: 32/416-777
Fax: 32/316-482

Internetcím: www.bbmh.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmh.hu

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár,
előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható
az Írók Boltjában
Budapest VI., Andrásy út 45.

2004-ben megjelenik 6 alkalommal.

Ára: 300 Ft

Előfizetési díj egy évre: 1 500 Ft

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük,
de nem küldünk vissza.

ISSN: 05555-8867
INDEX: 25925

Nógrád megye Madách-díjas folyóirata
(2004)

BALASSA BÁLINT

Idegen hazában, tengeren túl
Él a költő árván, számüzötten
És dalát a kalmárnép nem érti,
Honfibúját könnyező szemében.

Ámde: ő a bűt hiven táplálja,
S a hálás bú őt tartja ismét fel,
Mert ha kebeléből kiszakadna,
A költőt is síri éj fogná el.

Így él ő sokáig, mint a pusztán
Elkiáltott fájdalom nyögése,
Mely lassanként semmiségbe folyt szét,
Nem lelvén szűt, amelyben felélne.

Sír borúl az énekek fiára,
Idegen föld nyomasztó bilincse,
Hej, de ezt is győztesen lerázza
A költőnek szent hazaszerelme.

És porából napraforgó hajt ki,
Mely szünetlen arccal néz keletnek,
Mintha mondaná, hogy ott a szent föld,
Melyhez áldás s vágyai sietnek.

És szivéből lesz dalos madárka,
Mely hazáját látogatni eljár,
Ott elzengi bánatát, keservét
S szent sejtelmét, mit minden szív táplál.

És lelkéből barna felhő válik,
Mely dörögve száll meg bérceinken,
Szent harag, mely álmainkból felráz,
S melyre a bitorló bűn megretten.

KÉKKŐ VÁRA

(Részletek)

Mindenelőtte a várról és annak viszontagságairól szólnék, szükségesnek találom, ama régi gyökeres familiáról írni, melly Balassa név alatt esmeretes, s mellynek a Grófi línéában a fiú ágra nézve magva szakadt; de a Bárói ága, még fen van.

Ezen Balassa Familia eredetét származtatja a Magyarok hét első Kapitányjaik közül egyiktől, nevezetesen Bungertől, kinek Bors nevezetű fija volt. Ennek maradéki építették a Zólyomi várat, és bírták is azt, ugyan azért *Zólyomi Grófok*nak hivattattak, a kik közül idő jártával egyhez, úgymint Detrikhez 1228. eszt. a Balassák természet és törvény szerint a leg-tisztább atyafiságos szeretettel kaptattak.

Ezen Detrik nevű Zólyomi Gróf, több Uradalmain kívül Detrikkőnek is birtokosa volt, s ugyan erről neveztetett is. Ettől fiúról fiúra való származását tulajdon leveles tárából hiteles oklevelekkel bizonyíthatja a Balassa Familia.

Ugyan ezen Detriknek ötödik unokája volt azon *Balás*, a ki Nagy, vagyis Ipoly-Gyarmatot megkülömböztetve kedvelte, s kitől a XIV. században a Balassa Nemzetség *Gyarmati Balassa Nagy* vagy Ipoly-Gyarmat városa pedig Balassa Gyarmat nevet kapott.

Ezen régi gyökeres Nemzetség nagy embereket mutatott be a Hazának, és bátor vitézeket, kiknek sorban való leírásokat másra bizván, felvett tárgymhoz látok.

Balassa László 1409. eszt. Sigmond Királytól, vitéz maga viseletéért a Sárkány Rendjét nyerte meg. *Balassa Ferentz* a harmadik felesége után a Bosniai Királynak és *Prényi Imre* Palatinusnak sógora, továbbá Zeverinyi Bán, és Nógrád Vármegye Fő Ispánja volt 1526. eszt. utánna *Balassa Sigmond* 1556. és 1568. Borsód Vármegye Fő Ispánja; *Balassa Imre* Erdély Ország Fejedelme; *Balassa Menyhért* I. Ferdinánd Császár és Király arany sarkantyús Vitéze; *Balassa János* a XVI. század közepe táján Zólyomi Fő Kapitány, s egyszersmind Nógrád és Honth Vármegyék Fő Ispánja;^{a)} *Balassa András* 1546. Királyi Fő Asztalnok, Tanátsos, és Nógrád Vármegye

^{a)} Ezen Jánosról Istvánfy ditséretesen ír.

Fő Ispánja; *Balassa Bálint* 1585. eszt. Nógrád Vármegyei Főispán-voltak. *Balassa Imre*, Pest, Pilis és Solt Vármegyék Fő Ispánja, nagy katona s vitéz bajnok volt, de végre a pártosokhoz tsatolta magát.^{a)} *Balassa Sigmond* felesége Rhitváni Zborovszky egy Lengyel Hertzeg Aszszony lévén, ez által ő sok Nagyokkal atyafiságba lépett, s egyenesen a Lengyel Király sógora lett, Második *Balassa Ferentz* Honth Vármegyének Fő Ispánja, és egyszersmind Ezredes Fő Kapitánja volt. A gazdag és sok kintsekkel bíró *Balassa Péter* II. Ferdinánd alatt az által tette magát nevezetessé, hogy a Csehek ellen a maga költségén katonáskodott. – Az utóbbi *Balassa Bálint* Honth Vármegyének Fő Ispánja, s a vers-szerzésnek nagy barátja volt, kinek verseit, közre botsátott munkájában én is gyönyörűséggel olvastam. *Balassa Pál* a XVII. században választott Püspök volt.

Hogy pedig a Balassa Familia tagjai vitéz tetteik mellett nagy lelküek is voltak, s az Ország is mennyire szerette őket, például *Balassa Jánost* említtem. Ez Don Francesco Lasso de Castilia által kettős vidalra kihivattatván, nem tudta mit tegyen? bátorsága ugyan volt, s készen állott a viadalra, maga és nemzete betsületének fentartásáért, de tudta, hogy Törvényeink a viadalt senkinek meg nem engedik, sőt azt a viaskodók minden ingó s ingatlan javaiknak el-vesztése alatt tiltják. Jelentette tehát az Ország akkor egybegyült Rendjeinek, valljon elfogadhat-e ezen kihívást? Az Ország Rendjei a Király előtt magokat eránta közbe vetették, a miből kitetszik a Balassa Familiabéliekhez, és kiváltképen *Balassa János*hoz vonzó egyenes Magyar hajlandóságok. [...]

Azonban hogy mind ezek után sem történt meg *Balassa János* és Don Francesco Lasso között a kívánt tsendes egyezés, kitetszik onnan, hogy Don Francesco az Ország házának négy ajtaira egy írást ragasztatott alattomban, melly által *Balassa Jánost* a Császár s Király birodalmain kívül való bizonyos kinevezendő helyre kettős viadalra kihivta.

Don Francesco Lasso de Castilia vakmerőségétől meg nem rettent *Balassa János*, azért is ezen helytelen s dühös bosszút állani kívánó indulatját az Ország Rendjei eleibe terjesztette, a kik ezen helytelen s szokatlan tselekedetét *Don Francesconak*, olly kedvetlenséggel értették, hogy az uralkodó Császár és Királyhoz az Ország nevében írtak, s magokat mind a nemzet megsértetéséért, mind pedig *Balassa János*hoz vonzó Magyar hív s jó szivek és hajlandóságok megbizonyítása végett közbe vetették. [...]

Ezen várt s megnyert viadalra való engedelemnek az lett a következése, hogy ámbár az egész Monarchiában köz hírek s tudósítások által előhivattatott

^{a)} Vitézségét, bátor maga viseletét, sajnosan ugyan, de eléggé leirtam a' Divényi várnak leírásában; mert a' történet-írónak egyenességgel, 's minden részre hajlás nélkül kell előadni az előadandókat.

Don Francesco Lasso de Castilia, még sem állott elő a kettős viadalra, s ezért betstelennek (Infamisnak) kiáltatott és hirdettetett ki.

Ez az a Balassa János, a ki mint a Bánya Városok kormányozója (Praefectussa) vitézsége által a Balassa-Gyarmathi, Divényi, Kékkői, és Dobronai Várat meg tudta oltalmazni az ellenségtől. – *Balassa Menyhért* hasonlóképen nagy Hadi Vezér volt. *Balassa Imre* Erdélyi Fejedelemnek választatott.^{a)}

A XVII. században nevezetesebbek voltak: *Balassa András*, Hadi Vezér; *Balassa Ádám* Cs. Királyi Kamarás, a Kékkői s Korponai várak kormányzó Vezére, és Ezredes fő Kapitánya; *Balassa Gábor*, arany sarkantyús vitéz, és Tabulea Báró; *Gróf Balassa Pál*, – ez mérette ki azon helyet Balassa-Gyarmathon, és által is adta azt, a hol most a Vármegye háza kiterjedett épületeivel vagyon. Ez hivataljára nézve Királyi Fő Tárnok Mester, Gömör Vármegyének Főispánja, a Provincialis Commisariatus Fő Directora, és Belső Titkos Tanácsos volt. [...]

Ezek után *Báró Balassa Gábor* Győr Várának Kormányozója; *Gróf Balassa János*, az utóbbi, Gömör Vármegyének Fő-Ispánja, és Cs. R. Titkos Tanácsos volt.

Gróf Balassa Paulai Ferentz, Kékkő, Vágbesztertze, Lietava, s Eberhardt várak s uradalmak örökös Ura volt az utolsó a Grófi-ágból. Ő 1750. eszt. Kamarássá lett; 1757. a Nagy Mélt. Magyar Királyi Helytartó Tanácsnál Tanácsosnak; 1762-ben Szerem Vármegye Fő Ispánjának; 1769-ben Magyar Ország Provincialis Commissariatusa Directorának; ugyan azon esztendőben Csász. Királyi Belső Titkos Tanácsosnak; 1780-ban Szent István jeles Rendje Commendátorának; 1785-ban a Cs. Királyi Kamara Elölülőjének, Kintstartónak s Korona Őrzőnek; 1785. Szala, Körös, Varasd, Szerem, és Zágráb Vármegyék Fő-Ispánjának, Horvát Ország és Dalmátzia Bánjának, Fő-Kapitánjának, és a Banalis Tábla Elölülőjének; 1792-ben pedig a Galliczia és Lodomeria eránt rendeltetett Udvari Commissió Elölülőjének neveztetett ki. Az Udvar terhes foglalatosságaiban mint Királyi Commissarius, a Felség személyében tízszer munkálkodott. Ezen nagy Férjfiú utolsó napjait kedves Kékkői várában tsendes nyugodalomban, többnyire olvasással és nemes társalkodással töltötte. Örömmel fogadta a vendégeket, s még a legkissebb Nemes Embert is nagyon tudta betsülni s megkülönböztetni. Végre negyed napi betegsége után életének 76. esztendejében 1807. esztendőben, ugyan a

^{a)} Illy régi nevezetes Familiabeliről miképen tsuszhatott be Forgách Ferentznek *Rerum Hungaricarum sui temporis Comment.* című jeles munkájába a' 217 lapján ezen kifejezés: *Hominem mediocris Conditionis in praefecturam Transylvaniae, cum Maylato Collega evexerat;* holott ezen familia mindenkor nagy Embereket mutatott be a' Hazának, több századok óta; hihető, hogy Forgách Ferentz N. Váradi Püspök' kéz-írásában, melly tsak halála után botsáttatott közre, nem is volt ez, valamint több e' félek is, ugymint a' 217. és 691. lapon.

Kékkői Várban tsendes halállal halt meg, s hideg tetemei a Nagy Zellei templom boltozatjába illendően eltakarítottak.^{a)} [...]

A még élő *Báró Balassa Sándor*, Cs. K. Kamarás, tsendes életet él, és sokakkal jól tézen. Ezek után a Kékkői várnak leírását adjuk már elő:

Kékkő vára mind ezen Vármegyének, mind az Osztrozkai magas hegyeknek szélén fekszik. – Minekutánna ezen nagy terjedésű hegyek lefelé hajlani látszanak, és itten végeződnek, lassan lassan három ágra osztatnak, mellyeknek egyike *Bázs*nak neveztetik, a másika *Judás Hegyének*, – a harmadika pedig *Paphegye* neve alatt esmeretes. *Bázs* hegye napkelet felé az ellenség ellen vigyázó helyül szolgált a várbelieknek, mert a teteje természete szerint mindenkor terméketlen, s ennél fogva szabad kilátást engedvén, vigyázó helynek legalkalmatosabb volt. – Már a régiebb időkben is *Bástya-hegynek* neveztek ezt az első Magyarok; de idővel a Tótok által megrövidítvén ezen nevezet *Bázs-á* változtatott. Ennek szomszédságában a *Judás* hegye fekszik, melly onnan vette nevezetét, hogy róla kémlték ki a Törökök a várbelieket, ezeknek nagy veszedelemekre, – megfordulván későbbben a szerentse, s az ellenség intselkedése a várbeliek által megelőztetett, s az ellenség meg is verettetett; innen vette ez a hegy az áruló *Judás* nevéből nevezetét. A *Paphegye*, hogyha a hozzánk lejtő közbeszédnek helyet akarunk adni, egy *Paptól* vette nevezetét, a ki bizonyos fogadásból ezen hegynek alljáról egészen a tetejére felment egy huzomban, legkisebb pihenés nélkül; holott a távulságot csak a vár kapujától a völgynek mélységéig, hol most a Mező-Város fekszik, könnyen lehet két ezer lépésre tenni, – a kapu pedig a hegy közepe táján fekszik. – Annyi hitelt adhatni ezen állításnak, a mennyit egy mesének szoktunk adni; de azért megmarad a régi nevezete.

Ezen *Paphegye* közepe táján egy kősziklára építettett a *Kékkői Vár*, melly leginkább az utóbbi gyászos időszakaszban, Rákótzty pártütő zendülése alatt sok kegyetlenséget állott ki, felgyújtattatott, s olthatatlan lángba borult. A magas kőfalak bizonyítják most is volt ékes palotájának helyeit.

A *Kékkői Vár* nevezetét azon mohos s kék színt mutató kősziklától vette, mellyen fekszik, s Német nyelven is *Blauen-Stein* a neve. Ezen várnak a kinézése délnek *Balassa-Gyarmat* felé igen gyönyörűsége; ellenben az alatta fekvő *Mező-Várostól* szinte megtagadta a természet minden kellemeit, egy szoros völgybe lévén az szorítva, melly azonban más javakkal jutalmaztatott meg a természet és a szorgalom által; mert a szőlő-hegyei, bár nem igen nevezetesek is, de termékenyek, főképen a *Tartuska* nevezetűek; ezek alatt lévő szilvássaik szép hasznot hajtanak; de mind ezek felett a

^{a)} Ezen *Mágnás'* mély tudományáról többet írtak mások, nevezetesen *Szklenár ad Lib. de M. Moraviae situ, Icon ejus per Kovachich von Ungarn*. Leginkább *Stemmatographia* *Lehotzky* II. 25. lapon.

gesztenyés erdeje érdemel figyelmet, mellyben nagy, és 100 esztendőös vas-tag tserfához hasonlítható terebélyes gesztenyefák látszanak.

Méltó itten a megjegyzésre, hogy az Osztrozkai hegyek között volt két nevezetes várak, *Divény* tudniillik és *Kékkő*, ezen Vármegyének mintegy bástyául szolgáltak, s oltalmazólag fedték ezt, sőt a felettek lévő Bánya városok oltalom-váraül is szolgáltak hajdan.

Ezen két erős várnak hajdan egy örökös Földes Ura volt, t. i. a Balassa Nemzetség. Ennek tagjai a Törökök ellen, főképen a XVI. században, önnön védelmezések mellett a felső részeit a Hazának, a Bánya városokkal együtt, ditsőségesen megtudták őrizni és oltalmazni, olly bátorsággal, hogy halni vagy győzni mindég készen volnának. Előbb mint ezen várnak sokféle viszontagságait előadnám, a belső kapujának homlokán egy négyszegü kék köre faragtatott felírást adom elő. [...]

Ezen feljülírás felett a nevezetes *Balassa* Nemzetség tzimere köre faragva látszik, melly *Belény* nevü állatnak a feje, melly deák nyelven *Bizonthnak* neveztetik, s a vad bikának egy neme; – ennek a szarvai között egy tsillag látszik, és szája körül holdat mutat, azon kívül gyikfark van a szájában.

Ezen erős várnak a talpköve 1237. eszt. IV. Béla Király uralkodása alatt tétetett le.

1572. Eszt. Maximilián Császár és Király alatt *Balassa Bálint*, a kit az említett Felség *Dobóval* együtt vissza vett kegyelmébe, volt ezen várnak birtokában, s ennek fija *Balassa János* is birta ezt.

Balassa János bátor katona lévén, egy alkalmatossággal a Török ellenségnek friss találmánnyal tselt akart vetni, de szerentsétlen kimenetellel, mellyért *Bársonyos Musztafa* ellene olly nagy haragra gerjedett, hogy *Kékkő* várát *Ali Bég* vezére által azonnal ostrom alá vétetni rendelte, mellyet a várbeliek, *Divénybe* szaladván, – tsak hamar üresen hagytak, és az ellenségnek alávaló módon általengedték 1576. eszt. Így *Balassa János*, hadi tsaltvető találmánnyáért tsaknem életével adózott.

Így, foglalta el a Török ezen várat, s birta is ezt több esztendőig, melly idő alatt egy erős szegletbástyával és egy kapuval is megerősítette, de ezen kapu most már, mint szükségtelen, kőfallyal be van rakva.

1593. esztendőben, mellyben *Fülek vára* *Tiefenbach Fő Vezér* által, (a mint már feljebb említém) szerentsés győzödelemmel a Töröktől elvétetett, ezen vár is a Törökök által puskaporral felgyújtatván, pusztá omladékban üresen hagyatott, melly után hosszas időig haszon-vehetetlen állapotban hevert, s tsak baglyok tanyája volt mind addig, mig végre *Balassa Sigmund* mély sántzokkal és épületekkel új életre hozta, s az Ország erejével meg is erősítette.^{a)}

^{a)} 1604. eszt. 8. Art. §. 12. Gratuitos labores ad *Kékkeö* praestabit Comitatus Árva.

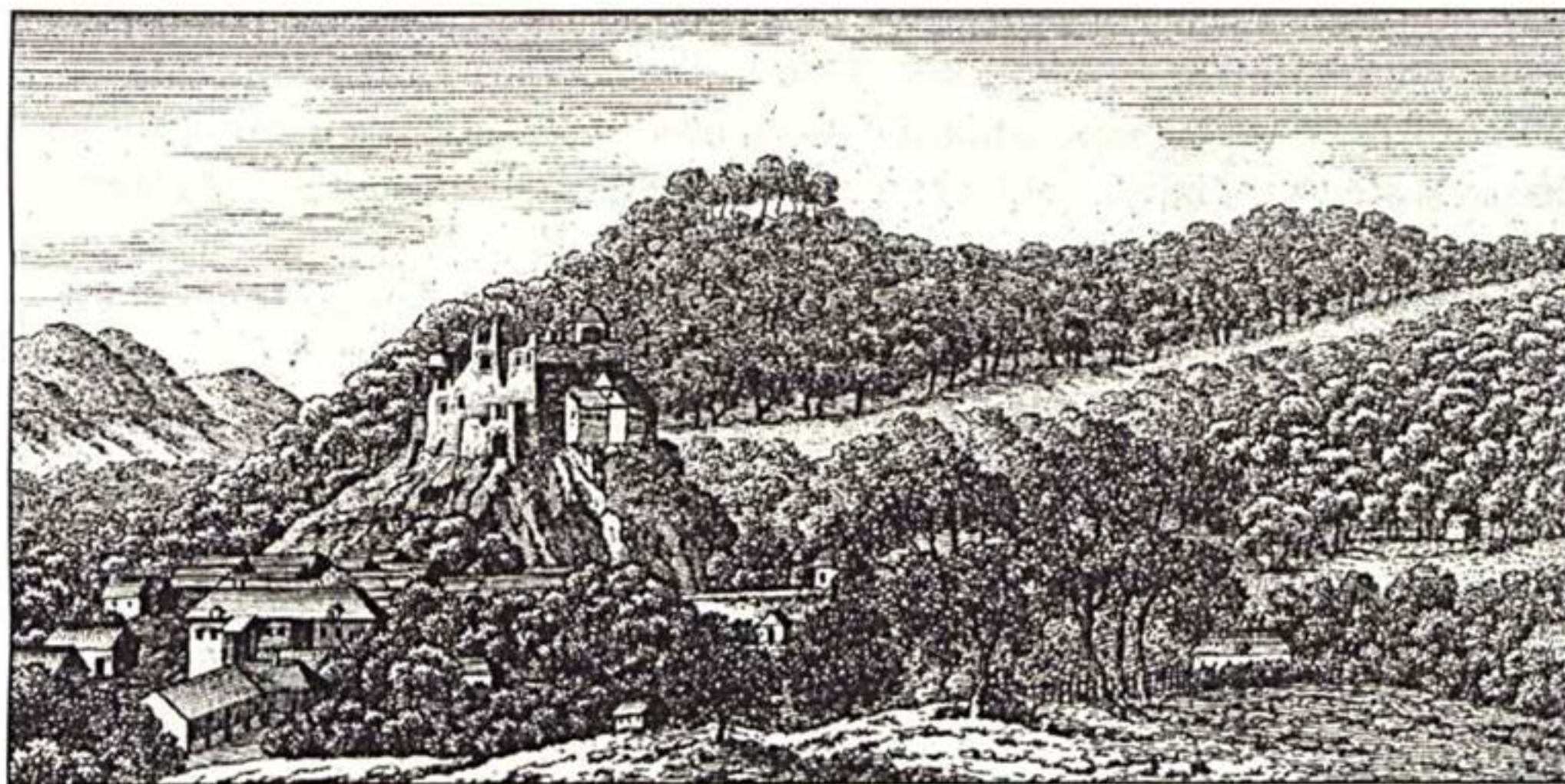
Így vissza foglaltatván ezen vár, örökös urai vissza helyheztek ennek birtokába, a kik az elpusztult épületeket használni akarván, megépítették azokat; azomban az utolsó támadók által felgyújtatván ezen vár, újra kipusztult. Későbbben egy részét *Ballassa Gábor* maga számára lakóhelynek készítette, úgy a mint most van.

Szép rendel vannak ezen úri épületek építetve, s belső elrendeltetések is hasznos és ékes. Nem kevéssé szépítik a Palotát a *Balassa* Nemzetség mind a két nemből való jeles tagjainak benne függő képeik, mellyek nem tsak gyönyörködtetik a nézőket, hanem vissza is emlékeztetik a múlt időkre.

Ezen várnak a kapuja előtt egy mély sántz van, melly azt egészen körül keríti, s tsak egy kő-hidon lehet bemenni. A sántzban pintzék vagynak a kősziklákba faragva, mellyekben hajdan sok válogatott jó borok tartattak; ezekben több rejtekhelyek is találatnak, mellyekbe a veszedelmes ostrom idején mind a birtokosok mind pedig a várbeliek betsesebb ingó javaikat elrejtették. Egy pintzében egy forrás kút is van, mellynek vize hideg ugyan, de az íze kellemetlen, s azért nem kevés tsudálkozásra ad okot, hogy a várbeli őrizet, az ostrom ideje alatt ezen vízzel, melly kellemetlen ízén kívül még tsekély is, ki tudta szükségét pótolni. Most már a távolabb lévő hegyekből tsergedező jó forrás viz, tsatornák által nagy munkával és szorgalommal vezetetik ide, melly folyvást folyik, és így az egész várbeli szükségre elegendő.

Ezen vár a Kékkői Járásban fekszik, mellyet ettől vette nevét.

(*Nemes Nógrád Vármegye esmértetése, 1826 – részletek*)

Kékkő vára, 1826

Szombathy Viktor

SZÁLL A REGE VÁRRÓL VÁRRA KÉKKŐ

Az Ipoly felé iramló Kürtös-patak Mikszáthtól oly sokszor megidézett völgyében, a Korponai-hegység peremén messzire látható dombon állott már a tatárjárás előtt is Kékkő vár elődje. Jelentős erősséggé királyi engedéllyel az 1250-es években Mikó fia Péter, a Balassa család őse építette ki. A Balassák Magyarországon igen sokat szereplő, nagy hatalmú, tehetséges, de sokszor izgága famíliái közé tartoztak. Kékkő pedig ama ritka várbirtokok egyike volt, amely – bár százötven évig török elleni végvárnak számított, de néhány évig a török is ült benne – hétszáz éven át, egészen a XX. század első harmadáig egyetlen főúri család, a bárói, később grófi rangra emelt Balassák kezén volt. A költő Balassi Bálintnak is „kékkői” volt az egyik előneve. Az 1570-es években Balassa János, Hont és Zólyom vármegye főispánja volt Kékkő ura, és ő sokszor csapott le a várból a törökre. Musztafa budai pasa rendeletére végül Ali bég indult meg Kékkő ellen 1576-ban, de a várat kardcsapás nélkül vette be, mert a várvédők Divény várába menekültek. A bég nagy gondot fordított Kékkő várára, új toronnyal, kapuval látta el. 1593 decemberében azonban Pálffy Miklós és Tieffenbach Kristóf császári fővezér újra visszavette Kékkőt, a török elmeneült, de előbb felrobbantotta a várat. Kékkő mint török elleni végvár oly fontos maradt, hogy Balassa Zsigmond országos segítséggel 1604–1612 között ismét felépítette a várat. Egy újabb török ostrom alkalmával a XVII. század második felében Kékkő végleg elpusztult. 1750-ben báró Balassa Gábor a vár egy részét díszes kastélyként barokk stílusban megint helyreállította. Jelenleg is ebben az állapotában láthatjuk, hivatalok vannak benne. A vár elülső része megmaradt romosnak, a bástyák felől és a vár fölött emelkedő Kálvária-dombról nagyszerű kilátást kapunk az alant elterülő tájra; arra, ahol a törökök oly sokszor vonultak Kékkő ellen.

Egy harcias sárkány ágaskodik a Balassák címerében. Szárnyas meseállat, már-már röpül; jobb lábában – akár kezének is mondhatnánk – széles pengéjű, görbe török kardot tart. Annak jele ez, hogy a Balassa família minden férfi tagja kezdettől fogva nagyvérű, harcias, vitézi renden levő ember volt a Hunt-Pázmán nembeli Detre ispán születése óta. Ez a Detre ispán Balázsnak kereszteltette fiát, vagyona örökösét; a Balázs fiai lettek a Balásfiak, a következő nemzedék pedig már Balassának mondta magát.

Nos, ők rajzoltatták a királyi kancelláriában a sárkányos, kardos címert. A szép Nógrád vármegyében az a hír járta akkortájt, hogy ez a sárkány nem csupán holmi festett csudaállat, hanem valóságos, élő szárnyas szörnyeteg. Fenn lakozott a Vepor tetején, aranybarlang volt a háza, minden nap egy juhot evett meg, s csak nagy ritkán röppent le az Ipoly partjára vizet hörpinteni. Ilyenkor azonban kiitta a fél Ipolyt. Messzire kerültek a favágók, a vadászok közelébe sem mertek kerülni. Emberszagot ha érzett, szívesen lemondott a juhlakomáról, orrából tüzes lángot fújt, szárnya csapásával vad vihart támasztott, morgása hasonlatos volt a távoli mennydörgéshez.

Téli estéken, amikor a hó beborította a falvakat, s az emberek legszívesebben a kuckó melegénél üldögéltek: ilyenféle mesék járták, ha valaki a Balassa uraságokat emlegette. A legszebben a vén Dorka tudta elmondani a sárkány történetét; emígyen:

Ez a sárkány egy magányos remetesárkány volt, akit indulatos természetű miatt még a saját családja is kivetett, a hegyekbe száműzött. A többi testvérek megelégedtek hetenkint egy-egy kis báránnyal, ennek a nagyét-kúnek naponta egész birka kellett.

– Nem bírlak etetni – mondta egy esős reggelen a sárkánymama –, indulj el világgá, s keresd meg a kenyeredet magad.

– Az én kenyérem mindennap egy birka – morogta a fiúsárkány, majd kifényesítette körmeit, kettőt libbentett a szárnyán, s elindult hetedhét országnak.

Féltek tőle a juhászok, féltek tőle a vadászok. Ha nyelvét kiöltötte, piros lángként világított, ha karmait szétterpesztette, fénylettek, mint megannyi vasvilla. Rossz idők jártak a legelőkre, rétekre, erdőkre!

Amikor jókedve támadt, az Ipolyban hempergett. Egyszer nagy hempergés közben vakítóan csillogó, hatalmas kékszín követ talált. Nézegette, forgatta, beleharapott, de megenni nem tudta.

– Hazaviszem, eljátszogatom vele – mondta enmagának, mert szeretett még játszózni, hiszen fiatal sárkány volt. – Mindenki irigyelni fog.

És mert dicsekedni akart, elsétált a családi sárkánybarlang előtt is, beszólt a kőkapun:

– Csodás követ találtam, egy kék követ! Senkinek sincs ilyen.

Megforgatta a követ a fűvön, szikrázott ezer színben az a kő a napfényben. Aztán továbbsietett vele. Aznap még a birkáról is megfeledkezett.

A kék színben pompázó kőnek híre ment. A hír eljutott a királyhoz is, és mert éppen a koronáját akarta felékesíteni új drágakövekkel, hívatta aranymívesét:

– Szerezzétek meg nekem azt a nevezetes kék követ.

– Nem lehet, királyom, egy vad sárkány őrzi.

– Menjen érte ötven harcosom!

Az ötven harcosnak csak a fele jött vissza, a többit megette a sárkány, de a követ nem adta.

– Száz harcos induljon a kőért!

A száz harcosnak csak a fele jött vissza, a többit megette a sárkány, de a követ nem adta.

– Ezer harcos is kevés! – mondta a testőrök kapitánya, mert igen sajnálta annyi remek katonája vesztét. – A sárkány beengedi őket a barlangjába, aztán ott veszejt valamennyit. Soha többé nem kerülnek elő.

Búsult is, haragudott is a király. A kék színű drágakő egyre becsesebbnek tűnt előtte. Úgy vágyott már a kő után, mint egy gyerek a legkedvesebb játéka után.

– Akár tízezer harcosom támadja meg a sárkány barlangját, de a kő az enyém legyen! Nincs ember, aki elmenne érte?

– Én egyedül megyek el, királyom – állt eléje ekkor Detre fia Balázs –, magam szerzem meg a kék követ, nem kell hozzá sem ötven, sem száz, sem ezer vitéz.

Kedvelte a király ezt a selymes hajú, vidám, buzgó Detrefi Balázst, nem egyezett bele.

– Menjen más! – parancsolta.

Detrefi Balázs térdre borult:

– Engedj el, királyom, bizony nem történik bajom!

Sóhajtott a király, mert kedvelte Detrefi Balázst, de a kékszín kő után is vágyott. Keze intésével adott engedelmet.

– Ha bajod történne, vissza se jöjj többé – mondta bánatosan.

– Akkor már úgysem tudok – nevetett Balázs vitéz, és hét nap, hét éjjel ült lovon, meg sem állt a sárkánybarlang szájáig. A sárkányfiú kinn ült a napon, száját nyalogatta.

– Gyere, gyere, te katona, hadd eszlek meg.

– Engem bizony nem – rikkantott a vitéz –, add a kék követ, ha nem adod, viszem erővel!

A sárkánynak jókedve volt, aznap éppen három birkát kebelezett be. Maga mögé nyúlt, s elővette a kék követ. Megcsillogtatta, a napsugár vakítón verődött vissza róla.

– Ezt? – kérdezte gúnyosan. – Korábban kelj föl, te kis béka, ha el akarod tőlem venni a követ. Már hetvenöten megpróbálták, vagy még annál is többen.

Nem felelt erre semmit Detrefi Balázs, csak kirántotta a kardját, és szúrta. De nem a fejét vágta a sárkánynak, mert tudta, hogy ha a fejét metszi le,

újra kinő, hanem a jobb szárnyára pályázott, a jobb szárnyán is arra a kék tollra, a repülőtollra, amelyik a szárnya hegyén lengett.

Szörnyű dulakodás kezdődött. Rengett a föld, üvöltött a sárkány, menekültek az őzek, a szarvasok, a sasok, a vércsék. Detre fia Balázs ellenben se nem szólt, se nem üvöltött, hanem csak szúrt és vágott.

A hetedik suhintásra töből metszette le a kék repülőtollat. Újabb hetedikre a sárkány bal szárnyáról a zöldet, farkáról a pirosat. Ordított a sárkány, elvesztette minden erejét. Kegyelemdöfésként Balázs a sárkány farkába szúrt. A sárkány elveszítette minden repülőtudományát, minden támasztékát. Fájdalmas kiáltással gurult a mélybe. Dőltek a fák, gördültek a sziklák, amerre zuhant.

Detre fia Balázs berohant a barlangba. Hát mit lát? Ott feküdt élettelelenül mind a hetvenöt vitéz. A sárkány csak készült megenni őket, ínségebb napokra tette félre mind a hetvenötöt. Detre fia Balázs mindegyikre ráhullajtott egy csöppet a sárkány véreből, s íme, ásítózva, botladozva keltek fel azok.

– Hol vagyunk? – nyújtózkodott a hadnagyuk, s tétován pillantott körül.
– Elaludtunk volna?

– A sárkány barlangjában! – felelte Detre fia Balázs. – Bizony mondom néktek, nagy a szerencsétek, a sárkánynak a torkában végetek lelnétek.

A kék kő szikrázó fénye eközben betöltötte az egész barlangot. Égi világosság vakította el a szemeket. Detre fia Balázs vigyázva emelte tarisznyájába a csudakövet, s meg sem állt vele a királyig. A kő ereje akkora volt, hogy amit hét nap s hét éjszaka tett meg idáig a vitéz, azt hét óra alatt járta meg visszafelé. Budán félretaszított minden ajtónállót, minden alabárdost, rogyott térdre Géza király előtt:

– Ímhol a kék kő, uram királyom. Fele az ettéd, fele az enyim. Még a fele is legnagyobb, legszebb ékköve lesz koronádnak.

– Mivel hasítod ketté? – mosolygott a király, mert nem hitte, hogy Detre fia Balázs ketté tudja törni a követ.

– A sárkányvéres kardommal, király! – emelte fel kardját a vitéz, és egyszerűen kettépattintotta a kékszín gyémántkövet, az égi fényben szikrázót.

Vette a király kezébe a követ, hívatta aranyművését, illesztette azonnal koronája hegyére. Akkora volt a kékszín kő tüze, hogy beragyogta vele egész Magyarországot.

– Mivel kedveskedhetem neked? – kérdezte végül a király, mert nagyon örvendett a kőnek.

– Add nekem, uram, a sárkány barlangját, várat építetek oda, és add nekem azt a hetvenöt katonát, akit elevenné varázsoltam a sárkány vérével.

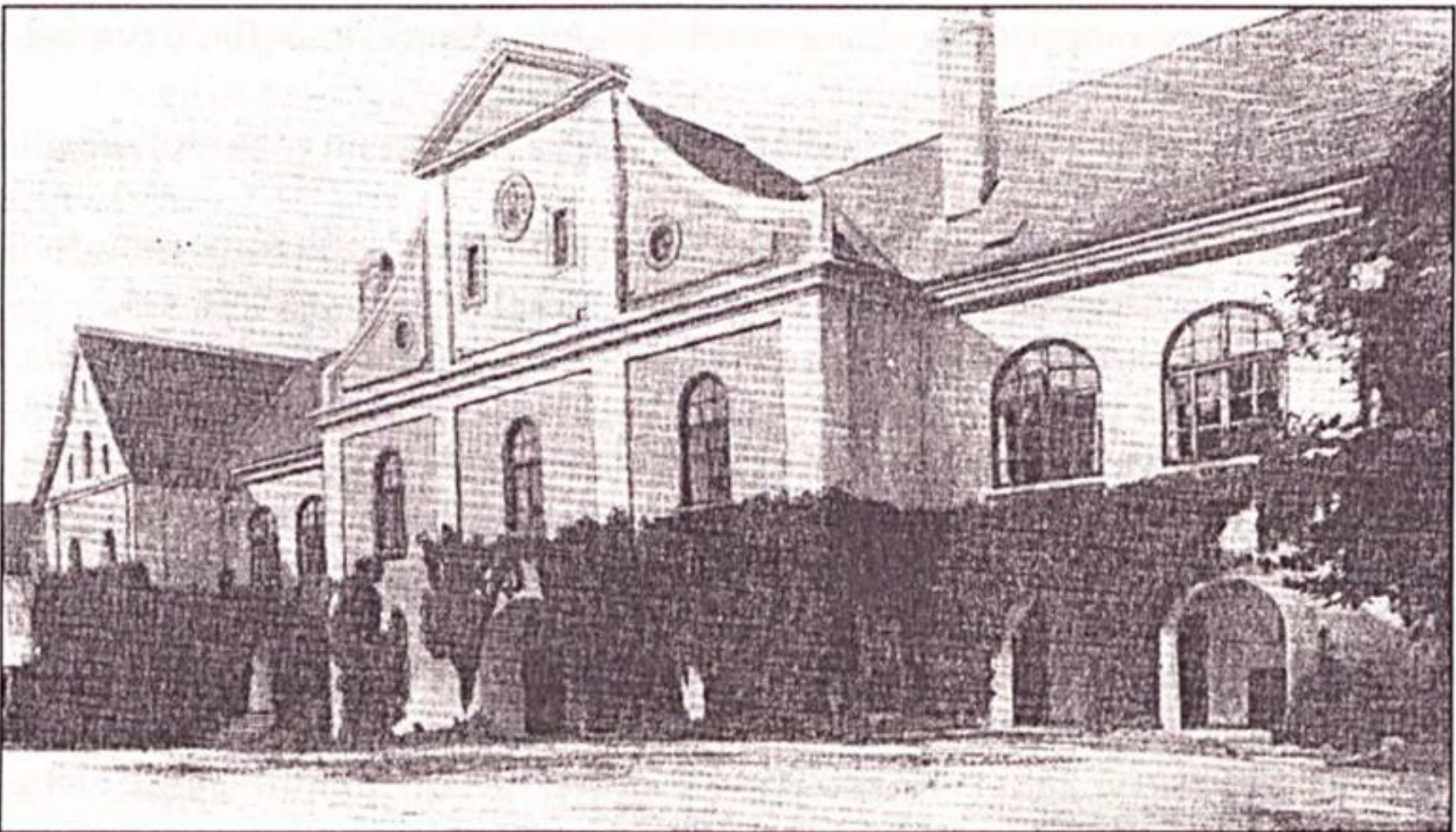
– Ha csak ennyi a kívánságod, megkapod, vigyed és vegyed.

Vidám trombitaszóval, ficánkoló paripákon vonultak a vitézek, élükön Balázssal, fel a hegyek országába, a sárkány barlangjához.

Ott építette fel a várát. Legmagasabb tornya hegyébe illesztette a kék követ, s azóta hívják a Balassák várát Kékkőnek.

Ha nem hiszed, keresd meg a követ. Egyszer, amikor a törökök be akarták venni a várat, a kő magától gurult le, nem akart Ali bég kezébe kerülni. Azóta is ott lappang a fűben, s csak arra vár, mikor érkezik egy újabb vitéz fiú, hogy megküzdjön a sárkánnyal. Mert a sárkány is ott lapul valahol a közelben, de amióta levágták röpülőtollait, igen megjavult, a réti fűvel is megelégszik, s mivel így is jól érzi magát, nevet az egész világra.

A Balassák címerében pedig öröklétig látható: a király engedélyével a Balassák kardját tartó sárkányt festették bele.

A kékkői vár 1911-ben

Kékkő vára később sok dicsőség, sok harc, sok öröm és keserűség színhelye lett, évszázadokig dacolt az idővel, s főként a törökkel.

Mert a törökkel kiváltképp sok bajuk volt a vár urainak. Lám, most is, a pillanatnyi magyar-török békesség idején mit lát a kékkői várórség az ő nagy figyelgetése közepett: a vár alatti úton török csapat közeleg! Síppal, dobbal, lófarkas zászlóval.

- Jön a török! - lihegett be az ebédlőterembe Balassa János uramhoz a várnagy. - Már a domb alatt jár!

– Mennyi? – kérdezte a vár ura, mert néhány szál töröktől meg sem ijedt.
– Nem lehetnek többen húsznál-huszonötnél. Alkalmasint a többit a fák közé bújtatták, lest vetnek nekünk.

Ezúttal azonban – halljunk csudát! – békés szándékkal fúvatta meg a jeladó kürtöt a törökök vezetője a várkapu előtt. Tarka, díszes öltözék fényeskedett a vezetőkön is, a kísérekön is; ha ez az ünnepi ruházat nem volt valamilyen csel, akkor bizonyosan békés a jövetel szándéka.

– Kik vagytok, mit akartok? – kiáltott le a figyelőtoronyból az őr.

– Én magam vagyok a füleki bég, a nagy hatalmú füleki bég, a fényes arcú szultán leghívebb alattvalója, Mehemed. A ti uratokhoz, a vitéz Balassa János úrhoz jöttem békés szívvel, nagy jóindulattal. A kívánságom előszóval neki mondom el.

– Neked kívánságod nem lehet, Mehemed bég, legfeljebb kérésed. Ezt jegyezd meg magadnak máris!

– No, jó – nyelt egyet a bég –, hát legyen. Engedjétek be a kapun. Kérni jöttem.

– Hárman bejöhetek, a többi kint marad. Ismerjük az ilyen csel, Allah nevében bebocsáttatást kértek, aztán nekünk támadtok, s örökre benn maradtok.

Mehemed dühösen döngötte a kaput:

– De mikor béke hírével jöttünk!

– Hárman bejöhetek, a többi kint marad.

Mit volt, mit nem tenni, a bégnek, úgy látszik, fontos volt a dolog, mert hátraparancsolta az embereit, ő maga a tárt kapun harmadmagával büszkén belovagolt. Jobbján a sípos, aki a menetindulót fújta, balján a zászlós. Turbánján fényes drágakő csillogott, mert az udvariasság úgy kívánta, hogy ez a kő most kék színű legyen. A lovak kinn maradtak, a belső várudvaron.

Balassa János a fogadóteremben várta, harmadmagával szintén. Jobbján a várnagy, balján egy hadnagy.

A bég megállt előtte. Homlokához tette kezét, meghajolt.

– Tiszteletre méltó és nagyságos Balassa János úr, áldjon meg téged az én Allahom, és a te Jézusod, aki nekünk is prófétánk, tartson meg. A béke fehér virágját hozom, lelkemből egy galamb szól, a citerám húrjáról a szeretet muzsikája zeng.

– Mondd ki, mit akarsz, becsületes Mehemed bég, mert mi magyarok ezt a cifra beszédet nem ismerjük.

De a füleki béget nem lehetett letéríteni a madárdalos útról, s a virágos mezőről, folytatta, ahogy elkezdte:

– Egy olyan kertbe jöttem, ahol csupa csudavirágok nyílnak, s ahol a bülbülmadár ezüsthangon énekel.

Balassa János legyintett.

– No, akkor ülünk le, mert ennek nem lesz még vége, úgy látom. Ülve mondd el. Először azonban szívjunk el egy tömet pipát.

A bégnek tetszett a békés fogadtatás – a csatamezőn nem így szoktak egymással társalogni –, a maga módján való törökülésben kuporodott egy földre tett bőrpárnára, az illem kedvéért a házigazda sem ült magasabban. Nyögve telepedett melléje. Amíg a pipát el nem szívták, hallgatott mindkettő, mert füsteregetés közben elmélkedni illik, nem beszélgetni. Amikor a csibukkal végeztek végre, a bég újra elkezdte.

– Vitéz és nagyságos Balassa János úr, nekem hol barátom, hol ellenségem. Kékkő várának tulipánkertjében van egy tűzpiros rózsavirág.

– Fölötte pacsirta énekel, tudom – vette át a szót Balassa János, mert még mindig nem tudta, mire akar a bég kilyukadni, de úgy vélte, jobb, ha az elmét előbb megolajozzák, simábban forogjanak kerekei. Így szólt tehát:

– Tiszteletre méltó bég, emberséges török úr, a pipa után egyet kortyintani illik.

A bég riadtan pislogott:

– Allah csak mézes vizet engedélyez meg gyöngye sörbetet, te pedig borra gondolsz! A prófétára, Mohamedre mondom, nem jó vége lesz!

– Te most az én házamban vagy, vitéz Mehemed bég, az én házam törvényeinek kell engedelmeskedned. Bizony mondom néked, megiszod a bort! Putnokról hozták a minap.

Mehemed bég kettétárta kezét, úgy tett, mint aki nehezen enged a szónak, de, ha kényszerítik rá, hogy bort igyék, Allah neki, megteszi. De akkor hadd ihasson már a két szolgája is.

Hozták a bort, kéticcés ónpoharakba merítették. A harmadik nyeletnél szólalt meg a házigazda, amikor látta, hogy a bég szeme már furcsán csillog a bortól:

– Most folytasd tehát.

A bég kissé akadozó nyelvvel futott neki az akadálynak:

– Mondandóm rövid lesz, uram. Az a rózsaszál, akiről beszéltem, a te tulajdon feleséged. Szépségek szépsége, Allah hetedik mennyországába való virágszál. Egy hónapja annak, hogy megláttam őt a lévai országúton, amikor arra poroszkáltunk. Csak egy pillanatra érintette őt szemem sugara, de megbűvölt, elbódított, megigézett, elvarázsolt. Add őt nekem, tiszteletre méltó uram, minden kincsemet felajánlom érte.

Balassa János hirtelen haragú férfiú volt, s az első pillanatban fel akart ugrani, üvölteni dühödten, s leszúrni a szemtelen törökjét. Ilyen még nem történt a Balassák krónikájában! De aztán meggondolta magát, győzött benne a hidegebbik véráram, feltűnő szelídséggel kérdezte:

– És az asszony is látott téged? Te is megtetszettél neki?
– Nem látott, nem érzett. Hintója lovai közé csapatott, és menekült. Ez is tetszett nekem benne. Nem elég, hogy én láttam őt?
– Nem – mordult fel zordul a házigazda –, ő is meglátott téged. Meg is tetszettél neki.
– Allahra és a Prófétára! – lelkesedett a bég. – Hát akkor add nekem.
– Mit is kínáltál érte?
A bég lihegve sorolta:
– Minden kincsem, aranyam, ezüstöm, birtokom, ami van.
– Kevés!
– Ígérem neked, nem támadom meg váraidat három teljes évig.
– Kevés.
– Csak hármat ígérhetek az évek sorából, mert a negyedikben már Sztambulban leszek. Oda viszem magammal a feleségedet, ő lesz háremem legpompásabb virága, első számú feleségem!
– Kevés.
– Van egy kicsiny váram Rimaszombat mellett, Szabatkán.
– Kevés.
A vég összeharapta az ajkát. Mit kínáljon még?
– Lelkem, ha majd felszáll a hetedik mennyországba, az angyalok üdvösségével együtt, a tiéd. Írást adok róla.
– No, látod, ezzel kellett volna kezdeni. Ez elég.
– Akkor adod, máris? Hol az a tüzes, illatos asszonyi rózsa?
– Az üdvösség kapujában, a mennyek küszöbén. Kidobtam őt az ablakon. Bevallotta, hogy meglátott téged, megszeretett, s ő is azt kérte, legyen háremed első virága. Nem tehettem mást, eltaszítottam.
A bég fel akart ugrani, de csak támolyogni tudott. A tiltott bor és a keserű meglepetés kiforgatta minden valójából. Feltápáskodott, meginogott:
– Ezt cselekedted velem és velem? – dadogta. – Hogyan tetted?
– Így – ordított sűrű dühvel Balassa János, és derékon ragadta a béget, még mielőtt az védekezhetett volna, az ablakhoz vonszolta, s kidobta a nyitott ablakon. Le a mély várárokba, a kék köves turbánjával együtt. A turbán fennakadt egy faágon, a szél még sokáig lebegtette, mint valami fehér gyászfátyolt.
A bég két szolgája ijedten menekült, lóra kapott, nyitotta a várkaput, és száguldott el Fülek felé. A többi török mögötte. Nem üldözték őket; a várbeli katonák hahotája messzire kísérte az uratlan csapatot.
Balassa János megfordult:
– Így jár az, aki szemet vet Balassa Jánosnéra! – mondta.
Az oldalajtó most megnyílt. Balassáné lépett be rajta.

– Uram, édes uram, mindent hallottam! Köszönöm neked. Inkább holtan láttál volna, semmint a török háremének első virágjául kellene élnem tovább. Sosem láttam a béget.

– Ne is! – ölelte magához Balassa János Sulyok Annát. – Mert ha csak egyetlen pillantást vetsz akár törökre, akár németre, követed ám a füleki béget!

– És ha magyarra vetem? – simult Anna asszony a férjéhez.

– Azt is csak reám! – fejezte be Balassa János, és most már mosolygott.

(Száll a rege várról várra. Szlovákiai vármondák.

Pozsony, 1979. Madách Kiadó)

Méltóságos és nagyságos Gyarmati Balassi János szabad báró
igazi és természetes arcképe (Joachim Bielski epicédiuma, 1577., Itk. 1999.)

A BALASSA-CSALÁD BÁNYANYITÁSI KÍSÉRLETE A LIPTÓI ÉRCBÁNYÁSZATBAN

(avagy Balassi Bálint a bányavárosokat és
a bányapolgárokat érintő sajátos jogértelmezése)

Balassa János (Bálint és Ferenc apja) 1518-ban született, valószínűleg Budán. A szakirodalom szerint „*a Balassáktól eltérően szokatlanul nyugodt vérmérsékletű, nagy műveltségű, kiváló katona volt.*” A Habsburg birodalom határát tartotta a végeken, szolnoki kapitány, majd a bányavárosok védelmezője lett főkapitányukként. A török ellen hadat viselni csak jelentős birtokkal rendelkező családok tudtak. Ezért a család „a kor szükségletei szerint nagy vagyongyűjtő, pörösködő, hatalmaskodó urakból” állt. Balassa János a magyar urakhoz hasonlóan szintén vásárolt birtokokat Dél-Lengyelországban is. Balassa János és Menyhért után, *Balassi Bálint és öccse Ferenc*, akik a családi örökséget apránként szétszórják, elzálogosítják és eladják, már csak hadnagyi sorba szorulnak és állandó pénzzavarral küszködnek.

Balassa János felesége, a Szatmár megyében birtokos, lekcsei Sulyok család Anna lánya, kemény protestáns asszony volt, ebben a szellemben nevelte gyermekeit. (Sógorai voltak testvérei révén az egri hős, Dobó István és Bocskay György. Balassa János 1577. május 6-án *Vágbesztercén*, Balassa András várában hunyt el, és a hibei családi kriptában helyezték örök nyugalomra. Felesége 1573-tól szintén a hibei templom kriptában nyugodott. Bálint és Ferenc fiai mellett, két kiskorú lányát: Máriát és Annát végakarata szerint Balassa Imre fiára, Andrásra bízta.

A Balassák őse, Donch mester a történetünkben előforduló *Újvár*, *Liptóújvár* (*Hradek*, *Liptovsky Hrádok*) birtokát e területek tulajdonosának megölése révén szerezte meg, majd 1339 után királyi birtok lett. Eredeti alakjában a diósgyőri vár kisebb mása lehetett a Vág és a Béla folyók összefolyásánál. A 15. században, félkör alakban végződő épületszárnyat kapott, s ezzel párhuzamosan még egy hasonló épületet s keresztben két rövidebb szárnyat építettek hozzá. A 17. században a négyszögletes udvart körülzáró várhoz két ötszögű sarokbástyát és egyemeletes épületszárnyat építettek. A vár 1433-ig királyi kézen maradt. A huszita harcok idején a terület mozgalmassá időszerződött át, majd 1464-ben a Rikolffy család lett a tulajdonosa.

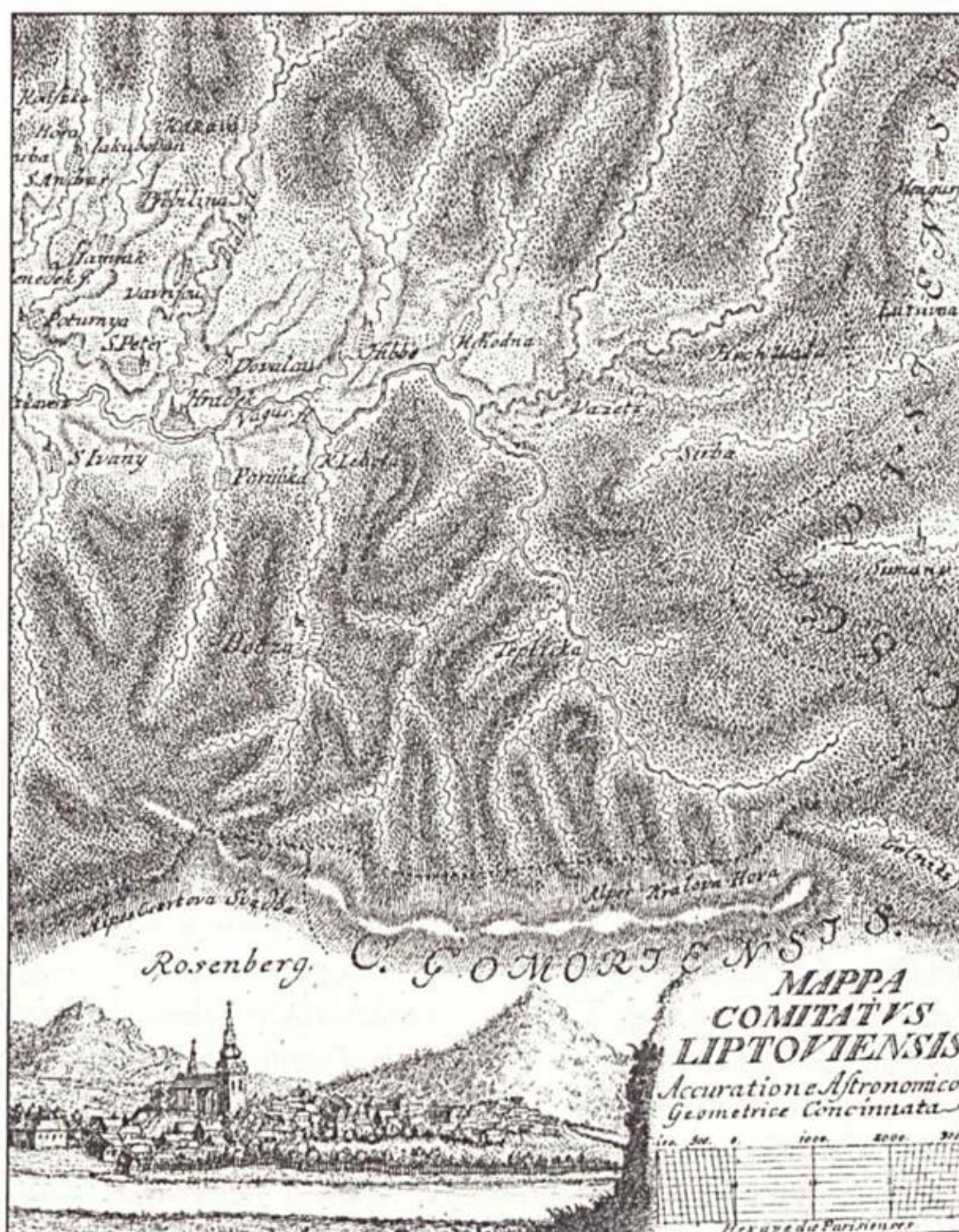
A husziták kiűzése után Corvin János birtokában, majd a Szapolyai család kezén találjuk a várat 1527-ig.

A Liptó megye keleti szélén emelt Liptóújvár sötétlő bástya falai, omladéka a régen letűnt századokról, és a Balassákról is regélnek. Szapolyai János 1527. szeptember 27-i tokaji veresége után Hans Katziáner egyik alvezére, Pekry Lajos foglalja el Újvárat 1527-ben, majd 1533-ban a déli végeken harcolva, érdemeiért és elvesztett birtokai kárpótlásaként örökjogon kapta meg. Birtoklása idején az eddigi nyugalmas időszakot a panaszok ideje váltotta fel, mert ugyanis felkeltette érdeklődését Németlipcse, Rózsahegy és Hibe oppidumok valamint néhány szabad község viszonylagos jómódja. Hatalmaskodások, túlkapások, az italmérési jog elkobzása, törvénytelen munkákkal való megterhelés vált általános jellemzővé. Ekkor kezdődött meg Hibe kiváltságainak a semmibe vétele, kisajátítása. Néhány évvel később rablásért és Szapolyai János támogatásáért, I. Ferdinand lefoghatja. 1545-ben Ferdinand Malatesta helytartósági tanácsost ültették Újvár birtokába. Mivel a vár jövedelme csekély volt, a selmecebányai kamara évi 300 forint segélyt adott a vár fenntartásához.

1554. május 26-án I. Ferdinand *Liptóújvárat az uradalommal* együtt Balassa Jánosnak adta zálogjogon, 12 év időtartamra, 13 500 forintért. Mivel még nem foglalták el új birtokukat, Balassi Bálint valószínűleg ezért született 1554. október 20-án a biztonságosnak tudott Zólyomban. Azt azonban nem lehet kideríteni, hogy hol történhetett a jeles esemény, a királyi várban, vagy a Balassa család városi házában? Egyébként Zólyom városa nehezményezte Balassa János házszerzését, ami azután fiára is kihatott. Bálint vissza is vágott gúnyos hangú leveleiben annak ellenére, hogy szívesen tartózkodott szülővárosában és zólyomi házában. 1555-ben Balassa Jánost az uralkodó a hét alsó-magyarországi bányaváros főkapitányának nevezte ki, s itt került először ellentétbe Krusith Jánossal, a korponai főkapitánnyal. Amikor 1569. június 5-én Dobó Istvánt, Homonnay Gáspárt és Balassa Jánost koholt hűtlenségi váddal letartóztatta Hans Rueber von Püchendorf felső-magyarországi főkapitány Pozsonyban, akkor *Krusith János, Rubigallus Pál selmeci polgármester és bányatulajdonos valamint Dreyling Ulrik besztercebányai rézprefektus* Balassa János ellen vallott, ám a titkos bizottságnak nem sikerült az ellenük felhozott vádakát bizonyítani, s rövid száműzetés után 1572-ben Miksa ismét kegyeibe fogadta Balassa Jánost.

Azon pedig érdemes elgondolkodnunk, hogy *Balassi Bálint 1578. január 21-én, amikor megverte Vichnye fürdőn, Rubigallus ringbürger legényét*, mennyire játszott benne szerepet Selmecebánya elleni ellenszerve? Az indok, hogy a fürdőben a nemesúr mellé ült, sőt még szidalmazni merte a bányászfiú, kiváltotta Balassiban őseitől örökölt indulatát. Közre játszhatott még benne

az is, hogy apjának sikertelen volt az aranybánya nyitási vállalkozása, míg a selmeci polgárok vádló leveleikben büszkén hivatkoztak ércbányaik hasznosságára, melyből „ő cs. és kir. Felségének jövedelme, másrészt az egész ország haszna előmozdítatik”. A Balassa család vagyoni gondjairól árulkodik az a levél, amelyben Bálint apja 1575. augusztusában 23-án arról panaszkodott, hogy Liptóújívár szegény vidéke elégtelen családja fenntartásához. Liptó vármegye földrajzi fekvése, tagolt felszíne, zord éghajlati viszonyai nem kedveztek a földművelésnek, a magasabb térszíneken az állattenyésztés vált jelentősebbé a havasi legelők, irtványok, rétek és kaszálók révén. Ugyanekkor a nógrádi várak – Kékkő és Divény – valamint birtokai török kézbe kerültek, jövedelme innen megszűnt.

A selmeci polgármester apja elleni hamis vádja még csak tetézte Balassi Bálint haragját. A selmeci tanács ugyan felszólította, hogy *tartózkodjék a tisztas bányapolgárok elleni akcióktól*, mert az erőszak erőszakot szül. Erre adta válaszáat: „Hiú az erő nélküli harag. És nekem, Herkulesre mondom, ti nem félelmeteseknek, hanem nyomorultaknak látszotok, ti, kiket Isten a bányák állandó és dicstelen munkájának vetett alá és kiknek hírneve alig jutott túl azon házak küszöbén, melyben laktok”. A bosszú lehet az indíték akkor is, amikor 1577. októberében Balassi Bálint *Hibén vámot szedetett a selmecebányai polgároktól*. Hibét, a régi bányavárost Liptóújvár urai jobbágyvárosukként kezelték, vámszedőket állítottak szolgálatba. Selmecebánya már 1577. október 11-én tiltakozott az apja örökségét átvevő Bálintnál a vámszedés ellen. Három év múlva szintén ebben az ügyben keresték meg a vár urát, mert 1580-ban *megvámoltatta a hibei rézbányákhoz szükséges vasat*, amit pedig a selmeciek ősi jog és szokás szerint vámmentesen szerettek volna bevinni. Balassi Bálint akkor is felvállalta a konfliktust a várossal, amikor egyik hibei jobbágya követelését igyekezett érvényre juttatni.

Selmecebánya és Zólyom városi tanácsa, többször is összekülönbözött Balassi Bálinttal, mert bíztak az uralkodói támogatásban, amikor megvádolták a hodrusbányai mészáros özvegyének, *Sommer Jánosnének állítólagos megerőszkolásával* 1583. május 20-án. Sajnos, a meggondolatlan kaland kihatott Balassi további életére. Szülővárosával is meggyúlt a baja, hiszen Bálint illetve tisztartói *a zólyomi polgároktól lovakat és pénzt szedtek el* azzal az indokkal, hogy át akartak szökni a hibei vámon. A libetbányaiaktól szintén erőszakkal szedték be a vámot. A szándékosság itt sem zárható ki, hiszen az udvarnál ők is feljelentették Balassi Bálintot. A hét alsómagyarországi bányaváros összefogva, 1583. július 3-án Körmöcbányán Balassi Bálintot megvádolta és feljelentette a jogtalannak ítélt vámszedései miatt a kamaránál.

Krusith János vádaskodásának indítéka között kell megemlítenünk az 1562-ben Szécsény alatt, késedelmessége miatt elvesztett csata emlékét. Balassa János maga is megsebesült a kezén, s jelentésében megnevezte Krusithot, mint a csata elvesztésének okozóját.

Miután 1572. augusztus 11-én kegyelmet kapott Balassa, a zálogbirtok határ-idejét már Miksa hosszabbította meg 1572. december 8-án, s 3000 forintot íratott a vár értékéhez, így az már 16 500 forinttal szerepelt zálogként. A zálogbirtok fele Balassa Andrászt illette meg, mivel pénzt kölcsönzött Balassa Jánosnak.

Balassa János halála után fiai: *Bálint és Ferenc* kezén volt *Liptóújvár*, melynek környékén „mosolygó rétségek és szántóföldek terülnek; odább roppant terjedelmű fenyőerdőségek sötétlenek, melyek fölé éjszakra és délre magas hegytetők tornyosulnak. Az éjszaki hegységek sziklacsúcsai közül felötlik a 7588 láb magas Kriván, északnyugati oldalán kihajló, hegyes

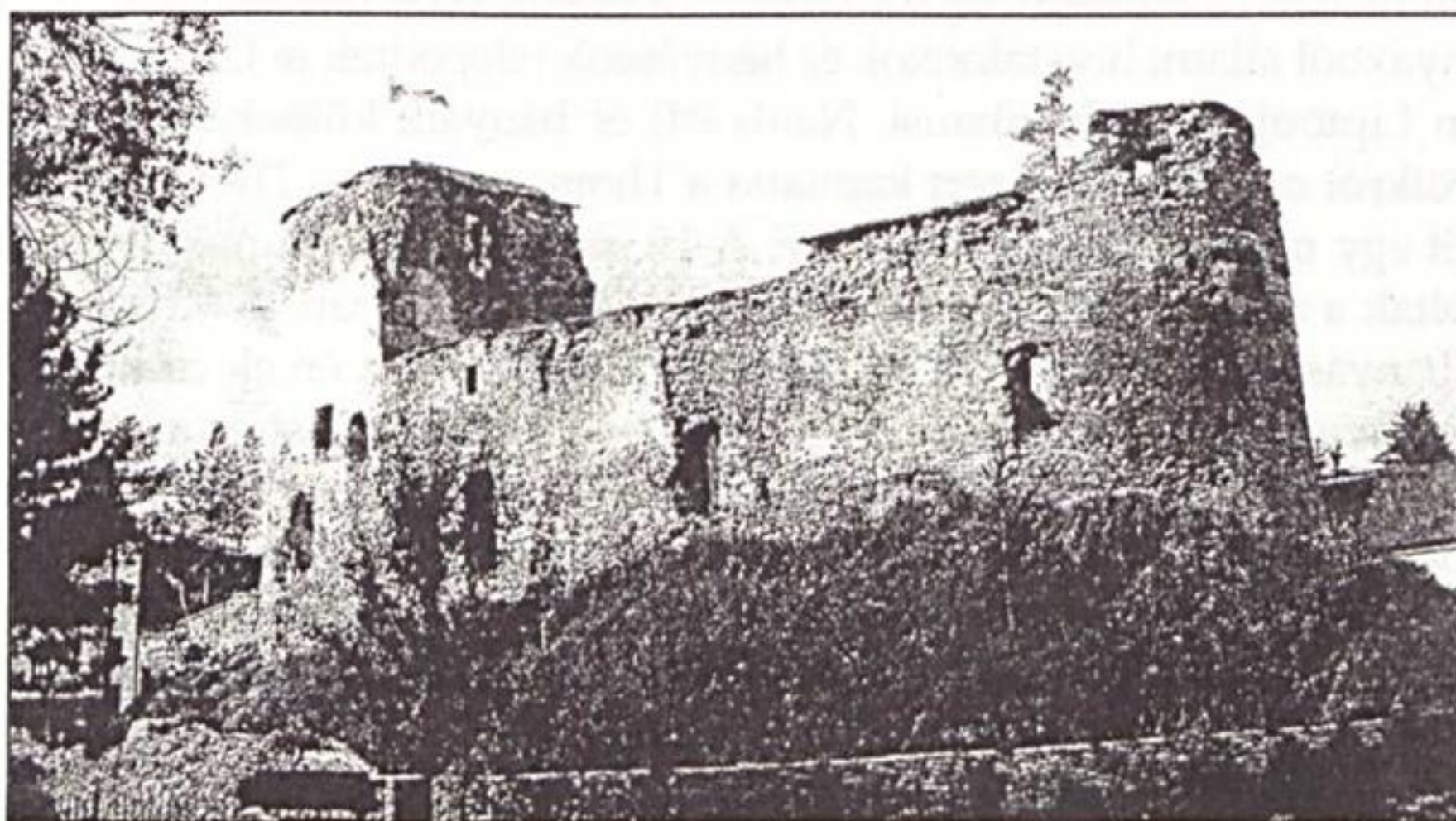
szarvával...” Liptóújvár az örökösök egyezsége után 1582-ben felerészben Balassa András, negyed-negyed részben Bálint és Ferenc kezén volt. A két Balassa fiú halála után a Balassa lányok zálogösszegét a hú barát, Sándorffy Miklós váltotta meg és fizette ki, majd özvegye, Zay Magdolna birtokolta a várat és az uradalmát.

Liptóújvár birtokához összesen 9 település, 47,5 porta, 227 ház és 68 437 kh. tartozott.

A perekben gyakran szereplő Hibe a 13. század közepén keletkezhetett, amikor a század derekától királyaink, a nemesércek bányászatára alkalmas helyekre telepítettek le nagyobb számban német bevándorlókat, azaz hospeseket. Az ásványi kincsek kitermelését ezen a területen is a szász (szepesi német) bányászok honosították meg, akiket a Szepességből telepítettek át *Hibe* és *Bocabánya* területére.

A kis liptói mezőváros, *Hibe* – mely a 16. században került a Balassákkal közelebbi kapcsolatba – Liptó vármegye keleti szélén, a Fehér-Vág és a Hybica-patak vízgyűjtőjében, egy széles folyami kavicsháton alakult ki. Már a 13. században privilegizált bányásztelepülés volt, s a Hybica-patakról kapta a nevét. A pataknév szláv eredetű, jelentése: hegnyereg, hajlat, görbület. A német (szász) telepesek által használt nevet: Gibe, Gyba vehették át a szlovákok, s mivel a 12. században, a szláv nyelvben a g-ből h lett, terjedt el a Hyba, Hibe név használata.

IV. Béla a tatárjárás után folytatta a már ifjú királysága alatt megkezdett birtokvizsgálatokat, és ennek során „Hybbát” a koronához vonta vissza. Minden bizonnyal fontos érv lehetett a döntésben, a *környékén található aranyérc lelőhelyek megléte*.

Liptóújvár romjai (Fotó: Pálmainé Molnár Marianna)

Hibe közössége Korpona kiváltságát kérte és kapta 1265-ben IV. Bélától, s erre a jogukra hivatkozva tiltakoztak az uralkodónál a Pekryek és a Balassák jogtalanságai ellen a 16. században.

A 13. század második felében a „hibeiek a Kriván alatt aranyat bányásztak”, ugyanis az oppidumbeli királyi hospesek voltak az első aranybányászok, akik a „Kis Gybbe” (Malá Hyba) területén éltek és folytatták a bányászatot a Nagy-Gybbé-től (Velká Hyba) északra, 5-6 km-re a Hybica vagy Geib-árok mentén. A korabeli német neve a Krivánnak „Krummhorn” volt, egy 1518-as adat pedig „Seibaihau” (Silberhau)-ként írta, ami magyarul ezüstcsákányt jelentett. Neidenbach Ákos, a Tátra neves kutatója szerint a geibi (hibei) német bányászok döntő hányada az aranyérc kifogyása miatt költözött át az 1520-as évek elején az Alacsony-Tátra bányatelepeihez, Bocabányára (Alsó-, Középső- és Felső-Bocza). Egy csoportjuk ugyanekkor a Vág völgyében nyugat felé távozott. A szájhagyomány a mai napig őrzi a hibe bányászoknak a Magas-Tátrára vonatkozó elnevezéseit. Pl.: a Vág völgyében, a Kriván (Krummhorn) alatt Hinzenau (Hincnava) található, utalva a hincók foglalkozására. Az egykori útvonal ugyanis innen vezetett fel a sziklavilágba. A selmecebányai Valent Mark 1551-1554 között volt Liptóban az első bányabíró, s ő kezdte meg a kutatásokat 1550-ben, s Hibétől távol, a *Kriván csúcsa alatt nyitotta meg az aranybányáját*, amit szállítási gondok miatt később kénytelen volt felhagyni.

Ezek az adatok azonban nem zárják ki azt a tényt, hogy a 13. században szász bányászok alapították meg Hibét s folytattak kisebb-nagyobb sikerrel nemesércbányászatot a Krummhorn bányavágataiban.

Véleményem szerint a 16. században az ércbányászat második korszakáról beszélhetünk ezen a vidéken. Ekkor ugyanis a besztercebányai és a selmecebányai ércbányákból állami hivatalnokok és bányászok telepedtek le Liptóban, pontosabban Liptóújíváron (Neuhausl, Neuheisl) és bányáik különböző pontjait az előjáróikról nevezték el. Ezért kaphatta a Thomannokról – Thomann-Riegel – a nevét egy magaslat, Hibétől keletre. A 19. század közepén még megtalálhatók voltak a német eredetű földrajzi nevek Hibe határában. A Krivánon folytatott bányászat azonban nem hozott elég jövedelmet az ércek csekély előfordulása következtében. Aranyon kívül azonban itt még ezüst és antimonérc is előfordult a magasan fekvő bányák területén. A kriváni bányák a korabeli leírások szerint Prehyba és Kopa közötti területen feküdtek, nyomaik máig láthatók. Wenzel Gusztáv szerint, többek között a Liptóújvár környékén a bányászat „szintén nevezetes lett, anélkül azonban, hogy ezeknek birtokosai bányaprivilégiumot bírtak volna”.

Visszatérve *Balassa János birtoklásához és aranybányászatához*, meg kell állapítanunk, hogy I. Ferdinand 1555-ben, a Liptó megyében művelt bányákra

nézve elrendelte a földesurak beavatkozásának a felfüggesztését. 1560. augusztus 11-én keltezett vélemény szerint a király magyar tanácsosai *Balassa Jánostól a liptóújuvári bányákat* és a Szentiványiaktól a *bocai bányákat* javasolta visszavonni illő csere mellett. 1561. október 13-án I. Ferdinand, a liptómegyei bányaművelőket, akik a Szentiványiak és egyéb földbirtokosok hatalmaskodása ellen emeltek panaszt, azzal nyugtatta meg, hogy az ügyüket a legközelebbi országgyűlésen tárgyalni fogják.

Ismereteink szerint 1565-ben kapott *Balassa János aranybánya nyitására engedélyt*, s ezzel Hibe neve, mint „oppidum montanum” szerepelt, ám bányászata nem lett jelentős, helyesebb sikertelennek nevezni. Hibe bányáinak fekvése a dokumentumok szerint a Kriván déli oldalán található Tri Studnicky felett és a Koprova völgyben található nyomok alapján azonosíthatók. A Bielanska nevű dűlőben, a vízeséstől jobbra zúzók állhattak, s ezek közelében volt *Balassa János Szent Jakab nevű bányája*. A völgyben 1572-ből további két ezüstbányát is ismer a szakirodalom.

Balassa János, mint zólyomi főispán, hivatalánál fogva ismerte a bányahatóságokat, részt vett a bányabejárásokon. Eckhardt Sándor szerint 1573-ban is *kutatási monopóliumot vett ki a Kriván közelében*, amiről a szepesi kamara jelentése számolt be: ugyanis a július 13-án kelt királyi leiratra válaszolva közölték, hogy Liptó megyében, a Tátra hegyei között, nem messze a Kriván nevezetű helytől, néhány ember érckutatást akar megkezdeni s a király privilégiumát kérik, hogy tizenkét éven át egyedül az övék legyen a kutatás haszna. A társaság élén *Balassa Jánost* találjuk. A vállalkozó főúr gyakorlati érzékére vall ez a később elhalt kísérlete. A kamara az érckutatók érdekeit figyelembe véve legalább hat esztendőre javasolták megadni a királyi privilégiumot, aminek letelte után a bányák királyi kézbe kerülnének.

Földesuruk jobbágyaként, a *hibei bányászok*, az Alacsony-Tátrában a Vágtól délre húzódó bocai völgyben fekvő, szintén bányaváros Boca határában is kutattak aranyérc után. Egy 1340-ből származó oklevél szerint „Cristianus Gibai bíró” az esküdtek és a polgárok egyeteme előtt kötelezte magát Tamás fia Pouch-kal, hogy ha Bogomerius fiainak „Bocha” nevű birtokán, ahol ők egy réten keresztül a birtok kárára aranybánya árkát kezdték ásni, aranyat találnak, megengedik Bogomérius utódainak, hogy mellettük a legelőjük helyén a nyolcadrész szabálya szerint aranyat bányásszanak. A bocai bányászat azonban csak a 16. század közepén virágzott fel, amikor Krakkóból és Boroszlóról csábítottak ide bányavállalkozókat, akiket azután a Szentiványiak, privilégiumuk tudatában igyekeztek bányabirtokaikból kitűrni. Ezért kellett 1567-ben Miksának rendelettel utasítania a vármegyét, hogy *Goppel Daniel bocai bányapolgárt*, aki bérelte és szép eredménnyel aknáztatta ki (illetve Eckhardt Sándor szerint meglopta) a

Szentiványi család bányáit, amennyiben jogos a panasza, helyezték vissza birtokába.

Ballasi Bálintnak apja halála után több elintézni valója, peres ügye támadt a szomszédokkal, hiszen közreműködtek annak idején Liptóújvár elfoglalásában, amikor ő apjával együtt Lengyelországban rejtőzködött. Az pedig különösen felbosszanthatta, hogy a *bocai bányamester, a boroszlói származású Goppel Dániel*, nem akarta megfizetni azt a 100 forintnyi adósságát, amit még apjától vett fel. Balassi Bálint többre tartotta az önbíráskodást, mint a jogi hercehurcát. Ezért éveken át szenvedett bosszújától a bányamester, hiszen liptóújvári legényeivel házát feldúlatta, őt magát elfogatta és Újvárra hurcoltatta. Adóssága kifizetése után elengedték, majd ismét visszahozták és ígéretét vették, hogy nem tesz panaszt elszenvedett sérelmeiért. Jó okuk volt erre, mert a király és a kamarai hatóságok, sőt Ygl Vilmos besztercebányai prefektus pártfogásába vette a hűséges alattvaló bányapolgárt. Ernő főherceg egymás után inti meg s tiltja el a jogsértéstől a Balassa fivéreket, annak ellenére, hogy kezükben volt a Goppel kötelezvénye, amelyben megengedte még Balassa Jánosnak, hogy nemfizetés esetén úgy vehet rajta elégtételt, ahogy akarja. Péch Antal a földesurak önkényeskedését említi ebben az ügyben, hiszen az egész bányavidék fellázadt a rajtuk esett sérelem nyomán, s a kamarai is azt állapította meg, hogy Balassi Bálintot törvény elé kell idézni. Ekkor vetette fel a kamara azt a gondolatot, hogy vissza kellene váltani Liptóújvárat a Balassiaktól!

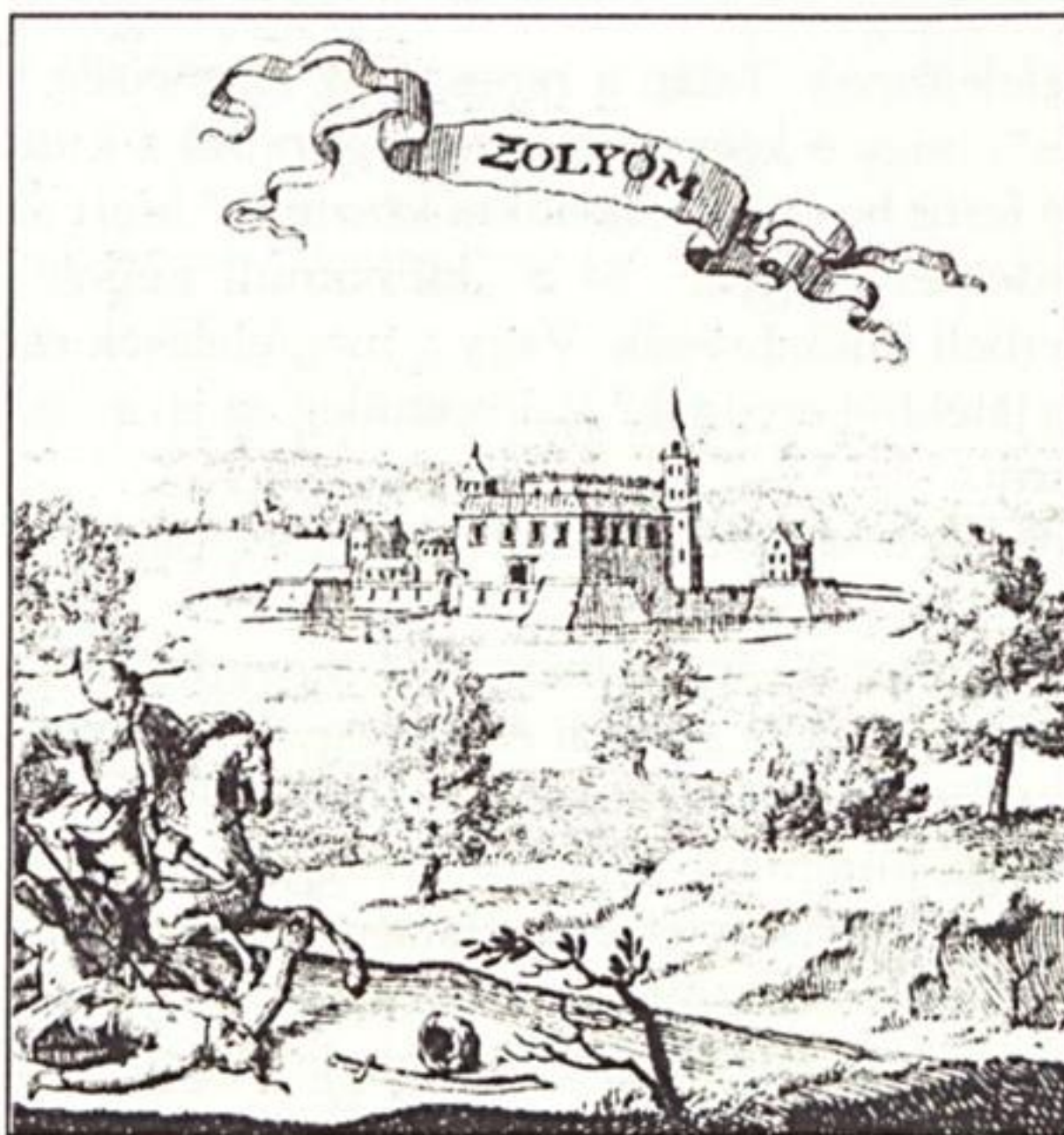
Bocáról annyit kell tudnunk, hogy a 13. század elején az okiratok két elkülönített bányaterületként említették: úgymint Királyboca és Szentiván Boca. Ma három falu: Alsó-, Közép- és Felső-Boca áll a bányatelepek helyén. Alsó-Boca (Nizna Boca) azonos Szentiván Bocával (Svatojanska Boca) itt egy 1772-ben felnyitott bányát 1862-ben zártak be végleg. Közép-Bocának (Stredná Boca) eredetileg Joachimsthal volt a neve. Felső-Boca (Vyšná Boca) vagy Királyboca, Boczabánya néven szerepelt. Az itt kibányászott arany, a legfinomabb osztályba tartozott, ezért is volt különös becsben a kamaránál.

A Krivánon a 18. század második felében még egy hibei társaság folytatott bányászatot a felhagyott, régi bányaterületen, de a megközelítési nehézsége és az aranyérc vékonysága miatt befejezték a bányaművelést. Majd az iglói Palzmann Márton 1750–1760 táján próbálkozott aranybányászattal a Krivánon, de igazi eredményt ő sem tudott elérni. Forbet János csorbai lelkész szintén folytatott sikertelen kutatásokat.

Mára a Kriván alatti régi bányavágatok beomlottak, maguk alá temetve a ki nem bányászott ércekkel együtt, a Balassák sikertelen próbálkozásának nyomait s históriájuknak az általunk most felelevenített emlékét is.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Az *Osztrák-Magyar Monarchia* írásban és képben. Bp. 1899. V. k. 392–395.
- Belo KLEIN-TEŠNOSKALSKY: *Oppidum Hybbe*. Liptovsy Sv. Mikulas. 1942. 12–15, 25.
- DEMKÓ Kálmán: *Felsőmagyarországi várak és várbirtokok a XVI. században*. Hadtörténeti Közlemények. 1914. 592–593.
- ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 76–78.
- ECKHARDT Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*. Bp. 1957. 12–17.
- NEIDENBACH Ákos: *Tátra legendárium*. Bp. 2000. 17–35.
- J. NOVAK: *Slovenské mestké a obecne erby*. Bratislava. 1972. 182.
- PÉCH Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története*. Bp. 1984. A bóczai bányászatra vonatkozó szórt anyag. 213–392.
- PIFKÓ Péter: *Balassa Bálint ősei, családjának eredete*. Esztergom Évlapjai. Esztergom. 2000. 9–12.
- Vlastivedny slovník obci na Slovensku*. Bratislava. Hybe, 1977–1978. I. k. 477–478.
- WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Bp. 1880. 317–318.
- ZOLNAY László: *A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez*. In: *Ars Hungarica*. 1977/2. 205.
- ZOLNAY László: *A „Balassák” és a Felvidék*. Borsodi Levéltári Évkönyv. 1985. Miskolc, 83–87, 97, 139.
- Bővebb irodalom található a cikk alapjául szolgáló tanulmányban: SZVIRCSEK Ferenc: *A Balassák nyomában a Felvidéken*. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. 2001. 63–95.

Zólyom vára

Pajtók Ágnes

KÉT SORS ÉS ÉLETMŰ A RENESZÁNSZ EURÓPÁBÓL

Balassi Bálint és Sir Philip Sidney

Balassi Bálint és Philip Sidney. Mi közük van egymáshoz? És nekünk hozzájuk? Kérdezhetjük – és kérdezzük – több mint négy évszázad távlatából. Ha csak egy kicsit is alaposabban olvassuk írásaikat letörölve róluk az évszázadok alatt rájuk rakódott nyelvi port, máris két hús-vér férfi áll előttünk, akik ugyanúgy éreztek, szerettek, szenvedtek, éltek, ahogy mi, csak más értékrend szerint.

Életútjuk már első pillantásra kísérteties hasonlóságot mutat: egy évben egy hónap eltéréssel születtek, főúri származásúak voltak, mindketten katonáskodtak, a politika sodrába kerültek, és mindemellett poétáskodtak is. Haláluk körülménye is megegyezik: csatában estek el.

Verseik témái, motívumai is rengeteg azonosságot mutatnak.

Ezeket a tényeket átgondolva felmerül a kérdés, hogy mi is lehet az oka e nagyfokú megfelelésnek. Talán a reneszánsz eszmeiség volt olyan markáns és „globális”, hogy e két, mind alkatilag, mind a kulturális háttér tekintetében eltérő férfit hasonló reakciókra készítette? Mert az tagadhatatlan, hogy a „szenvedélyes magyar” és a „kifinomult angol” között jócskán akadnak karakterbeli különbségek. Vagy a megfelelések csupán a véletlen kiszámíthatatlan játékból erednek? Valószínűleg ez is, az is. Egyik tényezőt sem szabad kizárni.

A családi háttér és a születési dátum mindenképpen a fátum számlájára írandó:

Balassi 1554. október 20-án, Sidney 1554. november 30-án látta meg a napvilágot. A kis Philip a XVI. századi Anglia egyik legelőkelőbb famíliájának a sarja volt. Nagyapját, Sir Wiliam Sidneyt az 1513-as Flodden Field-i csatában tanúsított bátorsága jutalmául a király lovaggá ültette, apját, Sir Henry Sidneyt hűséges és lelkiismeretes szolgálataért Erzsébet királynő 1559-ben a walesi határvidék főkormányzójává nevezte ki, majd 1559-ben Írország kormányzóhelyettese lett. Felesége, Philip anyja, Mary Dudley szintén neves ősökkel büszkélkedhetett: édesapja John Dudley Warwick grófja, majd Northumberland hercege, bátyja, Robert pedig Leicester néven Erzsébet

különleges kedvence volt, az a szóbeszéd is szárnyra kapott, hogy titokban össze is házasodtak.

Sir Henry legidősebb gyermekének keresztapjául II. Fülöp spanyol királyt választotta, keresztanyja pedig a később trónbitorlóként lefejezett Lady Jane Grey lett. Így Philipet két koronás fő tartotta keresztvíz alá. Ez jól példázza az ifjú Sidney jövődöbéli karrierjéhez fűződő reményeket.

Balassi Bálintnak sem kellett szégyellnie gyökereit: családfáját a XIII. századig tudta visszavezetni. A Balassi-család sorsa és az ország sorsa mindig is szorosán összefonódott, különösen a török ellenes harcok idején. Bálint nagyapja, Ferenc mint szörényi bán védte a dunai gyepűt, majd horvát bánként esett el a mohácsi csatában. Apja, János a Habsburgok oldalán harcolva próbálta megtartani a végvárak vonalát. Előbb szolnoki kapitány, majd a bányavárosok és a hét északi vármegye főkapitánya lett. A Balassik a kor kívánalma szerint nagy vagyongyűjtők, hatalmaskodó urak voltak, hiszen a török ellen hadat viselni lassan már csak a legnagyobb birtokos családok tudtak.¹

Az udvarhoz való elkötelezettségük ellenére mind a Sidneyknek, mind a Balassiknak meggyűlt a bajuk az uralkodóval. Talán I. Ferdinánd és Erzsébet is megérezték, hogy a tehetséges családok sarjai nem hajlandóak elvtelenül szolgálni, és ambíciók, képességeik alapján arra hivatottak, hogy politikai és társadalmi sikereket érjenek el. A koronás fők ezért tartottak tőlük, próbálták őket távol tartani a „tűztől” és mondvacsinált feladatokat rájuk bízni, illetve teljesen ellehetetleníteni helyzetüket. Ez elsősorban Philipre volt igaz, hiszen ő valódi veszélyt jelentett a koronára. Már gyermekéveiben felmerült az az Erzsébetnek nemigen tetsző elképzelés, hogy Leicester és Warwick potenciális örökösöként, egykor ő lesz Anglia királya.²

Balassi Bálintnak még angol kortársánál is kevesebb lehetősége nyílt arra, hogy az udvarban bizonyítsa kiváló képességét, minden tekintetben megfelelő viselkedését, műveltségét. A mellőzés elsősorban az apját övező rágalmaknak volt köszönhető: Balassi Jánost 1569-ben letartóztatták, és hűtlenség miatt vád alá helyezték. Károlyi Árpád szerint bár a letartóztatott főurak egymás között valóban tárgyaltak arról, hogy az erdélyi párttal valóban meg kellene egyezniük, hogy megszabaduljanak a német kapitányoktól, akik Bécs jóvoltából lassanként egészen kezükbe kaparintották a magyar végeket, de magának az összeesküvésnek a vádja egy elvetemült rágalmazó, Kenderesi István hamisított levelein alapult. Balassi Jánost ugyan 1572-ben rehabilitálták, s az „udvari főajtónálló” tisztséget kapta, ám a nevét már sohasem tudta tisztára mosni a Habsburgok előtt. Ekkor, 1572-ben a koronázó magyar országgyűlés során, volt először és utoljára lehetősége Bálintnak, hogy az udvar fényében sütkérezzen. Ekkor azonban

sikerült osztatlan elismerést aratnia. Később a koronázási ünnepség során, melyet a császárrá választott Miksa rendezett fia számára, sikerült bizonyítania fényes képességeit.

A Balassi és a Sidney család is korán felismerte, hogy a fiaik jövőjét leginkább színvonalas neveléssel lehet biztosítani, ezért kiváló oktatásban részesítették őket. Bálintot apja tizenegy éves korában Nürnbergbe küldte tanulni, majd a jeles protestáns prédikátor, Bornemisza Péter gondjaira bízta. Philip Sidney iskoláit a walesi Shrewsburyben és az oxfordi Christ Church College-ban végezte. Tizennyolc éves korában (Balassi udvarban elért sikerei évében), Erzsébettől két éves távolmaradásra kapott engedélyt, s így megkezdhette a korabeli gazdag angol sarjak számára szinte kötelező európai tanulmányútját, a „grand tourt”. 1500 fonttal a zsebében, három szolgálóval és négy lóval belevetette magát a reneszánsz Európa politikai, művészeti kavalkádjába. Párizsban a francia udvarban átélte a rettenetes Szent Bertalan éji mézszárlást, innen Strassbourgba, Heidelbergbe majd Frankfurtba utazott.

A Majna parti város egy fontos találkozás színhelye volt: itt kötött életre szóló barátságot Ágost szász választófejedelem nagykövetével, Hubert Languettel. Az ekkor ötvennégy éves humanista tudós – politikus szinte messiásként üdvözölte a tehetséges angol ifjút, aki talán létrehozhatja a „az európai protestáns hatalmak oly régóta áhított szövetségét”.³ Pártfogója javaslatára Philip az Itáliába vezető úton Bécsset is útba ejtette, majd – számkra igen érdekes momentumként – a hadi eseményeiről híres Magyarországra látogatott. Feltehetően itt elsősorban a végvárak állapota és a „török front” érdekelte. Ebből a tényből következtethetünk lehetséges útvonalára. Valószínűleg érintette Győrt, Komáromot és Érsekújvárt, esetleg Zólyomot, Egert és Kassát. Sidney magyarországi kapcsolatairól elsősorban Hubert Languettel váltott később keletkezett leveleiből értesülhetünk: ebből kitűnik, hogy az angol ifjú több olyan emberrel kötött ismeretséget, akikkel Bécsen kívül csak Észak-Magyarországon találkozhatott. Különösen izgalmas adatokkal szolgálhat a XLV. számú levél, melyből az derül ki, hogy Sir Philip Sidney ismerte Balassi Jánost, Balassi Bálint apját, s talán magát a költőt is! A bizonyíték így hangzik: „Kékkő és Divény birtokosa Balassi János, akit ismersz: s kinek egyetlen fia is, mint hírlik, török kézre került. Szánom az öregúr szerencsétlenségét – mindig is csodáltam őt, aki feledhetetlen megvesszőztetéssel torolta meg annak a spanyolnak a szemtelenségét, akitől sérelem érte”.⁴ Az idézett mondatok és a valós tények között némi ellentmondás található. Tudjuk, hogy Balassi Jánosnak két fia volt, Bálint és Ferenc. Languet megjegyzése úgy magyarázható, hogy ketjük közül csak Bálint volt nagykorú, s talán csak őt ismerte. A tudósító

értesülései tévesek Balassi Bálint török kézre kerülése kapcsán is. Igaz, hogy a fiatal fiú részt vett a Bekes által szervezett Báthori ellen irányuló hadjáraton, amely során fogságba esett, noha nem a törökébe, hanem Báthoriéba, és az erdélyi fejedelem a Porta többszöri nyomatékos követelésére sem adta ki. Ami pedig a spanyollal történt összetűzést illeti, még 1544-ben történt, hogy don Francesco Lasso kasztíliai katonatiszt nem volt hajlandó Balassi Jánossal párbajra kiállni, s bécsi udvarból Itáliába távozott. Balassi követte, s miután a spanyol még később sem vállalkozott a párbajra, bottal megverte. Ez a – Balassi János állhatatosságát bizonyító – kis epizód az udvarban széles körben ismert lehetett, ha még harminc év elteltével is elevenen élt.

A levélrészlet alapján felmerülhet a kérdés, hogy Sidney vajon honnan ismerhette Balassi Jánost. Gömöri György ezzel kapcsolatban két teóriát tart fenn: 1572-től, miután császári amnesztiát kapott a főurat „udvari ajtóálló” posztja szinte teljesen az udvarhoz kötötte, s itt könnyen találkozhatott az angol utazóval. Gömöri szerint azonban azt a lehetőséget sem szabad kizárni, hogy Sidney magyarországi tartózkodása során Balassiéknál szállt meg Zólyomban vagy Nagyszombatban.

Azt tehát nem tudjuk, hogy az angol ifjú mennyi időt töltött országunkban, de az bizonyosra vehető, hogy a végvárakkal és az itt zajló élettel alaposabban megismerkedett.

Ezt bizonyítja a *The Defence of Poesie* című művében szereplő mondat: „Magyarországon minden lakomán és ehhez hasonló összejöveteleken azt a szokást láttam, hogy őkseik vitézségéről énekelnek, amelyet ez az igen katonás nemzet a vitéz bátorság szításának, ébrentartásának egyik legjobb módjaként tartja számon” (ford.: Gömöri György)

Bécsből Sidney valódi úti célja, Itália felé vette az irányt. Idejét főleg Velencében és Páduában töltötte. Saját bevallása szerint a városok szépsége nem ragadta túlzottan magával, inkább tanulmányaiba mélyedt, megismerkedett az itáliai irodalmi hagyományokkal, melynek lenyomata később saját költészetéből is fel rejlik.

Végül rövid újabb bécsi és lengyelországi tartózkodás után tapasztalatokkal gazdagodva 1575. május végén nagy reményekkel tért haza Angliába. Ez az év még a nagy ígéretek éve volt: felszolgált a királynő reggelijét, szórakoztatta, s sétáira is elkísérte a sokszor szeszélyes Erzsébetet. Az udvar nyugalmat biztosított számára, rendelkezett a megfelelő tapasztalattal, s érzelmi háttérrel s így a költészetben próbálta tehetségét kamatoztatni. A szép kilátásokkal kecsegtető jövő képe azonban hamarosan homályos lett.

Erzsébet egyre hanyagolta az ambiciózus fiatalembert. A királynő valószínűleg tisztában volt azzal, hogy Philip Sidney az udvar egyik legkiválóbb képességekkel rendelkező ifjúja, s éppen ezért tartott tőle. Nem tudhatta,

hogyan látszólag naiv és jó szándékú, de romantikus szenvedélyű fiú mikor fordul ellene. Ha rajta múlt volna Sidney 1583-ban nem kapta volna meg a megtisztelő lovagi címet. „Szerencsésjét barátjának János Kázmérnak köszönhetné, aki megkérte, helyette és a dánkirály helyett vegye át a térdszalagrendet. Mivel főnemest lovagnál alacsonyabb rangú személy nem helyettesíthetett, a királynőnek lovaggá kellett ütnie Sidneyt, bár a dolog cseppet sem volt ínyére”.⁵ Karrierje beteljesületlensége miatt érzett elkésredését a beteljesületlen szerelem fojtogató érzése fokozta: még Angliába való hazatérésekor ismerte meg Penelope Devereux-t, akivel kapcsolatban – kezdetben joggal – házassági terveket szőtt. A szépreményű ifjú és csinos és gazdag lány eljegyzésére sor is került, ám a Sidneyk fokozatosan kiestek Erzsébet kegyeiből, s ezzel együtt járt anyagi hanyatlásuk is. A Devereux család így felbontotta az eljegyzést, s Penelope végül Lord Richnek nyújtotta kezét, (kinek neve a kor értékrendjét is találóan kifejezi). Ez az esemény volt az ihletője Sidney *Astrophel és Stella* című szonettciklusának, melyben a szeretett hölgynek, kit verseiben Stellának nevez, állít emléket.

A kudarcok után Sidney 1583-ban feleségül vette a kevésbé előkező és elbűvölő Frances Walsinghamet, s az udvari intrikák keresztüzéből vidéki magányba húzódott. 1585-ben azonban újra lehetőség nyílt, hogy bizonyítson: Erzsébet kinevezte a németalföldi Flushing kormányzójává és az ott állomásozó hadak kapitányává. Az ekkor még csak 32 éves, ambícióktól fűtött férfi nem gondolhatta, hogy ez lesz a végzete: Zutphen várának ostroma során megsebesült, s néhány nap múlva (október 17-én) vérmérgezésben meghalt.

Méltán nevezhetjük Balassi Bálint és Philip Sidney életrajzát párhuzamosnak, hiszen mindketten szép reményekkel kecsegtető háttérrel, rendkívül alapos műveltséggel, és sziporkázó tehetséggel rendelkeztek, ám mindketten összeütközésbe kerültek az udvarral, s ez a konfliktus megakadályozta karrierjük kiteljesedését. A sikertelenség kihatott magánéletükre is: a szeretett nő anyagi és egzisztenciális helyzetük miatt egy gazdagabb befolyásosabb kérést választott.

A RENESZÁNSZ POÉTÁI: SZERELMI KÖLTÉSZETÜK

Művészetük nagyfokú hasonlósága ellenére költészetünk jelentős eltéréseket is mutat. Ez több okra is visszavezethető. Talán felszínes és triviálisnak tetszhet, de véleményem szerint az egyik ilyen ok küllemük és lelki alkatuk különbözőségére vezethető vissza. Balassi Bálint a források mint erős, arányos testalkatú férfiról emlékeznek meg, akiben ötvöződött a korabeli magyar

viszonyokat messze túlszárnyaló kifinomultság és a természetéből fakadó ösztönös szenvedélyesség. Így nem csoda, hogy udvarlásaival legtöbbször célba ért, és sok hölgy szívét meghódította szép szavaival.

Ezzel szemben Sir Philip Sidneyről feljegyezték életrajzírói, hogy egy gyermekkori himlő nyomai csúfították arcát, s a közéletben oly határozott, erélyes politikus a magánéletben többnyire visszahúzódó volt, könyvei jobban érdekelték, mint a társasági élet. Már tanulóévei alatt „hajlott a visszahúzódásra, a magányos, melankolikus töprengésre, ezt csak az alkotásvágy tudta feledtetni vele.”⁷ Udvarlásait általában nem koronázta siker, s ha mégis az érdeklődés középpontjába került, azt inkább anyagi és társadalmi helyzetének köszönhette, mint személyes varázsának.

Még Balassinak megadatott, hogy többször, többféleképpen, de mindig teljes intenzitással átélje a szerelmet, addig Sidney életének a plátói szerelem földöntúli, elérhetetlen vágyai adtak értelmet. Az eltérő szerelem-élmény a versek alaphangjából is kicsendül: a magyar poéta ifjúkori versei őszinte, valós élményektől fűtöttek. Múzsái legtöbbször „nemes szüzek”, a fiatal költő szerelmeit bókkal árasztja el, természeti képekhez, virágokhoz, mitológiai istennőkhöz (elsősorban Vénushoz) hasonlítva őket: *„...mert olyan szép színe, / Mint rubint gyémánttal miként illik egybe, / Vagy fejér liliummal ha rózsát fogsz eszve.”* (Morgay Kata nevére)

Az igazi nagy tehetség, a lírai erő azonban Losonczi Annával való megismerkedése után robbant ki belőle. Az Anna-versek igazi személyes hangú lírai költemények, nem a reneszánsz tudós poézis követelményei szerint íródtak. Ezen alkotások ritmusa erős, sodró erejű, melyekből szinte kihalatszanak a mintául szolgáló dalok tánclépéseinek dobbanásai.

Ellentétben Sidney szonettjeinek lágyan, szabályosan lüktető jambusai-val, melynek már dallama is rezignáltabb hangulatot sugall. Ezt erősíti meg az életrajz is, hiszen tudjuk, hogy az angol kortárs Penelope Devereux-val való kapcsolatában korán petrarcai helyzetben találta magát: a kedves teljesen elérhetetlenné vált, remény sem maradt a meghódítására, így a szeretett nő alakja egyre inkább eltávolodott a valóságtól, s égi szférába emelkedett. De míg Petrarca esetében ezt az transzcendentalizációt Laura halála lehetővé tette, addig Sidney nem tudott megszabadulni az érzékek hálójától. Állandó kétségek között gyötrődött: vágyakozott imádottja után, teljesen birtokolni akarta, ám az ész a szeretett nőben éppen erényét dicsőítette leginkább, s így ha a test engedve a szenvedély csábításának a hölgy legfőbb értéke veszne el. Szőnyi György Endre ezt az ambivalenciát nevezi „petrarkista paradoxonnak”.⁸

E kínzó és talán fölösleges gyötrődésen, – hiszen ha a szenvedély kerekedett is volna felül Sidneyben a helyzet, akkor sem tette volna lehetővé a

szerelem beteljesülését – a fiatal és hódító Balassi Bálint valószínűleg jót derült volna, nem is gondolva arra, hogy pár év elteltével ő is hasonló helyzetbe kerül. Még egyszer felcsillant számára a remény, hogy előnyös házasságot kössön. 1587 novemberében meghalt Ungnád Kristóf, Losonczi Anna férje. Balassi ekkor még bízott benne, hogy újjá tudja éleszteni a tüzet régi kedvesében, ám a próbálkozás nem járt sikerrel: Anna 1589 őszén Forgách Zsigmondnak adta kezét. E két dátum közé tehető a Júlia-versek keletkezése, melynek alaphangja párhuzamba állítható Sidney szonettjeivel. Ugyannak a reménytelen szerelemnek hol dühös, hol rezignált sóhaja szólal meg mindkét alkotásban.

A versekből egész kis belső önéletrajz bontakozik ki. A kezdeti bizakodás után mindkét szerelmes férfi egyre bizonytalanabbá válik. Gyötrődéseik az éjszaka magányos csendjében különösen elviselhetetlenné válnak, virrasztanak, a feledhető álom elkerüli őket.

Balassi így panaszkodik:

*„Az sötét éjszakák minden állatoknak kedves nyugalmot hoznak,
Emberek dologtól, állatok munkától meg akkoron tágnak,
Csak nekem, veszettnek, hogy mind napok éjek szörnyű kínommal múlnak.”*
(Cupidonok való könnyörgés...)

Sidney a könnyörgés erejében bízik:

*„jöjj álom, álom, ész nyugalma, te,
aki a kint balzsammal öntözöd (...)
légy háborúságaim szünete...”*
(AS⁹ 39. Fordította: Szabó Lőrinc)

A vershelyzetén kívül a Múzsza alakjának megjelenítése is igen hasonló. Tekintsük például ezt a platonista képet:

*„Jó és nagy szép voltát áldott Júliának ha kitudni akarod,
Égi planétának gondold ő mivoltát s azonnal megtudhatod...”* – írja Balassi.

Az erre parafráló Sidney-idézet így hangzik:

*„Stella, the only Planet of my light,
Light of my life, and life of my desire,
Chiefe good, where to my hope doth only aspire”*
(AS68)

(„Stella, fényem egyetlen planétája,
Életem fénye, és vágyom élete,
A legfőbb jó, melyet reményem elérhet.”¹⁰)

A magasabbrendűséget szimbolizáló fény és az ezt befogadó érzékszerv, a szem képe mindkét poétánál talán a leggyakoribb motívum.

„Lebegnek szemei mint a menny csillagi télben éjjel szép égen...”

– írja a magyar szerelmes. (Cupidónak való könyörgés...) Angol költőtársánál ez így hangzik:

„Stella, in whose shining eyes,
Are the lights of Cupid' s skies...”
(AS 8. dal)

(„Stella sugárzó szeme
Cupido égi fénye...”)

A motívumok, képek, témák hasonlósága lépten-nyomon meglepi az olvasót, s szinte hihetetlennek tűnik, hogy ez a két költő nem egymás hatása alatt alkotott. Az egyezés azonban a reneszánsz életérzés és hagyományok, az élethelyzet, s nem utolsósorban maga a szerelemélmény „univerzalizmusával”, kultúrákon átható erejével magyarázható.

PÁSZTORI TÁJAKON

A versciklusok összehasonlítása mellett eddig elsikkadt a két bukolikus jellegű mű, Balassi *Szép magyar komédiája* és Sidney *Arcadiájának* az összevetése, pedig e két alkotás még rengeteg érdekességet rejt magában mind a magyar, mind az angol irodalomtörténészek számára

Balassi drámájáról tudjuk, hogy a Júlia-ostrom végén, 1589 elején keletkezett Castelleti *Amarilli* című olasz pásztorjátéka nyomán, s „búcsúajándéknak” szánta Losonczy Anna számára. Ez utóbbi feltevést bizonyítja az a tény is, hogy a költő Castelleti művébe beillesztette saját szerelmi történetét, valamint az, hogy a karaktereket átkeresztelte, átformálta: Castelleti *Amarillijét* Júliának hívja, *Credulust* pedig saját képére pásztorból vitézzé alakította.

A verses olasz eredeti Balassi a reneszánsz dráma hagyományának megfelelően prózában fordította, csak két lírai betétet illesztett művébe, melyek Balassi-strófában íródtak.

A magyar olvasó számára Sidney *Arcadiája* szinte teljesen ismeretlen, magyar fordítás tudomásom szerint eddig nem készült belőle, pedig a reneszánsz Európa legnépszerűbb, legolvasottabb regénye volt, már a XVII. század derekán megjelent francia, német, holland és olasz nyelven is, egyike

volt a korán viszonylag nagy számban nyomtatott kiadásoknak, mondhatjuk az első „bestsellerek” egyike volt.

Az *Arcadia* első kiadása 1577 és 1580 között készült el a későbbi hivatkozásokban ez a változat, mint „*Régi Arcadia*” („*Old Arcadia*”) szerepel. Ezt követően 1582 és 1584 között kezdett munkája felülvizsgálatába, melynek befejezésében halála megakadályozta. (A mű egy mondat közepén szakad meg) Sidney húga, Pembroke grófnő azonban elégedetlen volt a csonka kiadással, kisebb változtatásokat tett a bátyja által írott részekben, és saját ízlése szerint tette teljessé a regényt.

Vizsgálódásaim tárgya most az eredeti, Philip Sidney által írott *Old Arcadia*. Az alkotás látszólag csupán egy szerelmi történet. Pedig valójában jóval több ennél: a királysággal és problémáival, a jó vezető kötelességeivel is foglalkozó moralizáló regény. A műben a témán kívül az esztétikai minőségek, a stílusok és a különböző nyelvi formák is komplexek. Sidney egymást látszólag kizáró jegyeket harmonikus egységbe olvaszt össze. Így lesz az *Arcadia* egyszerre tragikus és komikus, prózai és verses, hősi és bukolikus. A műre hasonló megállapítások tehetők, mint Balassi *Komédiájára*: jellemző rá a zseniálisan megalkotott cselekmény, változatos karakterek, meglepő végkifejlet. Saját alakját Sidney is beleszövi művébe: a fejezetek elkülönítő részekben Philisidés (- Philip) néven monologizál. A mű nyelve helyenként fennkölt, helyenként sziporkázóan szellemes, máshol pedig a vaskosabb népies elemek dominálnak. A két alkotás műfaja ugyan eltér, de ennek ellenére szerkezetükben hasonló felépítési elvet követnek: prózában íródtak, melyet lírai betétek tagolnak.

Ragadjuk ki most ezek közül a lírai részek közül egyet-egyét. Mind az *Arcadiában*, mind a *Komédiában* megjelenik a magányos, kétségbeesett szerelmes motívuma, aki a természetben keresi a vigasztalást s végül Ekhó méltatja válaszra. Mindkét ekhós versből kitűnik, hogy szerzőjük milyen mesterien bánik a nyelvvel, milyen könnyedén és szellemesen alakítja a szavakat. Versformájuk is rendkívül csiszolt. Balassi a már „jól bevált” Balassi-strófát alkalmazza, a végrímek sorát megtoldva Ekhó válaszával. Példaként nézzük a kezdőstrófát:

„Ó, magas kősziklák, kietlenben nőtt fák,
kik nagy szerelmem tüzén
Igaz bizonságim vattok, mert kínjaim
tudjátok szinte mint én,
Ki látta éltében, hogy így haljon, vesszen,
más mint én, szerelmesén? Echo: Én”

Sidney az Arcadiában minden vonatkozásban teret engedett kísérletező hajlamának, s így a verselés esetében is: a formák végtelen változatossága tárul elénk. Ekhós versét az angolban szinte egyedülálló módon hexameterben alkotta. Véleményem szerint ez az angol irodalmi köztudatban sem igen tudatosult, hiszen lépten-nyomon Spenser Shepherdes *Calender*-jét emlegetik mint példát az angol nyelvű időmértékes verselésre, pedig az évekkel az *Arcadia* után keletkezett. Nem hiszem, hogy az angol irodalom rendelkezésére állna még egy ilyen ötven szinte tökéletesre csiszolt hexameterből álló alkotás, melyet Ekhó rímes válaszai tesznek igazán szellemessé. Egy kis ízelítő az angol eredetiből. Így hangzik a vers zárzata, melyben a szenvedő férfi megvallja, hogy inkább a pokolba megy, ha kedvesét ott megtalálja:

„Philisides: Horrible is this blasphemy unto the most holy.

Echo: O LIE.

P.: Thou li' st false Echo, their minds as vertue be just.

E.: Just.

P.: Mock' st thou those Diamonds which only be Matcht by the gods?

E.: Ods.

P.: Ods? What an ods is there since them to the heav'ns prefer?

E.: Erre.

P.: Tell yet againe me the names of these faire form' d to do ev' lls.

E.: Dev' lls.

P.: Dev' lls? If in hell such dev'lls do abide, to the hells I do go.

E.: Go.

(„P.: Rettenetes így meggyalázni, mi fő szentségem.

E.: Nem!

P.: Csúf Ekhó te hazudsz ő lelke, erénye mind igaz.

E.: Az.

P.: Gúnyolod e gyémántot, melyet isteni kéz gyúrt?

E.: Rút.

P.: Rút az hogy lehet, mi a mennynél jobban tetszene?

E.: Ne!

P.: Mondd meg nékem azonnal ki ez a gyönyörű gonosz!

E.: A Rossz.

P.: Lenn a pokolban, ha ő él, az az én helyem, s nem a menny.

E.: Menj.”)

DÁVID KIRÁLY ZSOLTÁRAI

Magánéletük kudarcai és karrierjük sikertelensége éppúgy letörte Sidney ambícióit, mint Balassiét. Egyre jobban kerültek a társaságot, magukba fordultak, idejük nagy részét inkább elmélkedéssel töltötték. Ebben az időszakban mindkét poéta a vallás felé fordult, mely valamilyen szinten mindig is jelen volt életükben, de e válságos periódus felerősítette bennük Isten megtalálásának, és a bűnbocsánat elnyerésének a vágyát. Költészetükből ez az érzés a zsoltárok iránti fokozódó érdeklődésben mutatkozott meg.

A két poéta zsoltárokhoz való hozzáállása kissé különböző: Balassi saját érzelmeit, értelmezését belevetítve zsoltáraprafrázisokat írt, még Sidney híven a Dávid királynak tulajdonított szövegekhez, zsoltárfordításokat készített. Az első 43 darabot ültette át angolba, mely műveknek legnagyobb értéke a formai bravúr: nincs két egyforma versszerkezetű alkotás. Érdekes összevetni a XLII. zsoltárt, mely mindkét poétát megihlette. A verskezdés, a szomjazó szarvas képe mindkét poétánál megjelenik. Sidney nyitánya:

*„As the chafed hart which brayeth
Seeking some refreshing brook,
So my soul in panting playeth,
Thirsting on my God to look.*

*My soul thirsts indeed in me
After ever living thee:
Ah, when comes my blessed being,
Of Thy face to have a seeing”*

*(„Mint hevült szarvas, ki keres
Bőgve frissítő forrást,
Úgy szomjazza lelkem
Az isteni pillantást.*

*Lelkem énbennem mélyen
Örökké szomjaz téged;
Ah, jön e a perc, az áldott
Mikor arcod megmutatod?”)*

Balassi kezdőstrófája:

*„Mint az szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken völgyeken szélyel mind kergetett,
Rí, léh s alig vehet szegény lélegzetet,
Keres kútfejeket,”*

Ezt követően Balassi eltér az eredeti szövegtől, csak azokat a motívumokat őrizte meg, melyek beleillettek saját érzésvilágába, mint például a Jordán és Hermon hasonlatot.

Ezzel szemben Sidney, mivel ő zsoltárfordítást készített, ragaszkodott az alapul szolgáló zsoltárhoz. A záró strófában Balassi is visszatér a dávidi szöveghez: ugyanaz a saját lelkéhez intézett buzdító és egyben fogadalomszerű felszólítás harsan föl, mint Sidneynél.

A Balassi és Sidney összehasonlítás terén még rengeteg fehér folt van, elég csak kissé megbolygatni a két életművet, és máris egyezések, de legalábbis hasonlóságok erdejében találjuk magunkat. Ezeknek a feltárásának egyik akadálya, hogy Sir Philip Sidney munkái pár szonettől eltekintve még nem jelentek meg magyarul. Ez azonban nemcsak a kutatások hátráltatása miatt probléma, hiszen aki valóban foglalkozni akar a témával, az talán tud annyira angolul, hogy Sidneyt eredetiben is élvezni tudja, itt sokkal inkább arról van szó, hogy a magyar olvasóközösség meg van fosztva egy fantasztikus reneszánsz költő alkotásaitól, kiről bátran állíthatom, hogy szonettjei Shakespeare-ével vetekszenek, és ma is aktuálisak, hiszen a szerelem és az emberi érzések sohasem mennek ki a divatból.

JEGYZETEK:

1. ECKHARDT Sándor, *Balassi Bálint*. Bp., 1941. 8–9.
2. KATONA Gábor, *Vallás, szerelem, diplomácia*. Debrecen, 1998. 18.
3. KATONA: 33
4. GÖMÖRI György, *Sir Philip Sidney magyarországi kapcsolatai és hírei Magyarországról*. Kortárs, XXVII. (1983/3.), 431–432.
5. KATONA: 64
6. Erről a témáról bővebben: SZÓNYI Endre, *Philip Sidney és Balassi Bálint recepciója*. Itk, XCIII. (1989.), 493–510.
7. KATONA: 61
8. SZÓNYI: 255
9. AS = *Astrophel and Stella*
10. Sidney lírai művei sajnos nem állnak rendelkezésre magyarul. A zárójelbe tett versrészletek saját fordításaim. (P.Á.)

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM:

- BALASSI Bálint *Összes Művei*. Összeállította és a jegyzeteket írta ECKHARDT Sándor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1951.
- The poems of Sir Philip Sidney*. Összeállította és a bevezetőt írta William A. RINGLER, Jr. Oxford, 1962.

- ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint*. Franklin Társulat, Bp., 1941.
- GÖMÖRI György: *Sir Philip Sidney magyarországi kapcsolatai és hírei Magyarországról*. Kortárs, 1983. 3.
- KATONA Gábor: *Vallás, szerelem, diplomácia*. Sir Philip Sidney élete és művészete. Debrecen, 1998. (Orbis Litteratum. Világirodalmi sorozat, 4.)
- SZÓNYI György Endre: *Az énformálás petrarkista technikái Balassi Bálint és Philip Sidney költészetében*. ItK, 1999.
- SZÓNYI György Endre: *Philip Sidney és Balassi Bálint recepciója*. Én-formálás és kánonformálás a későreneszánszban. ItK, 1989.

Balassi Bálint portréja egy 1905-ben kiadott verseskötetből

Kovács József László

DIPLOMÁCIAI LEVÉL RIMAY JÁNOS ÚTJÁRÓL A FÉNYES PORTÁRA 1608-BÓL

(„Az én terhes peregrinációm” avagy „molesta peregrinatio mea”)

Rimay János 1609-es diplomáciai jelentéséről, az 1608–1609-es konstantinápolyi út egy – két kevésbé ismert részletéről szeretnék beszámolni. Az ún. „ország levelét” diplomáciai jelentését – német fordításban találtam meg néhány éve Grácban, a Landesarchiv Militaria sorozatában. Két ismeretlen forrás is ide kapcsolódik továbbá a diplomata Rimay 1608–1609. évi ténykedéséről: az egyik Illésházy István nádor Memorialéja, melyet – útjuk kezdetén küldött Rimaynak. Ennek címe: „Memoriale pro domino Johanni Rimay”, és ehhez társul egy eddig ismeretlen Rimay levél is. Ezt jómagam Mohácson másolta le Illésházy nádornak 1608 július 7-én, és néhány nappal korábban Kollonits Szigfrid dunántúli főkapitánynak írta. Az utóbbi iratok már a Bécsi Udvari Levéltárban találhatóak.

A gráci Landesarchiv Militaria-sorozata gazdag magyar vonatkozású gyűjteménye őrzi azt az eddig kiadatlan diplomáciai jelentést, melyet a Fényes Porta Orátora, Herberstein Ádám báró adjunktusaként, tehát helyetteseként állított össze II. Mátyás magyar királynak az előző évi konstantinápolyi diplomáciai útjukról. Ez a diplomáciai levél tehát 1609. évben keletkezett.

A törökországi útját az örökké békére vágyakozó Rimay később „molesta mea peregrinatio”-nak, „az én terhes peregrinációmnak” nevezte. A gráci Militaria gyűjteményében talált jelentő levelet leghelyesebben bizonyára „ország levelé”-nek nevezhetjük. Grácban a Militaria-sorozat jelzet nélküli másolata található. De megvan az eredeti Relation Bécsben, mint a közelmúltban megtudtam. Egy másolattal együtt a Haus Hofund Staatsarchiv magyar aktái sorozatában található. (Ungarische Acten.)

A gráci példány terjedelme 17 levél, ennek szövege az un. „az ország levele” 34 oldalán, a recto és verso oldalakon olvasható. Az eredeti levelet a két delegáció – vezető írta alá, rövidítve „Adamen Freyherr von Herberstein /.../ Vnd Johannem Rimay seines Adjuncten gehorsambiste vnd Vnderthenigste Relation”-nak említhetjük.¹

A diplomáciai útról készült beszámoló levél, (az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár meghatározása szerint az „ország levele”) a küldöttek Magyarország 1606-os zsitvatoroki békekötés tárgyalásait véglegesítik.²

A konstantinápolyi út eseményeiről írt levél összeállítását Rimay 1609 elejétől akár már Budán is elkezdhette. Hosszas ott tartózkodásuk oka kényszerű volt, és 1609 januárjától szeptemberéig tartott. Rimay így a Relációt 1609 őszére, Budáról történt szabadulásuk után fejezhette be.

A német nyelvű jelentő levél meg szövegezése számos fordulatában az 1983-ban kiadott Maximilian Brandstetter követségi titkár útleírással azonos. A Rimay-féle levél németre fordítása nagy valószínűséggel az ő munkája, Maximilian Brandstetter-féle útleírásnak pár darabja is. Rimay Brandstetternek a közös közvetítő nyelven, latinul adhatta át jelentését, melyből a fordítás elkészülhetett.

Brandstetter útleírása 1983 óta Karl Nehring szövegkiadásában olvasható. Mindkét forrás: az útról készült diplomáciai levél, és az útleírás az 1606-as zsitvatoroki békekötés két egymást kiegészítő értékes, dokumentuma.

A békekötést véglegesítéséről írt Rimay jelentő levél konstantinápolyi útjukról, németül természetesen csak az eredeti írás „visszafordítása”-ként olvasandó.³

A Bécsben és Grácban őrzött Rimay-diplomáciai levél tehát Maximilian Brandstetter megszövegezése. Ha csak a véletlen ki nem deríti, hogy a titkár magyarul is tudott. Sem latin, sem magyar szöveget azonban nem ismerünk.

Az aláírt eredeti bécsi példányról Fazekas István bécsi levéltári delegátus szíves kollegiális közlése nyomán csak nemrég szereztem tudomást. Megküldte a konstantinápolyi út néhány eredeti Rimay-levél fénymásolatát is, mely már két kiadásban ismert. Eckhardt Sándor az 1955-ös *Rimay János Összes Művei* kiadásában ezeket még Ipolyi Arnold 1883-as – sok helyen megbicsakló szövege nyomán –, helyenként kérdőjelekkel tehette csak közzé. A most lelőhely jelzetekkel megkapott eredeti Rimay-levelek az ötven évvel ezelőtt utoljára kiadott szövegei is ezek alapján javíthatók.⁴

A Bécsből küldött iratok között akad szerencsére néhány újdonság is, a diplomáciai útról szól két eddig kiadatlan irat.

Szólni szeretnék ezekről is. Pirnát Antal 1964-ben (A magyar irodalom története II. kötetében) meghatározta a különböző fajtájú Rimay-írások helyét.

Legértékesebbek az életműben természetesen Rimay saját versei, költőtanítványként pedig legnagyobb tette a Balassi-hagyaték gondozása volt. Ezután Rimay irodalmi értékű, elmélkedő elméleti írásait tartja fontosnak, a tervezett Balassi-kiadás kéziratosa bevezetéseit, a bevezetések töredékeit, majd irodalmi leveleit Justus Lipsiushoz és Rákóczy Györgyhöz. Ács Pál 1992-es „Rimay János írásai” forráskiadása mely példásan alapos, helyes döntésével ezeket a szövegeket tette közzé.⁵

Megállapítja Pirnát az egyéb hivatali Rimay-iratokról, hogy azok a hagyaték „jelentékeny részét képezik”, és „egy részük fenn is maradt különböző

levéltárakban –; a gyakorlati gazdasági politikai ügyeket tárgyaló irományok inkább csak mint életrajzi adalékok jelentősek”. A diplomata-író ezeket is gondosan megőrizte.

Tudom, hogy a most bemutatandó, tehát „visszafordított” Relation is ilyen természetű forrás. Érdekesebb a Bécsből megkapott Illésházy-féle Memoriale, mert ez adott a konstantinápolyi úthoz irányítást. Új forrás egy eddig ismeretlen levél is, melyet Rimay az 1608. július 7-én Mohácson kelt leveléhez csatolt. Rimay az eredetit Kollonits Szigfridnek írta, és Illésházynek írt levelében másolatban megismételte. Mégis: a Relatio, a Memoriale, és a Kollonitsnak írt eddig ismeretlen levél mellett se menjünk el közömbösen! Hiszen valamit elárulnak magáról Rimayról az emberről, törökországi küldetéséről is. Illésházy Memorialéja bebizonyítja azt is, hogy ki is volt 1608/09-ben a diplomáciai út irányító személyisége.

Rimay 1606. december 31-én Kassáról Bocskay fejedelem halála után már írt Illésházy nádorhoz egy pártfogást kérő levelet. Ebben egyetlen nagy vágyáról beszélt: szeretne békében, csendességben élni!

„Ngdot kérem, mint Uramot, legyen gondviselése reám Ngodnak, maradhassam meg földemben s lakhassam is, az én természetem szerént való csendesz, s Isten félelmében nevelt emberek között”⁶

A csendesség megkeresése Rimaynak csak Illésházy főember szolgája szerepében vált lehetségessé. 1608 nyarán a törökök színlelt békevágya, Ali budai pasa panaszkodása Kollonits főkapitányra Rimayt még meg is tévesztette. 1608 júniusában, július elején a budai törökök állítólagos „békevágjukkal” nyugtatgatták az adjunktus-diplomatát. Ezért sürgeti Illésházyt a dunántúli főkapitány megintését, aki joggal kételkedett a török békevágában, és a törökök és tatárok kanizsai gyülekezéséről jelentő levelet írt Mátyás főhercegnek.⁷

Rimay ekkor még Ali budai pasa egyfajta cortesiáját, úri viselkedését, dicséri: : „Ali Bassa, kivel hovatovább vagyunk együtt, mind nagyobb nagyobb jószágot emberséget, s uri természetet tapasztalunk benne. Az szegény község mindenfelől jó hozzája, igen meghallgatja őket, igazságot is szolgáltat köztök, s ója őket(...)”

Ebben a levélben Rimay Kollonits Szigfrid főkapitányra így panaszkodik. „Ennyi sok szép dolgát s mellettünk forgolódását nem értvén peniglen mégis Kollonits uram, megértheti levele másából Ngod, mely mód nélkül való levelet írt neki, erővel akarván az Törökre fogni, hogy tatárt és törököt gyötnek Kanizsához; tudom penig természetit, hogy erről ő mintegy bizonyos dologról fel is írt már a hercegnek; de jó volna ő Felségének is, Ngodnak is meginteni, hagyna békét efféle dolgoknak (...)”⁸ Ehhez a leveléhez mellékeli Kollonitshoz írt, a főkapitányt mérsékletre intő levelét, tanácsai óvatosak, de sorai határozott kívánságokat képviselnek:

„Az mint az Szent békeség el végezödöt közöttünk, és annak nagyob erősege mind az oratorok és ajándokok nagi fáradsággal és költséggel ajánlásunk szerint be küldvén soha nem hittük azt, hogy ily hirünk érkezék, illien hamar, hogy mind Török Tatár ighen gyülekezzék Canisa várára, a vagy talám tsak azt várták, hogy az orátorokat és az ajandékat be külgyük. Azért ha így vagyon, kérem Nagodot, hogy írja meg nekem bizonyosson, micsoda okért gyülekeznek oda és micsoda szándékkal. Ebből esmérem meg az Kegd igaz szomszédi barátságát és igassággal való jó ajánlását. Mert ha úgy kezd lenni, hogy csak addig legyen az békesség a míg ajandékat be vigyék, abban bizonyos legyen Nagod, hogy mind az keresztien országok, kik mostan meg egyesedtek, mind Herczeh Mathias (*Herczeg*) Urunk és az hatalmas Római Császár is minden kész hadakkal alá indulhatnak, és mind országokra s mind fejekre tudnak gondot viselnek, de jaj annak a ki hamissággal és szini alatt tartja az békességet. Mert az nagy Istenis meg veri és meg ronttja aztot, a ki meg szegi hitit és fogadását kérem Nagodat, hogy Nagod írja meg mindgyárást miben vagyon az dolog, mit kellessék erről gondolnunk(...)”⁹

Jaj annak, aki hamissággal és csak színleg tartja a békét – mondja Rimay. Ez az intés legalább annyira a dunántúli főkapitány Kollonitsnak, Újvár kapitányának szól, mint a kanizsai törököknek. De nem kellett sok időnek eltelnie, amíg Rimay szembesült az igazsággal a Fényes Portán, majd 1609 januárjától szeptemberéig budai félfogságuk során... (Érdemes idéznünk Kollonitstól egy korábbi 1605-ös levelének mondatát, amit a fizetetlen végbeliek lesvetéseiről ír: „a csaták járását – ha az erdő és a bokor kizöldül – e nagy nyomorúságban másképp megakadályozni nem lehet, csak gyors fizetéssel”¹⁰

Ács Pál 1982-ben Rimay János *Udvari embere* című írásában epigrammaszerű pontossággal határozta meg a diplomata főember szolgálata feladatát és mozgásterülete határait:

„Rimay kifogástalan udvari ember volt”. Ezért is lett Bocskay ajtónállója, bizalmi embere, Illésházy titkára. „De egy pillanatra sem feledkezett meg arról, hogy a szolgálat alárendeltséget jelent.” S most ismét Ács Pált idéztem: „A fejedelem szolgálatának egyik legkitüntetőbb s egyben legkülönbözőbb igényeket támaztó formája a diplomáciai küldetés. A követ mindig feladatot teljesít, és a bizalom eszmei alapja a hűbéri viszony még akkor is ha /.../ az ország dolgában jár el.”¹¹

Rimay János 1608-as „*molesta sua peregrinatioia*” teljesítéséhez Illésházy nádortól pontos követi útmutatást kapott. Ez az eddig ismeretlen forrás egyben azt is mutatja, hogy ki volt a követség lelke! Konstantinápolyban és később Budán Rimay végezte az érdemi munkát, nem az Orátor, a

stájer főnemes Adam Herberstein. Illésházy ezért küldte 1608. június 21-én *Memoriale az portara* című útmutatását Rimaynak, főember szolgájának. Első feladata: ez volt:

„Az eo folsége instuctioyatt ky az Orátomál vagyon, diligenter meg olvassa, egy vagy kettő articulus uagion benne, kit megmutattam Orátor Uramnak is azokott elköl hadny.”

A tárgyaló felek (a magyarok és a törökök) Érsekújvárbán megállapodtak „hogy Hercheg Matias Urunk el vegezze az békességet”. Azonban a töröktől segítséget ne igényeljenek, őket a *Memoriale* szerint nem kell különösen semmi újabb politikai kapcsolatba bevonni, még akkor sem, ha az „az Romay Chasar” a főherceg, a magyarok, vagy akár a conföderátus országok kárára lenne is. Ha tehát a törökök segítséggel tartoznának, „erre azért csak gyöngén (azaz alig) köll emléköztetni őket”.

Utal a *Memoriale* arra is, hogy Rudolf személyes szerepe már nem fontos. A vén aranycsinálóval nem kell sokat törődni.

„Meg jelentennj és Vgian meg mondannj azt is nekik, hogy Immar megbékéllött az Chasar az Hercheggel, es Magiar orsagott az teöb orsagokall Hercheg Urunknak engedi, eö maga vén embeör leuen, az Imperiomban fog birny es lakny.”

Illésházy utasítása arra is biztat, hogy panaszkodjanak a követek: Esztergomot jogtalanul vették vissza a törökök: „kit Bochkaynak es az Magyar Nemzetnek adott Teörök Chasar, utnek el az Teörökök, kit eök meg nem uehettek uolna, ha az Magyar Nemzett fegyvertt nem fogott uolna az Teörökök mellet, es az frigis ueghöz nem meönt volna,” Tehát a törököknek nem kellett volna háládatlannak lenniök a magyarokhoz. Hűségükkel magukra dühítették mind a császárt, mind a birodalmat:

„im lattyak hogy arra keserieteöttük, mind az Chasart s mind az Imperiomott es olasokott, hogy meg keöllött Maradnyok az el vegezett bekessegeben etc.”

A törökök vétenének a zsitvatoroki végzések ellen is, ha: „el wennek Josagunkat faluinkott teölunk, ez gonos akaratott nem erdemlettük uolna teolök, az Teöreök Chasar hit leueleis nem azt tartya, probalny es exaggeralny keöl ezt” Mint látni fogjuk a visszafordított Relációból, Rimay valóban próbálkozott, és „exaggeralny” – azaz nagyítani próbálta a panaszokat, de eredménytelenül.

Arra is kémi kell a császárt, írja elő a *Memoriále*, kérleljék a szultántól, hogy adja vissza Egert és Kanizsát. De ha ez nem megy, legalább a párkányi, akkori nevén kakati palánk elbontását kell sürgetni: „es ha az nem lehetnek, legalabb az kakati Palankott uitatni ell.” A török ne szaporítsa a hódoltatott falvak számát Pest közelében. Illésházy józan, maga sem fűz nagy reményeket *memoriáléja* ezen kéréséhez, mert ezt jegyzi meg:

stájer főnemes Adam Herberstein. Illésházy ezért küldte 1608. június 21-én *Memoriale az portara* című útmutatását Rimaynak, főember szolgájának. Első feladata: ez volt:

„Az eo folsége instuctioyatt ky az Orátomál vagyon, diligenter meg olvassa, egy vagy kettt articulus uagion benne, kit megmutattam Orátor Uramnak is azokott elköl hadny.”

A tárgyaló felek (a magyarok és a törökök) Érsekújvárbán megállapodtak „hogy Hercheg Matias Urunk el vegezze az békességet”. Azonban a töröktől segítséget ne igényeljenek, őket a *Memoriale* szerint nem kell különösen semmi újabb politikai kapcsolatba bevonni, még akkor sem, ha az „az Romay Chasar” a főherceg, a magyarok, vagy akár a conföderátus országok kárára lenne is. Ha tehát a törökök segítséggel tartoznának, „erre azért chak gyöngén (azaz alig) köll emléköztetni őket”.

Utal a *Memoriale* arra is, hogy Rudolf személyes szerepe már nem fontos. A vén aranycsinálóval nem kell sokat törődni.

„Meg jelentennj és Vgian meg mondannj azt is nekik, hogy Immar megbékéllött az Chasar az Hercheggel, es Magiar orsagott az teöb orsagokall Hercheg Urunknak engedi, eö maga vén embeör leuen, az Imperiomban fog birny es lakny.”

Illésházy utasítása arra is biztat, hogy panaszkodjanak a követek: Esztergomot jogtalanul vették vissza a törökök: „kit Bochkaynak es az Magyar Nemzetnek adott Teörök Chasar, utnek el az Teörökök, kit eök megnem uehettek uolna, ha az Magyar Nemzett fegyvertt nem fogott uolna az Teörökök mellet, es az frigis ueghöz nem meönt volna,” Tehát a törököknek nem kellett volna háládatlannak lenniök a magyarokhoz. Hűségükkel magukra dühítették mind a császárt, mind a birodalmat:

„im lattyak hogy arra keserieteöttük, mind az Chasart s mind az Imperiomott es olasokott, hogy meg keöllött Maradnyok az el vegezett bekessegeben etc.”

A törökök vétenének a zsitvatoroki végzések ellen is, ha: „el wennek Josagunkat faluinkott teölunk, ez gonos akaratott nem erdemlettük uolna teolök, az Teöreök Chasar hit leueleis nem azt tartya, probalny es exaggeralny keöl ezt” Mint látni fogjuk a visszafordított Relációból, Rimay valóban próbálkozott, és „exaggeralny” – azaz nagyítani próbálta a panaszokat, de eredménytelenül.

Arra is kémi kell a császárt, írja elő a *Memoriále*, kérleljék a szultántól, hogy adja vissza Egert és Kanizsát. De ha ez nem megy, legalább a párkányi, akkori nevén kakati palánk elbontását kell sürgetni: „es ha az nem lehetnek, legalabb az kakati Palankott uitatni ell.” A török ne szaporítsa a hódoltatott falvak számát Pest közelében. Illésházy józan, maga sem fűz nagy reményeket *memoriáléja* ezen kéréséhez, mert ezt jegyzi meg:

Brandstetter neve és a küldöttségben betöltött szerepe azonban nem teljesen ismeretlen. Rimay összes művei 1955-ös kiadásában Eckhardt Sándornál két helyen is előkerül, igaz, hogy Brandstetter alakban. Rimay két levelében is feljegyzi a titkár nevét, először Illésházy István nádorhoz 1609. április 8. után írt levelében „Dominum Maximilianum Brondstetterum Suae Maiestatis aulae servitorem” alakban. Tehát Mátyás főherceg udvari szolgájaként szolgált, „főember szolga” értelemben említi Rimay is. Úgy, mint ahogy Zrínyi Miklós fél évszázaddal később Wittnyédy István soproni ügyvédet is ilyen értelemben emlegeti. Mégsem volt a küldöttség magasabb rangú személye, ezért akkor is szabadon mozoghatott, amíg urai Budán várakoztak.

1609-ben az volt Brandstetter egyik feladata, hogy török engedéllyel Pozsonyba utazzon, hozzon onnan bizalmas híreket Illésházy István nádortól a Budán kényszerűségből szeptemberig veszteglő orátornak és adjunktusának.

Ugyanakkor egy bizonyos Zöldfikár (Zulfikár?) aga nevű török követnek Pozsonyban szabadabb mozgást kellett szereznie. Miután Brandstetter Pozsonyt megjárta, ellátta ott a feladatait, 1609 júniusa elején még Forgách Zsigmond grófhoz, a nógrádi főispánhoz is elküldték, hozzon bizalmas híreket a Szőgyén községben folyó zsitvatoroki tárgyalásokról. Tehát Brandstetter titkár a diplomáciai küldöttség kisebb rangú tagja volt, még pedig Mátyás főherceg, a későbbi király udvari szolgája, aulae servitorja. Mégis Ő volt az a személy, akire a bizalmas hírek hozását, vivését, ügyek intézését a Budán veszteglő Orátor és adjunktusa egyaránt rábízhatta.

Brandstetter az útleírás összeállítását, úti jelentését Budán akár a kényszerű várakozás során is elkezdhette. Később pedig nyugodt körülmények között másolhatta ki a turkológiai irodalomból, pl. Leunclavius (Hans Löwenklau) 1595-ös művéből a városok leírását.¹⁴

Ezeket részben saját úti megfigyeléseivel kiegészíthette, ilyen pl. az 1608 utáni romos Ráckeve mezőváros leírása. Rimay Budára visszatérve 1609-ben élénk írásos tevékenységet fejtett ki, onnan Ali pasa nem engedte tovább addig a küldöttség vezetőit, amíg II. Mátyás pénzbeli követeléseinek eleget nem tett.

Rimay a Relationt latinul írhatta meg, németre ebből fordították. Ezt legegyszerűbben csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy németül szívesebben olvashatták a jelentő levél szövegét II. Mátyás, és a gráci Kriegsrat és a Geheimrat urai a stájer főnemesek is.

Már a jelentés kezdete is azonos kézre vall, Brandstetter fordítására, fogalmazására.

„Itinerarium /.../ Herr Adam von Herberstein /.../ an die Portten nach Constantinopl abgeordneter Orator /.../ in Königreich Hungem abgeredetent und geschlossenen Frieden in völli in Effect zu bringen, und

mit des türkischen Khaisers aigenen Consens und Briefen confirmieren lassen olvassuk Nehring kiadásában.

A Rimay jelentés szövegének kezdete hasonló: „Adamen Freyherr von Herberstein /.../ Vnd Johannem Rimay seines Adjuncten gehorsambiste vnd Vnderthenigste Relation in sein volkhomen Effectum Ratification vnd Confirmation Zu bringen” – Tehát a békekötés végleges hatályba helyezése és megerősítése volt a feladatuk.

Az 1608-as utazás során látott településekről készült Brandstetternél olvasható város – és falu leírások Rimay diplomáciai leveléből természetesen hiányoznak. Viszont hasonló budai városleírást olvashatunk Budáról mintegy húsz évvel korábbi út leírásakor Stephan Gerlach tollából, az Ungnád Dávid konstantinápolyi útjáról készült szövegben. Brandstetter titkár sokszor korábbi útleírások adatait használja, pl. Hunyadi Mátyás kora Budájának leírásánál. Rimay jelentése fel sem sorolja az út közben érintett településeket, a szövegek (az útleírás és a jelentés szövege) csak Konstantinápolytól kapcsolódik össze.

A nagyvezír helyettesénél, Musztafa pasánál tett 1608. szeptember 16-i látogatás szövege már azonos Brandstetter útleírásában és Rimay németre fordított szövegében. Így a titkár mindkét szövegben az „...andere praetensiones betreffend weitleiffig gehandelt vnd tractiert” formát használja. Musztafa pasa és az Orátor tehát a „békét és más kívánalmakat érintőleg mindenfélét alaposan megbeszélte és áttárgyalt”. Általában megfigyelhető, hogy Brandstetter alaposabban megfigyelhette a kihallgatások látványos eseményeit, Rimay pedig főleg a diplomáciai folyamatokat, a tárgyalásokat jegyezte fel saját szűkszavú szövegében.

Ahol az adjunktus és a titkár egyszerre jelenhettek meg, egyszerre voltak jelen, ott a leírás, és az értesülések megörökítése azonos megszövegezésű. A pasákkal folytatott tárgyalások során II. Mátyás adjunktusa Rimay inkább a „törökös” szófordulatok virágos nyelvét használja. Például amikor Mátyás főherceg nevében Esztergom, Kanizsa és Eger visszaadását szorgalmazza (inkább csak kérné) Rimay az előterjesztéseiben. (Úgy járt el, ahogy számára ezt Illésházy István Memoriáléjában előírta!) A törökök válaszukban a magyaroktól érthetően a visszafoglalt Győr és Fülek, vagy Nógrád visszaadását tekintették tárgyalási alapnak. Tehát egyik sem volt megvalósítható!

Azonos a megszövegezés olvashatjuk Brandstetter leírásában és Rimaynál az I. Ahmed szultánnál tett diplomáciai látogatás leírásában 1608. szeptember 16-án. Némi eltérés természetesen itt is megjelenik. Brandstetter titkár az Orátor személye fontosságát emeli ki, Rimay jelentése pedig kettőjük azonos rangú – közös szereplésüket hangsúlyozza: „wir den anderten Tag als den Sechzehenden bej dem Türggischen Khaiser Sultan Achmed die erste Audienz

gehabt" Azonosak a megbízó levelek „literas credentiales” és az üdvözetek és köszöntések leírása is „salutationes et congratulationes” átadása mindkét szerzőnél.

A beszédeket az évtizedek óta a Fényes Portán tolmács, azaz dragoman, – Matthia de Farro fordította.

A zsitvatoroki tárgyalások pontjainak előterjesztése során a Portán a tényleges diplomáciai munkát főleg Rimay látja el, bár Herberstein báró a jelentésben során saját fontosságát emeli ki. „Eur Khünigliche Maiestat hievon /.../ aus mein von Herberstain annotierten Itinerario dieser Expedition /.../ verstehen khinnen” Az annotálás azonban inkább az összeállítás aláírását jelenti.¹⁵

A „Tolmatsch” vagy dragoman Matthia de Farro számára mégis Herberstein báró fordítja olaszra a hitelesnek vélt zsitvatoroki szöveget. Olaszul Ő tudhatott jobban, mint Rimay. A tények rögzítésében Brandstetter és Rimay szövegei megegyeznek. Azt is egyformán jegyzik fel, hogy a vezérek és a fiatal Ahmed szultán egyetlen szóval sem válaszol a küldöttség szónoki előterjesztéseire. „Weder Kayser noch ein Vezier aber kein Worth darauf geantwortet”¹⁶

Az iratokat pedig rang szerint adják egyik kézből a másikba, végül a fővezír nyújtja át a kérelmeket a szultánnak, aki hallgat.: „weder der Khaiser aber, noch ainicher Vezier aber khain Wort geredt, vnd also widerumb abgezogen” olvassuk Rimay jelentésében.¹⁷

Midőn a magyar küldöttség kézbe kapta a zsitvatoroki békét megerősítő irat tervét, rájöttek az eltérésekre. A megszövegezésben kisebb-nagyobb hamisítások voltak találhatók.

Rimay szövegének fordításában: „darnach unsem Ersehen gor auf andere In kainer als vnser Fridens brüef gestelt gewest”. Brandstetter is szinte azonosan fogalmaz: október 18-án megkapják a török változatot, de az néhány pontban nem azonos az ő szövegükkel, „in etlichen Puncten unsem Friedens articuln nicht gleich, auch etliches noch mehr dazu gesetzt”. Azaz még néhány hamisítást a törökök hozzátettek.¹⁸

Ha tehát a török tárgyaló fél a zsitvatoroki szövegen „ügyeskedve” változtatott, és erre a II. Mátyás megbízásából tárgyaló küldöttség rájött, a török fél olcsó diplomáciai kifogást használt.

Ez nem is lehetett más, mint ilyenkor a „Dragoman oder Tolmatsch” de Farrot hibáztatták, ilyenkor „tévedése miatt” a tárgyaló török fél a tolmácsot látványosan fogsággal, vagy a tengerbe fojtással fenyegette meg.

Ennyi és még további példákkal szaporítható szövegazonosság, illetve megközelítően hasonló szöveg alapján biztos, hogy a latin jelentés fordítója Brandstetter.

Ha lehetne, érdemes lenne a fordítottját is vizsgálni. Vajon Rimay saját megfogalmazásaiból milyen tényanyag kerülhetett át a Brandstetter-féle útleírásszövegébe? De ehhez az eredeti latin szöveg ismerete lenne szükséges! Ezek az összefüggések akkor lennének pontosabban követhetők, ha megkerülne Rimay latin nyelven megfogalmazott jelentése. A Haus-Hof-und Staatsarchiv anyagában ez nem található, igaz, számos alkalommal selejteztek iratokat Bécsben. Az orátor és adjunktusa eredeti német Relatióját szerencsére megőrizték.

Brandstetter megfogalmazása szerint a kajmakám – a nagyvezír helyettese a zsitvatoroki megállapodástól eltérő szövegváltozatot a tárgyalások végén „in einem gulden Sack eingenahet und versigelt” – tehát aranyos zsákba bevarrva és lepecsételve átadta – ezt próbálta elfogadtatni a küldöttség vezetőivel.

A Rimay-féle szövegváltozat ezt a részletet bővebben mondja el, hogy a kajmakám saját fejére és Mohamedre esküdve: „bej seinem Khopff vnd Mahomet geschworen” akarta a gyanús szövegváltozatot elfogadtatni. Rimay mindezt hosszasan írja le, mert ő bizonyára részt vett a tárgyaláson. A titkár pedig utólag kapott esetleg minderről tájékoztatást. Az 1608. november 6-i megbeszélésről azonban Brandstetter is feljegyezte, hogy sokat és hosszasan tárgyaltak „viel und lang gehandelt worden.”¹⁹

A két szöveg összehasonlításakor, igazi diplomáciai színjáték részesei vagyunk. A kajmekám minden hibát Matthia de Farro „pontatlanságával” magyarázott: „...alle Schuld auf den Dragoman Matthiam di Farro gelegt” – Minden hibáért csak a tolmács felel! A császári küldöttségnek azonban nem volt saját török tolmácsa, nem volt saját segítségük, bízniuk kellett Farroban. Fennmaradtak egyéb vitás ügyek is. Mátyás főherceg követsége sürgette a Székesfehérvár török elfoglalásakor ejtett foglyok elbocsátását. Nekik szabad elvonulást ígértek de ezt nem tartották meg. Erre is volt a Fényes Portának válasza: Szabad elvonulást biztosítottak Visegrád török védőinek is, mégis a főtiszteket Olaszországba hurcolták el!

Miért voltak a Fényes Portáról visszatért küldöttség tagjai félig-meddig házi őrizetben Budán? Rimay azt írta le: ez az uralkodó számára ismert dolog: „ist Khüniglicher Maiestat /.../ wol bewusst”.²⁰

A budai pasa nemcsak pénzbeli követelésekkel lépett fel a küldöttekkel szemben. Többek között Batthyány Ferenc – akkor sümegi főkapitány – ugyancsak tartott a szerződés ellenére török foglyokat fogságában, ezeket engedje el! Rimayék végül is többszöri sürgetés során tudták II. Mátyástól az Ali pasától elvárt pénzbeli követelést kikönyörögni.

Mindaz, amit házi fogságnak nevezünk, igaz. Ez azonban nem akadályozta meg Rimay Jánost további írásos tevékenysége folytatásában. Az

Esztergomban őrzött leveleskönyv alapján ezt követni lehet. Már Budán megkapta Berger Illés császári történész kérését, küldjön összefoglalást számára útjukról. Rimay János Budáról azt válaszolta, inkább élő szóval kíván beszámolni róla.

A Rimay János Államiratait kiadó, Ipolyi Arnold gyűjteményét sajtó alá bocsátó Szilágyi Sándor szerint Rimay nem is írt útjukról. Ez azonban nem így volt. Legfeljebb Rimay Budán feltehetőleg nem mertte őszinte papírra vetni saját véleményét, ezek lejegyzését Budán veszélyesnek tarthatta!²¹

Eckhardt Sándor már 1955-ben úgy vélte, a diplomata Rimay: „Emléke a magyar történelemben úgy él, mint II. Mátyás, majd Bethlen Gábor konstantinápolyi követe. Azok a levelek, memorandumok, melyeket diplomáciai kiküldetése alatt írt, szintén szerte szét találhatók csak meg, együttes kiadásuk valóságos memoárként hat, festői részleteivel, politikai elmélkedéseivel”²²

Rimay saját diplomáciai magatartásáról Illésházy Istvánnak már útjuk elején, Mohácsról így írt: 1608. június 7-én: „Mi itt mindent látunk, szabadon beszélünk mindenekkel, tudakozunk mindenekről /.../”²³

Rimay saját feladatvállalása azonos volt ura, Illésházy magatartásával, aki azt írja a kassaiaknak: „Bár én engemet magamat is annyi sokféle közös és magányos gondoknak terhe nyom, /.../ mégis nehogy ebben a végső szükségben olyan színben tűnjek fel hogy a /.../ hazának szolgálatából éppen ebben az időben félreállok, elhatároztam, hogy nem vonom ki magamat.”²⁴

A diplomata Rimay tárgyalási eljárásáról még 1620-ban is jó véleménnyel voltak a Fényes Portán. Amikor Borsos Tamás Bethlen Gábor portai követeként Konstantinápolyba indult, követtársa Angyalosi Mihály számára Rimay tárgyalási stílusát tartotta a nagyvezír példának. Arra intette az erdélyi követet: „mondd meg az uradnak, hogy ezszerént mentől hamarab külön az erdélyi főkövetet küldje be az urad /.../ (Rimay uram felől itt jó emlékezetben vadsnak,) és elől küldje el egy emberséges postáját”²⁵

Rimay János 1620 novemberében óvva intette fiatal urát, Thurzó Imrét, ne nagyon süssük a török segítségnyújtást, mert nagy ára lenne annak, a törökök hamarosan Győr és Bécs elfoglalásáról álmodoznának, „azért is hogy az keresztény országok ne vádolhassanak bennünket”. Ezt akkor írta le, amikor a budai pasa csalárd módon visszafoglalta magyar kézen lévő Vác várát²⁶

Később, 1628-ban Rimay Szécsényből ugyanerről a hazug magatartásról ír, de most aztán leplezetlenül őszintén:

„Minekünk is itt az patyolatos és kápás hárpiákkal elég egyenetlenséggel való egyenetlésünk vagyon, mind vakot vet az kockájok feltett célja az ő kívánságoknak csak az, hogy adjuk, a mit ők kívánnak, importune inhaereálnak” /durván követelőknek/ annak.²⁷

Azt panaszolja Bosnyák Tamás nógrádi főispánnak, hogy a Budához és Pesthez tartozó falvak sarcolásából egyet sem hagy ki, a lippai és a budai Amhát bég, akik gonosztevő sátánok „sunt incar mati diaboli” /tehát/ a „hamisságnak és csalárdságnak kölykei.”

„Az Nagyságod Fánccsy uramnak írott minapi tanácsai szerint csak torokon kellene ragadni őket az szemekben pökni s pofon ütni hadd áznék nyálokka, vérekkal az szakállok, szólani sem hagynak az kapocsi basának, és érteni sem akarják hagyni, a mit Kohári uram tanácsoltat neki.”

Nem tudjuk a levelet ösztönző indulatos részletek okát, de Rimay soraiból kisüt az indulat! Mindez persze Rimaynak csak véletlenül előbukkanó magán véleménye. Az adjunktusnak tárgyalnia kellett, és újra csak tárgyalnia lehetett. Ilyen megfontolt tulajdonságai miatt nevezhette Glover angol követ Rimayt 1608-ban „igen komoly és eszes embemek.”²⁸

Ezért biztatja Ahmed szultánt 1608-ban a kulcs fontosságú Kanizsa visszaadására, hogy „mind lássák felséged bőkezűségét”. Hivatkozik Nagy Szolimán tiszteletreméltó tekintélyére, melyet „nemcsak az egész keresztény világban akart szerezni azzal, hogy jószántából visszaadta a magyaroknak országukat, melyet fegyverrel győzött le.” Ennélfogva Ahmed szultán visszaadhatná Esztergomot, hozzátéve Egert is, hangzik el a Rimay sejtése szerinti reménytelen kérés a szultán előtt elmondott orációban.²⁹ Mindez csak vágy maradt...

Rimay Jánosnak megbízója, Illésházy István nádor hozta a tudtára 1609. január 10-én a valóságot: amikor visszaért a követség Budára: Nem mindenki örül II. Mátyás környezetében a zsitvatoroki béke megkötésének!

„Austriának egy része nem akar egyet tartani velünk, és a miatt vagon itt most valami vesződés, ki mind csak olasz és spanyor practica, azok nem örömet látják, hogy mi megbékéltünk az török császárral, azt akarják, Magyarország meg is volna, azért hogy ők azalatt békével megmaradhasanak, mint ezideig.”³⁰

„Az olasz és spanyor practica” és „az patyolatos és kárpás háрпиák” önérdéket követő híveivel szemben a diplomata Rimaynak egyetlen eljárása lehetett: a csendes és fegyelmezett tárgyalásra törekvés. Ennek módszereit rögzíti Rimay diplomáciai levele is Maximilian Brandstetter német fordításában.

Rimay második követsége idején tudósítja Thurzó Imrét egy hodzsa látomásáról: „egy hotzsa látta volna álmába, hogy innét egy zászló megindult, ment Szilibriára Drinápolyra, és Nándor Fejér várrá ki, ott megnyugodván, megint az Duna mellékén felmenvén Bécsnél állapotott meg, s annyira elterjedt, hogy az árnyíka sok országok határait ellepte, adumbrálta”³¹

Rimay most megkerült diplomáciai jelentése arra is fényt vet, hogy az Európát elborító félhold zászlaja árnyékának elosztatásához a diplomata költő is hozzájárult a maga eszközeivel.

JEGYZETEK:

1. A jelentés (Relation) gráci példánya a Landesarchiv Militaria sorozatában található, jelzet nélkül. Az aláírt bécsi példány HHStA Ung. Acten Fasc. 157. Konv. A. fol 4964 origo dt. ennek másolata ugyanitt, fol 77–100. Illésházy Memorialéja HHStA Ung. Acten Misc. Fasc 426. Konv. D fol 96–97. A bécsi levéltári források másolatban történt megküldését Fazekas István levéltári delegátusnak köszönhetem. A diplomata Rimayról: Nagy László: Háború és politika Rimay János életében ItK. 1983. 318–339. I Először ő idézi Rimay meghatározását a konstantinápolyi peregrinációja jellegéről.
2. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár VII. Budapest–Bukarest, 1995. 1111. laptói, „ország levele” a 17. csoportban, 1119. l
3. KARL Nehring: Adam Freiherrn zu Herberstein Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel Südosteuropäische Arbeiten 78. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606) München, 1983.
4. Rimay János Összes Művei. Összeállította: ECKHARDT Sándor Bp. 1955. és Rimay János államiratai és levelezése szerkesztette Ipolyi Arnold Bp. 1887.
5. Rimay János Írásai. A kötetet összeállította, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta ÁCS Pál Régi Magyar Könyvtár Források 1. Bp. 1992.
6. RJÖM Bp. 1955. 16. 250. l
7. Báró Kollonits Szigfrid (1572–1623) dunántúli főkapitány, Érsekújvár kapitánya
8. RJÖM Eckhardt 1955. 23. 261. l
9. Rimay levele 1608. júliusából Kollonits főkapitányhoz: eddig ismeretlen Bécs, HHStA. Turcica II 91 Konv. 3. foL 54–56.
10. TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból I. Bp. 1915. 409. l Hadi Levéltár Feldacten, 605. május 12.
11. ÁCS Pál: Rimay János Udvari embere ItK 1982. 627. l
12. Illésházy „Memoriale pro Joanne Rimay, oratore ad portam Ottomanicam a Stephano Illésházy” orig. magyar (HHStA Ung. Akten Misc. Fasc. 426. Konv. D. fol. 96–97.)
13. KARL Nehring: Adam Freiherrn zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606) Südosteuropäische Arbeiten 78. München, 1983. és Maximilian Brandstetter: Utazás Konstantinápolyba 1608–1609. Littera nova Kiadó Bp. 2001. Ford. Tóth L. Béla. A sorozatot szerkeszti: Balázs Tibor, Balogh F. András S. Király Béla
14. Hans Lewenklaue (Leunclavius): Annales Sultanorum Othmanidarum / Vom Türkischen Reich / Bericht, was es für ein zu/-stand und Gelegenheit in der Turkey itziger Zeit / habe... zu Magdeburgk bey Johann Franken / anno 1595.

15. Adamen Freyherr Herberstain etc hechstgedachten khüniglichen Maiestat Rath, Camerer vnd deputierter Orator, an die Ottomanische Portte, vnd Joannem Rimay seines Adjunkten gehorsambiste vnd Vnderthenigste Relation Ier Expedition vnd Verrichtung An gemelte Ottomanische Pforte betreffend Graz, Landesarchiv, Militaria, jelzet nélküli kézirat
16. Nehring, 1983. 127. l
17. Rimay: Relation 1609. 3/a Graz, kézirat
18. Rimay: Relation 1609. 3/b és 4/a, Graz, kézirat és Nehring 140. l
19. Nehring, 1983. 149. l
20. Rimay: Relation, 1609. 16 a/b, Graz, kézirat
21. Rimay levele Berger Illésnek 1609. május 26. Rimay Államiratai 1883. 53. l Bp.
22. RJÖM 1955. 5. l
23. RJÖM 1955. 389. l
24. RJÖM 1955. 254. l
25. Borsos Tamás: Vásárhelytől a Fényes Portáig Bukarest, 1968. 343. l
26. Rimay Államiratai Bp. 1883. 314. l
27. Rimay Államiratai Bp. 1883. 314. l
28. Történeti Tár 1901. 418. l
29. RJÖM 1955. 265. l
30. Rimay Államiratai (Illésházy István levele, 1609. január 11. Bp. 1883. 175- 176. l
31. RJÖM. 1955. 364. l

FÜGGELÉK:

MEMORIALE AZ PORTARA

Az eö folsege instructioyatt ky az oratomall vagion, diligenter meg olvassa, egy vagy kett articulus vagion benne, kit meg mutattam Orator Vramnakis, azokat elkeöl hadny.

Az Wyuari Vegezesben consentialtak, az teöreökök arra, hogy Hercheg Matias Vrunck el vegezze az bekesseget, es ha az Romay Chasar bantassara lenne, vagy az Herchegnek vagy az Magyaroknak vagy az confederatus orsagoknak, tehat az teöreökeök segetsegül tartoznak lenny, erre azert chak gyöngén kel emléköztetny, eökeöt.

Meg jelentenny es vgian meg mondanny azt is nekik, hogy Immar megbekellött az Chasar az Hercheggel, es Magiar orsagott az teöb orsagokkal Hercheg Vruncknak engedte, eömaga ven embeör leven az Imperiomban fog birnyes lakny.

Panaszolkodny hogy Estergamott az frigy level ellen, kit Bochkaynak es az Magyar Nemzetnek adott teöreök Chasar, utnek el az Teörökök kit eök meg nem vehettek uolna, ha az Magyar nemzett fegyuertt nem fogott uolna, az Teöreök mellet, es az frigis ueghöz nem meöntt volna, mind ez ideigis, azert tehatt nem keöllene az Teörököknek haladatlanak leönny az Magyaroknak. Im mostis eö erettek es az frigy meg tartasertt, nagy hadatt bochattak az Nemeött Chazar ellen. Kiuel im

lattyak hogy arra keseriteottuk mind az Chasartt, s mind az Imperiomott es olasokott hogy meg keöllött Maradniok az el vegezett bekessegeben. etc Mi hasnatt lattya mind ezeknek az Magyar Nemzett. Azt lattya hogy mind az Zitva torkon valo vegezes ellenis, el üennek Josagunkat, faluinkott teölunk, ez gonos akaratott nem erdemlettuk uolna teölök, az Teörök Chasar hit leveleis nem azt tartya, probalni es exaggeralny keöl ezt:

Az Portan instalny az Chasamall hogy aggya vissza Canisatt vagy Egret hanem sucedal es ha az nem lehetne az kakati palankott Runtatna ell es az Dunan inset az intöly Faluk vannak, Pestig ne legyenek holdoltak, hanem engedne meg, vagion egy Articulus az Frigy uegezesbeis erreol.

Ha semmit nem Impetralhatnatok, figgeöben hadgyatok az dolgott

Azonis keöll panaszolkodny, hogy az Spahiak az falukott fölötteb erötetik. Vgy annyra hogy elkeöl futniok, leönne szabott fizetesekek esd annal feölllyebb ne eröltessekek eökeöt, es az Vegezes szerent az falukra ne Jaryanak

Budan az Rabokott ell bochatatny: Constantinapolyban eleöb az my frigy levelunket be ne adgyak, hanem az Teöreök Chasarett Vegjek ky előb, Jol meg lassak, my choda leuelet vesznek ky

Ha mi egyeb talalkozik az ky Orsagnak Jouara volna azt sem omitalni hanem szorgalmatossan keöl gondolkodny feö kepen az Hodoltsagrol hogy ne sarcolhasanak: s: ne puztichak az spahiak, szeömök elyben hanyvan gyakorta mostan hozayok valo nagy segecsegekeöll es az Chasar fogadasat kit leueleuel kit meg erössitött s : ky Itt nalunk Vagion, Actum in Comarom 21 Juny Anno 1608.

Stephanus Ilieshazy Manupropriá
(*HHStA Ung. Akten, Misc. Fasc. 426. Konv.D. fol. 96- 97.*)

2.

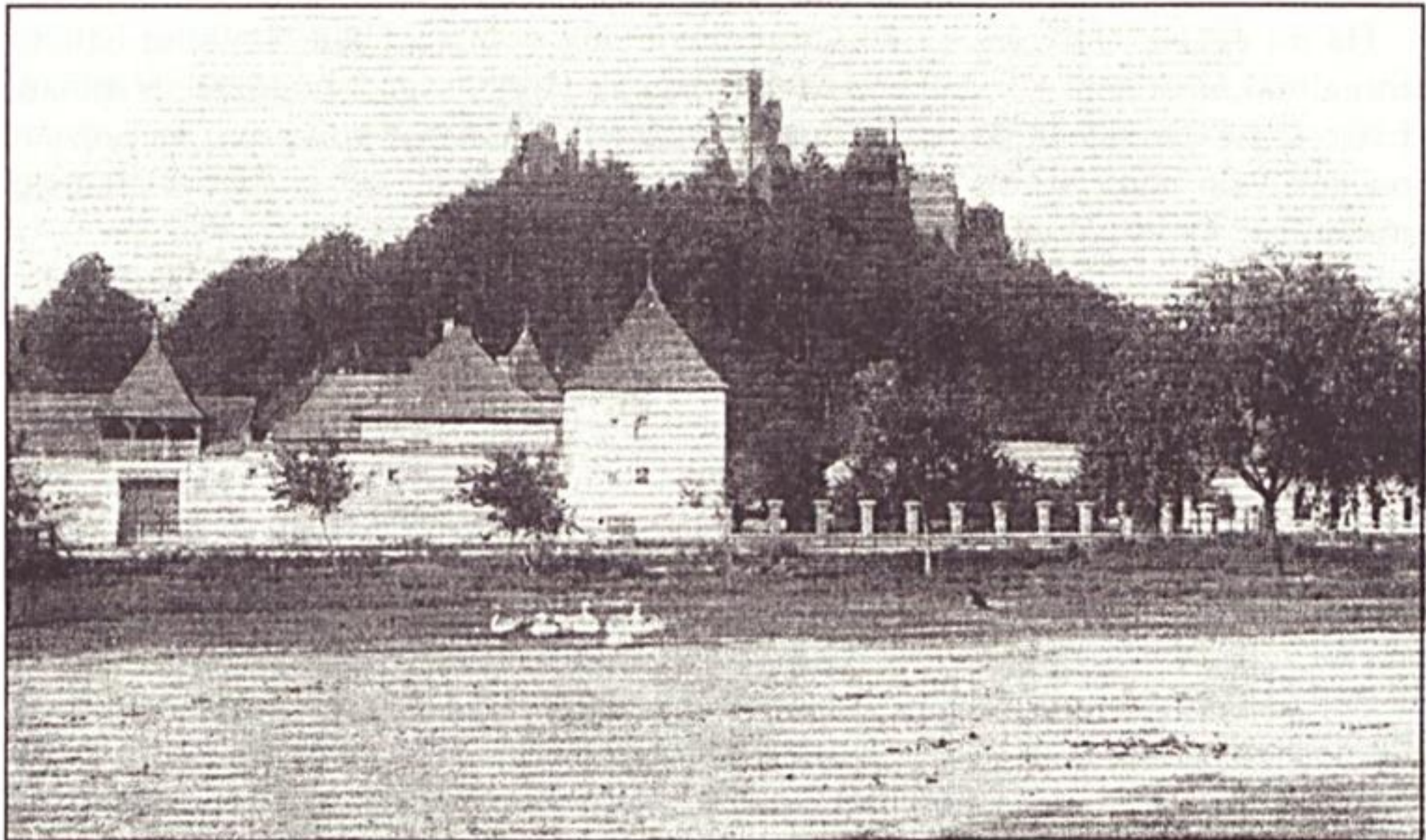
Tekintetes es Nagos szomszed bötsuletes Vr, Minden ioo baratsagos es igaz szomszedsagos magam aianlasanak vtanna, Istenteöl te Nagod'nak kiwanok egesseget es minden szerenches iookat meg adatny. Az mynt az Szent bekeseg el wegezödöt keözöttünk, es annak nagioeb eröségére mind az oratorokot es aiandekot nagi faratsaggal es költseggel aiánlasunk szerint be külduen, soha nem hittük azt, hogi ili hirünk érkezzék, jllien hamar, hogi mind Török Tatar ighen giwlekezzek Canisa varára. A wagi talam tsak azt wartaak, hogi az oratorokot es az aiandekot beküllgiük. Chak azonnal megint el inditsák az haborusagot. Azert ha igi wagion, kerem Nagodot, hogi irya meg nekem bizoniosson michoda okert giwlekeznek oda, es michoda szandekkal. Ebböl esmerem meg az keg'd igaz szomszedi baratsagaat, es igassaggal walo ioo aianlását. Mert ha V gi kezd lenny, hogi tsak addig legien az bekeseg, a míg aiandekot be wigiék, abban bizonios legi en Nagod, hogi mind az kereztien orszagok, kik mostan meg eggiersedtek, mind Hercheg Mathias / Hercheg/ Vrunck, es az hatalmas Romay Chaszar is minden keesz hadakkal ala indulhatnak, es mind orszagokra s mind feiekre tudnak gondot wiselnek, de iai annak, a ki hamissaggal es sziny alat tarttia az bekeseget. Mert az

nagi Istennis meg weri es meg ronttja aztot, a ki megh szeghi hitit es fogadasat. Kerem Nagodot, hogi Nagod irya meg mindgiarast miben vagon az dologh, mit kellessek ebbül gondolnunk. Tarcha meg Isten kedves egessege Nagodot. Datae in Vy Vaar 2. Julii 1608.

Nagodnak szeretettel walo io szomszed barattia

Seifrid a Colonits, szabad Vr, szentelt Witez az hatalmas Romay Chaszamak az Dunnan innen fö Generallya, hadakozoo tanacha, es Vy Vaari feö Capitannia

(Rimay János saját kezű másolata Illésházy Istvánnak 1608. július 7-én írt leveléhez csatolt melléklet,) Turcica 1. /91. Konv. 3. fol 54-56 Az Illésházyhoz írt levelet Eckhardt Sándor kiadta RJÖM 1955. 23. 261–262. l.)

A Balassa-féle várkastély és Divény vára 1911-ben

UDVARI VISELKEDÉS ÉS SZERELEM GYÖNGYÖSI ISTVÁN EPIKUS KÖLTÉSZETÉBEN

A XVII. század Európa nyugati felében az uralkodói, fejedelmi székhelyek reprezentatív udvarokká alakulásának kora. A politikai és társasági központokká váló udvarokban újfajta viselkedési formák honosodnak meg, s a nemesség életében ezek elsajátítása – a kardforgatás tudományának rovására – egyre fontosabbá vált. A törökkel élet-halál harcot vívó Magyarországon az udvari kultúra sokkal szerényebb mértékben tudott kibontakozni, de az udvari reprezentáció kialakítására hazai földön is történtek erőfeszítések. A XVII. század közepén Wesselényi Ferenc nádor és felesége, Széchy Mária tudatosan törekedett arra, hogy európai mintájú udvart szervezzen, a hiányzó királyi udvart helyettesítő rezidenciát hozzon létre Murányban. A nádori udvart ezideig R. Várkonyi Ágnes vizsgálta legbetelebán. „Bizonyos, hogy a nádori udvari élet színvonalában meg sem közelíti a császári udvarban megcsodált pompázatos világot. Mégis érdekes, mert igényeiben olyan új viselkedési normát fejez ki, amely már az európai udvarokban jól megfigyelhető” – állapította meg a nádori udvarról R. Várkonyi Ágnes.¹ Ezt az udvart jól ismerhette a Wesselényi nádor mellett titkárkodó Gyöngyösi István is. R. Várkonyi Ágnes arra is utal Gyöngyösi-könyvében, hogy az udvari kultúra nyomai a költő *Márssal társalkodó Murányi Vénusában* is tetten érhetők. Szerinte erre a „férfi-nő kapcsolatban igényelt változások” a legjellemzőbbek: „Szinte mulatságos, hogy a murányi várfoglalásra háború közben vállalkozó Wesselényinek – a *Márssal társalkodó Murányi Vénus* lapjain – végig kell játszania a gondtalan gavallérnak az Udvarban megkövetelt udvarlási koreográfiáját: levelet ír »szemérmesen«, a titkos találkán, amikor meg akarja csókolni Széchy Máriát, az gyöngéden eltolja magától.”

Az udvari viselkedésnek azonban a kifinomult szerelmi koreográfián kívül más, igen fontos jellemzői is felfedezhetők Gyöngyösi költeményében. Az udvariság szabályaihoz jó kalauz a XVI. században élt spanyol jezsuita, Baltasar Gracián *Oráculó manualja*, melyet a XVIII. században Faludi Ferenc fordított magyarra *Udvari ember* címmel. Gracián szerint a legfőbb követelmény, amelynek az udvari ember eleget kell, hogy tegyen, a titoktartás. Erre azért van szükség, mert az udvar zárt világában egymást

keresztező egyéni célok feszülnek egymással szemben, az udvari embert vetélytársak, irigyek veszik körül. Az udvarban az emberek közötti viszony meghatározója – mint azt Norbert Elias társadalomtörténeti tanulmányai-ban megmutatta – a konkurenciaharc. A saját érdekek érvényesítése csak a titkolózás révén lehetséges. Ezt a követelményt fogalmazza meg az *Udvari ember* maximája: „Kifordított és felfordult kártyákkal játszózni: se mulat-ság, se haszon. [...] Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. Gondolataidnak kincses tárházát szabadon ne jártassad”. Az okos ember leplezi szándékait, vagy éppen helyettük más szándékokat mutat: „Másban forog gondgya, s másra mutat külső képpen. Ugy tetteteti magát, mint-ha minden bizonytal eme tárgyra arányzana, hogy oda tsalván leselkedő-pártosinak szemeket, el fordíthassa arrul, a’ mit alattomban szivében eljegyzett” – olvashatjuk Graciánnál. A viselkedési norma legfőbb kívánalmává így a vetélytársak megtévesztése, a színlelés (*simulatio*) és a tettetés (*dissimulatio*) válik: az egyik arra szolgál, hogy elrejtse, ami az egyén valójában, a másik pedig másnak mutatja, mint ami valójában. A legfontosabb a szív titkainak, az indulatoknak az elrejtése: „A’ magokat kin-fitogtató indulataink ’s in-duló vágyódásaink árullyák-el szivünket. Az okos *dissimulatio*-nak szűki ne légyen benned, ha hol, ’s mikor kívántatik. A’ ki színével mutattya kártyáit, leg-jobb játékját elveszti [...]”. Az udvari ember indulatai – legalábbis a külvilág számára mutatottak – a ráció uralma alatt állnak, a ráció igazítja őket úgy, hogy az egyén érdekeit szolgálják.

Az udvari ember maszkot visel, kifele azt mutatja, ami számára hasz-nos, csak belül, titokban önmaga. A *simulatio* és a *dissimulatio* mellett, éppen belőlük következően fontos eleme az udvari viselkedésnek a másik érzel-meinek megfigyelése, titkos szándékainak, motívumainak kutatása is. Aki nem lát át mások színlelésén, elveszett ember. Az egyén titkait leginkább az érzelmek árulhatják el, ezért fontos azoknak a külső jeleknek a megfigyelé-se, amelyek az emberi benső indulataira utalnak. Descartes *A lélek szenvedélyei* című könyvében a következő, az érzelmekről árulkodó jeleket sorolja fel: „a szem és az arc mozgásai, a színeváltozások, a remegések, a levertség, az ájulás, a nevetés, a könnyek, a nyögések és a sóhajtások.” Ezek a jelek azonban kisebb-nagyobb mértékben színleltek is lehetnek. A külső nem utal egyértelműen a belsőre, nem fejezi ki azt. Az igazi udvari ember azon-ban „Meg tudgya jobbára választani a’ költött szándékokat a’ valóktul, akár mely himes-szin-alatt adgyák elejbe” (Gracián, 13. maxima). Az udvari embernek kettős – és némiképp asszimmetrikus – követelménynek kell megfelelnie: egyrészt lehetőleg tökéletesen kell színlelnie, másrészt viszont át kell látnia mások színlelésén, ami azt feltételezi, hogy a színlelés nem lehet tökéletes.

E stratégiák alkalmazása külső és belső szétválásán alapul: az indulatokat és az egyéni vágyakat rejtő belső a külvilág számára titokzatos marad; ami látható, csupán a külső, a test: jelek, melyek azonban nem a belsőt fejezik ki, csupán a figyelmes szemlélő számára árulnak el olykor valamit e belsőről. A külső így az egyéni stratégia szolgálatában áll. A színlelés és a leplezés technikája és elmélete ezért nemcsak egyszerűen egy újfajta magatartásformát jelent, hanem az individuumból alkotott újfajta elképzelést is: olyan modellt, melyben stratégiai és „belső individualitás szétválik.

A színlelés a *Murányi Vénusban* elsősorban azért játszik fontos szerepet, mert Wesselényi Ferencnek és Széchy Máriának politikai okokból titokban kell tartania a várátjátszás tervét. A színlelés és gyanakvás világa azonban a kettejük közötti egész viszony alakulására, szerelmük történetére is rányomja bélyegét. A szerelem Cupido közreműködésével ugyan mindkét félben fellobban, de amíg valóban egymáséi lehetnek, sok mindent kell tenniük. Egymásratalálásuk útjában nem csak a politikai akadály áll, hanem az is, hogy előbb meg kell bizonyosodniuk a másik érzelmeiről. Mindkét fél arra törekszik, hogy meggyőző jeleket kapjon a másiktól. S bár e jelek nem is hiányoznak, a kölcsönös bizonytalanság mindvégig fennáll. Ennek fő oka a jeleknek az a megbízhatatlansága, amelyért a színlelés és a leplezés felelős. Tekintsük át Wesselényi *Murányi Vénus*beli udvarlását, szem előtt tartva az érzelmek, szándékok kifejezésének formáit, a színlelés, leplezés technikáit.

A szíve titkát rejtő levél átadásával megbízott küldöttét, Nagy Jánost Wesselényi színlelésre oktatja: „Ha bátorít, hogy szólj: mutasd félelmedet, *I Szomorú* orcával függeszd le fejedet”; de ezen kívül arra is felhívja bizalmasa figyelmét, hogy az üzenetet átadva Mária tekintetéből próbálja kiolvasni annak titkolt érzelmeit: „Mint fogja olvasni, vigyázz a szemében: *I Harag*-é vagy jókedv látszik személyében, *I Megtetszik* az szándék gyakran az nézésben”. És valóban, Mária megindultságát a levél olvasásakor leleplezi arca színe változása. Mária előbb ugyan kételkedik Wesselényi szándékát illetően („Nem tudja, miképpen értse ez újságot, *I Úgy*-é, miként valót, avagy mint csúfságot?”). R Várkonyi Ágnes szerint a XVII. században az uborka egyrészt szerelemgerjesztő, másrészt arcszépítő szer volt, de mint primőr zöldség, a tavaszt is jelképezte. A színlelésre használt uborkaküldemény, mely legalábbis furcsa ajándék, nagy mértékben hozzájárul Mária bizonytalanságához; végül azonban úgy dönt, hisz Wesselényinek – legalábbis levelében azt írja: „Igaz szándékodat értem leveledben”.

Ennek ellenére a megcsalástól, csalárdságtól való félelem végigkíséri kapcsolatuk alakulását. Amikor a titkos találkozóra igyekvő Wesselényiék útközben fegyveres hadakkal találkoznak, elbizonytalanodnak, és Mária

kétszínűségére gondolnak: „Titkos csalárdságtól nemdenem félhetett? / Egy asszony szavára bízván élteket”. A vár meghágása előtt is elfogja a kétség Wesselényiéket. A várhoz érkezve ismét becsapva érzik magukat: nem találják a létrát, és újfent elbizonytalanodnak, különösen Solmosi, aki már korábban sem hitt Mária szavában. Wesselényi, miként korábban sem hallgatott Solmosira, most sem enged a kételkedőnek: „Szavaiban kétes nem lehetek annak, / Ki igazságában sok jeleim vannak, / Az igaz szeretők, mint 'Sirén, nem csálnak, / Mérget méz szín alatt az bal szívek adnak”.

Éppen ezért mind Ferenc, mind Mária többször is az őszinteség, a bizalom fontosságát hangsúlyozza, de ennek ellenére újra és újra elbizonytalanodnak. Ezért fontosak számukra a másik szándékát mutató jelek. Ilyen bátorító jel a sárga borítóval álcázott zöld levél, melyet Wesselényi kap Máriától. Ez a színes színelés a disszimulációval analóg jelenség (a sárga külső eltakarja a titkos benső tartalmat): a színkód alkalmazása itt a külvilág megtévesztését szolgáló stratégia. A két főhős találkozója előtt Wesselényiék kételkedni kezdenek. Kétségeiket Mária küldötte, Kádas oszlatja el, aki egyúttal átadja Mária ajándékát, a zöld zománcos órát, egy újabb rejtett, de mindenki számára érthető biztatást.

A másik megfigyelése, az érzelmek arcáról olvasható jelei teszik egyértelművé a helyzetet akkor is, amikor a két szerelmes végre szemtől szemben találkozik. Az érzelmek testi jelei sokkal megbízhatóbbnak bizonyulnak, mint a szavak, Mária és Ferenc nem tudja leplezni érzelmeit: „Tetszik ábrázatján tüze kinek-kinek, / Egymásra néztekben változik az színek, / Bár ne jelentsék is titkokat senkinek, / Régi árulója az orca a szünek”. Noha úgy tűnik, a helyzet egyértelmű mindkettejük számára, egy apróság mégis elbizonytalanítja Máriát, vajon tényleg kölcsönösen viszonzott érzelmekről van-e szó. Wesselényi ugyanis, miközben meggyőzni igyekszik az özvegyet szándéka helyességéről és arról, hogy adja át a várat, a helyzethez csöppet sem illően egy tréfát enged meg magának: Máriát rabjának nevezi, nőrablásról beszél („De vagy kedves rabom, azért gyere velem / Szép asszonyságodat majd el is emelem”). Beszéde félreérthetővé válik, és Mária valóban kételkedni kezd, mi a nádor valódi szándéka: „Ezen Máriának szíve indulhatott, / Az édes szók alatt mérget gondolhatott”. Wesselényi meg is bánja a helyzethez csöppet sem illő tréfát, és hűsége, szerelme, szándéka egyenességével bizonygatásával igyekszik korrigálni hibáját – sikerrel.

A külvilág felé leginkább Máriának kell színlelnie. Mind a szimulációban, mind a disszimulációban igen járatosnak bizonyul. Remekül téveszti meg a váratlanul hozzá érkező Illyésházyt: „Vígan tartja ugyan kételenségébül, / S örömét mutatja kedve színlelésébül”. A Wesselényivel való találkozást is egy csel teszi lehetővé: „Legyön azért most is halászat

színével, / [...] / Otthagya az többit színes beszédével”. A harmadik ének elején a feszült lelkiállapotú Mária környezetét megtévesztendő levertségét betegséggel magyarázza, vérhast színlel. „Az okosság talál mindjárt fogásokat, / S tudja oly palásttal fődni az dolgokat, / Mely alól nem látni azok mivoltokat, / Együgyű halak is így nyelnek horgokat” – mondja erre az elbeszélő. Aztán pedig, hogy az „ostromot” előkészítse, újabb cselhez folyamodik: haragot színlel cselédeivel szemben, és így végül sikerül is megfelelő lajtorját szereznie. A színlelést Wesselényi is alkalmazza: a várhoz közelítve például a murányaljai faluban Wesselényiék Illyésházy embereinek adják ki magukat, így tévesztve meg az ottani tótokat.

A várátjátszási akció sikerét nem csak a külvilág veszélyezteti, nem csak a másik esetleges csalárdságára kell figyelni. Nem kisebb veszélyt rejtenek a saját, az értelem által kordában nem tartott szenvedélyek is. A Máriával randevúzó férfit szerelme túllendíti a ráció korlátain: elbúcsúzván Máriától, Wesselényi utána szaladna, ha Vadászi Pál nem tartaná vissza örült szándékától: „S vissza akar térni, nem bírhat tüzével, / Amint meg is indul fellobbant tüzével”. A rációtól való eltérés, a disszimuláció, az érzelmek leplezésének, kordában tartásának hiánya itt csaknem Wesselényi és az egész akció bukását okozza. Az epizód morálfilozófiai tanulsága, hogy a túlságosan heves érzelmek, az indulatok spontán kimutatása, a szenvedélyek hatalmának való kiszolgáltatottság veszélyes, és ezért kerülendő. Másrészt viszont Wesselényi szenvedélyének nagyságát is szemlélteti ez a mozzanat: a rációtól való eltávolodás az igazi szerelem jele. Ezt az epizódot leszámítva Ferenc mindvégig az értelem korlátain belül marad. Mária pedig a legforróbb helyzetben is ura önmagának és ügyel a látszatra. Az őt megcsókolni akaró Ferencet „szemérmesen” eltolja magától. A Ferencet magától eltoló Mária nem tesz mást, mint hogy az illendőség szabályát szem előtt tartva leplezi érzelmeit: színlel.

A szimuláció technikája, mellyel mind Wesselényi, mind Széchy Mária él, elsősorban a murányiak, a Rákóczi-pártiak megtévesztését szolgálja. A külvilág félrevezetésének háttérében a politikai érdek áll, és az a követelmény, hogy tervüket titokban kell tartaniuk. Ez utóbbi Wesselényi és Széchy Mária kapcsolatának természetéből, a politikai viszonyokból adódik. Amikor azonban a titoktartás fontosságát említik a műben, többnyire mégsem a politikai viszonyokkal indokolják, hanem az emberek irigységével, erkölcsi romlottságával. Ez arra figyelmeztet, hogy a jelenség maga túlmutat a konkrét helyzeten, a várátjátszás történetén: a titkolózás az udvari kultúra sajátos követelménye.

Az ellenfél megtévesztése mellett a színlelésnek jelentősége van a két szerelmes viszonyában is. Az olvasó az elbeszélőtől tudja, mikor van szó

színlelésről, mikor nem, a szerelmeseket azonban mindvégig gyötri az a gondolat, vajon a másik érzelmei valódiak-e, nem válnak-e gyakorlati célt szolgáló színlelés áldozataivá. Ezért olyan fontos a másik viselkedésének, arcszínének, a tekintet szolgáltatása apró jeleknek a megfigyelése. Wesselényi szellemeskedése, a nőrablás emlegetése is azért rossz tréfa, mert ezáltal saját szavahihetősége válik kérdésessé. A *simulatio* és a *dissimulatio* világában a siker titka, hogy ismerni kell az érzelmeket kifejező jeleket, észre kell venni és meg kell tudni érteni azokat. Aki rendelkezik ezzel a képességgel, adott esetben céljai érdekében, manipulatív szándékkal maga is használni tudja e jeleket. De vajon a színlelt célok és érzelmei világában hogyan különböztethetők meg az igazi és a hamis jelek, szerelem és számítás igazi és színlelt szenvedély, látszat és valóság? A másik szándékának őszinteségében való kételkedés alapvető eleme ennek az udvarlásnak, sőt, kapcsolatuk alakulásának fő kérdése, hogy megbizonyosodhassanak egymás igazi érzelmei és szándékai felől.

A szerelmes főhősök egymással szemben őszinték, politikai tetteikben viszont a *simulatio* és a *dissimulatio* technikáit alkalmazzák: így a hát szerelmes egymásratalálását és a várátjátszás történetét előadva Gyöngyösi az udvari viselkedés e fontos stratégiáit, az udvari etika normáit is bemutatja olvasóinak. Gyöngyösi műveiben ugyanakkor a tradicionális, dicsőségközpontú etika is igen hangsúlyosan jelen van. Ennek az etikának a fő elemei a „böcsület”, a „jó hír s név”, a „nagy szív” és a „nemes vér”. Jellemzőek például a *Murányi Venus*ből a következő, Wesselényire vonatkozó sorok:

Az nagy szív, ki előtt az böcsület forog,
Inkább halált kíván, s belőle vér csorog,
Hogysem tántorítsa valami oly dolog,
Ki becsületivel ellenkezik s morog.

Ennek az etikának a filozófiai gyökerei közül igen fontos az Arisztotelészi etika, különösen a nemes becsvágy, a nagy szív fogalma. A nemes becsvágy erényének fő jellemzője, hogy aki ezzel rendelkezik, az nagy tettek végrehajtására vágyik és ezekre képes is, miáltal dicsőséget szerez. A nagy szív, a nagy tettek erre a *Nikomakhoszi etikában* leírt erényre utalnak. Az eredeti Arisztotelészi koncepcióban a nemes becsvágy lényeges eleme, hogy a nagy tett végrehajtásának célja nem a dicsőség megszerzése: a hősré háramló dicsőség csupán következménye, jutalma a nagy tetteknek; ha valaki a dicsőség megszerzését helyezi mindenek fölé, az az erény szempontjából ártalmas. A lényeges a helyes cselekvés, az erény megvalósítása, melynek záloga az értelem. Az Arisztotelészi kategória a koraujkor etikai gondolkodásában igen

fontos szerepet játszott. Zrínyi is ismerte, a *Szigeti veszedelem* Zrínyijének is fontos erénye a nemes becsvágy. A *Szigeti veszedelem* Zrínyije – csakúgy, mint *A megszabadított Jeruzsálem* Godfrédje – a nagy tetteket nem önmagukért, hanem a közösség érdekében hajtja végre. A nemes becsvágy a korúj-kori eposzban is olyan – ideálként felmutatott – etikai koncepció része, mely az erényeket, értékeket a közös célból eredezteti. A Gyöngyösi műveiben körvonalazódó dicsőség-központú etikában a filozófiai elemek a tradicionális nemesi hagyománnyal keverednek, miként a „nemes vér” hangsúlyozása mutatja. Agárdi Péter Gyöngyösi-könyvében ezt az etikai koncepciót mint Gyöngyösi műveinek gyengeségét, a középnemesi ideológia elítélendő vonását tárgyalta.² Ezzel szemben itt azt szerettem volna bemutatni, hogy a *Murányi Vénusban* e mellett az Arisztotelészi etikára és a feudális értékrendre épülő dicsőség-központú vitézi etika mellett egy egészen más alapokon nyugvó etikai koncepció is megtalálható: az udvariság, ahol a hagyományos koncepciótól eltérően nem annyira a helyes cselekvés, mintsem a megfelelő látszat a fontos.

Ez jól látható az indulatok és az értelem viszonyának változásán. Az Arisztotelészi etika szerint az affektusokat azért korlátozza az értelem, mert ez így helyes, mert a rend így kívánja. Az udvari etikában viszont nem annyira a káros szenvedély legyőzése a fontos, hanem az, hogy más ne szerezzen tudomást a bűnös indulatról: a hangsúly arra esik, mit lát a másik, s hogy a látszat az egyén számára kedvező legyen. Például a *Murányi Vénusban*, mikor Wesselényi Mária után rohanna nagy szerelmében, a heves szerelem nem azért baj, mert a szenvedély elítélendő, hanem mert veszélyezteti a kitűzött célt. A klasszikus etikai gondolkodásban az értelem vagy az indulat követése önmagában minősít egy cselekedetet. Az értelem pedig önmagában a legfőbb törvény, mint a természettel való összhang vagy mint az isteni szikra az emberben. Az udvari etikában ezzel szemben lelki történés és a mások számára látható külső esemény nem feltétlenül következik egymásból: a színlelés feladata, hogy a valódi lelki történést a külvilág szempontjából hasznos jelekkel elfedje. Ebből kifolyólag az értelem szerepe itt már nem valamely magasabb rendű elv képviselője, hanem az egyén stratégiai céljainak elősegítése. Az udvari ember cselekedete valamely egyéni cél elérésére irányul, s a ráció is e haszonelvű kalkuláció szolgálatában áll.

Míg a kardforgatásra alapozott, dicsőség-központú vitézi értékrend kulcsfogalma az erény, a színlelésre épülő magatartásé az érdek. A színlelés szükségessége összefügg azzal a Gyöngyösi által leírt állapottal, melyet az „egyenetlenség”, az egyéni célok követése jellemez. A várátjátszás, mely a császártól kapott feladat, Wesselényi egyéni érdekeivel is egybevág: miután megszerzi Széchy Máriát és a várat, „egyre nagyobb tisztekben hág”, egyre

nagyobb méltóságok szállnak vállaira – hála a császár kegyének. Wesselényi tetteivel respektust szerez az Udvarnál, vagyonát és rangját is növeli. Az érdek fontosságát mutatják olyan mellékszereplők is, mint Nagy János és Kádas, akiket elsősorban a pénz érdekel. Az egyéni célok megjelenése a forrása annak a műben felfedezhető soknyelvűségnek is, melyre Nagy Levente hívta fel a figyelmet³: a soknyelvűség az értékek és érdekek pluralizmusával jár együtt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy – habár Gyöngyösi olyan történetet konstruált, amely azt sugallja, hogy a közösség érdekeinek szolgálata és a privát vágyak beteljesülése harmonizálható, Vénus és Márs szolgálata nem kerül ellentétbe – a *Murányi Vénusban* is tetten érhető individualizmus szétfeszíti az eposz lehetőségeit.

Jóllehet Gyöngyösi Wesselényit kardforgató vitézként jellemzi, Wesselényi Murány meghódítása során egyszer sem rántja ki a kardját. Nem annyira bátorsága és a kardforgatás révén boldogul, hanem sokkal inkább az udvari viselkedés, a színlelés technikáinak alkalmazása segíti hozzá Ferencet és Máriát a sikerhez. Gyöngyösi a vár meghódítását mégis a hagyományos etika szerint, mint a nemes becsvágyból eredő nagy tettet értelmezi, azaz másnak mutatja, mint ami: ez részéről nem más, mint a színlelés egy fajtája.

A színlelés legszebb és legrészletesebb leírását nem a *Murányi Vénusban*, hanem a *Porából megéledett Főnix* című Gyöngyösi-műben kapjuk (II, VII):

Ember ravaszságát ki látja szívében?
Mely lakik amelynek legbelső részében,
Mesterebb titkának elfedezésében,
Mint Circe a testek eltüntetésében.

Tudják azt a szemek rendesen titkolni,
Okosan tanulta azt nyelv palástolni.
Érti azt az homlok s orca is másolni.
Mint a szű diktálja, nem úgy tolmácsolni. [...]

Befedett szívének de levonván kérgét.
Találni az alatt sok gonosznak férgét.,
Iridség, gyűlölség s bosszúságnak mérgét,
Ál vermek-ásások s praktikák bővségét.

A leírás gondolatmenete arra a szikár összefoglalásra hasonlít, amit a nagy németalföldi humanista, Justus Lipsius *Politica* című könyvében ad a színlelésről: „Minden emberek tennészeti felette sok csalárdságokkal fedeztetik, és mint egy néminémü fedéllel takartatik bé. A homlok. szemek,

ábrázat, gyakorta hazudnak, a beszéd pedig leggyakortább” (Laskai János XVII századi fordítása). Lipsius a fejedelem fontos képességeként említi a színlelést: a *simulatio* és a *dissimulatio* technikáinak alkalmazását kimondottan ajánlja – kivéve a privát ügyeket. *Politicájában* arra figyelmezteti a fejedelmet, hogy – tekintettel az emberek csalárdságára – legyen elővigyázatos, és ne higgyen a színlelt érzelmeknek, szándékoknak. A színlelés szerinte ugyan eltér az erények diktálta magatartástól, de csupán kis bűn és roppant hasznos. Lipsius a csalárdságok finom osztályozását adja: az ártatlan színlelésen kívül ismeri az elhitetést és a megcsalást is, ami már közepes bűn, valamint a hitszegést és a hamisságot, ami súlyos bűn. A színlelés idézett leírása a műben azzal kapcsolatban hangzik el, hogy a raboskodó Keményt cserben hagyják társai. A társak csalárdsága, színlelt barátsága esetében már nem csupán hasznos és megengedhető szimulációról van szó, hanem hitszegésről: a színlelés itt a hitszegés megvalósítását szolgáló eszköz. A Keményt cserbenhagyó hitszegő társak nem eposzi figurák: színleléssel véghezvitt árulásuk mozgatórugója a – más rovására is érvényesített – egyéni érdek, és nem a közös cél, illetve az ebből eredő virtus, mint Kemény esetében. A *Phoenixben* nem csak az áruló társak színlelnek. Hitszegő a tatár kán is: „Mézes színt fest a kán szándéka mérgének, / Kegyes ábrázatot kegyetlen szívének! Jó válaszát küldi Kemény kérésének, / Biztatja: nem léssen bántása népének”; ennek ellenére aztán mégis a magyarokra támad. Kemény ugyan átlátja, hogy a kán barátsága színlelt, hogy „Szép bőrrel fedezi béle poklosságát”, de védekezni ellene nem tud.

Bár a Keményt cserbenhagyó, hitszegő társak esetében Gyöngyösi elítélően szól a színlelésről, ez nem jelenti a színlelés minden formájának elítélését, az udvariság kritikáját. Jóllehet Keményt Gyöngyösi nem udvari emberként mutatja be, a színlelésnek a Kemény és Lónyay Anna közötti házasság megkötésében is van némi szerepe. Az első énekben, Anna meghódítása során Kemény is alkalmazza a szimuláció technikáját: követet küld Annához, azzal az ürüggyel, hogy a zálogbirtokokról tárgyaljon:

Sokakban jó eszköz, használ is a színlelés,
Azáltal megyen jól végben minden kímlés,
Elrontaná útját a kajon irigylés,
Ha szájjal kergetné, ki mit szívével lés.

Szín ugyan itten is a jószág záloga,
Palástul dolgának kit Décsei foga,
Erre tanította okos Kemény maga.
De másképpen ennek valóság a dolga.

A színlelés ugyan Kemény ötlete, de kivitelezője Décsei Bálint, aki „a színt is színnel színli s fedezgeti”. Az igazi szándékát eltitkoló-eltitkoltató Kemény elsősorban nem Annát akarja megtéveszteni, hanem az irigyeket: tehát az esetleges vetélytársakkal szembeni védekezésről van szó.

Décsei Bálint, Kemény bizalmasa, terveinek ismerője és előmozdítója igen érdekes alak a műben. Nem csak a színleléshez ért, de igen tréfás is. Amikor Annától visszatér a jó hírrel, ezt nem mondja el rögtön Keménynek: „Szomorú színt vészen titkolt újságához”, s a feladat kilátástalanságáról, Anna köszívűségéről beszél. Kemény felül a tréfának, s igencsak elszomorodik. E tréfában Décsei a petrarkista szerelmi koncepcióra játszik rá: Annának a szíve kő, keménységében engesztelhetetlen, mondja. Miért teszi ezt? Az udvari színlelés logikáját követve arra gondolhatnánk, hogy célja Kemény érzelmeinek megismerése. Miként Faludi-Gracián az *Udvari ember* 37. maximájában írja, a tréfálkozók sokszor arra törekednek, „hogy nyelvünkre tsalhassák szivünknek járását, és ki beszéltessek velünk belső titkainkat”. De Décsei egyrészt ismeri Kemény érzelmeit, másrészt mint bizalmasa, nem játszhat ellene. A színlelés itt nem valamiféle taktika szolgálatában áll, hanem a tréfa eszköze.

Az ugratást Décsei még egy továbбивal is megtoldja. Annával történt utolsó találkozásából megtérve ezeket mondja Keménynek:

Nemcsak *Hadadig* kell az ilyenért menni,
Hanem méltó érte *hadaknak* is lenni:
Járást, nem csak *várást* fáradozva tenni,
Víván, nem csak *híván*, másoktul elvenni.

Nagy *kincs*, jól *rátekints*, el nem kell nyeretni:
Vért, nem más, *ócsóbb bért* kell ezért fizetni,
Tőrrel, hogysesem *pörrel*, érte ellent vetni,
Ohajtod: óhatod hozzá nem sietni?

Az elbeszélő ezután Décseit „tréfás”-nak nevezi. Vajon a „tréfás” jelző Décsei rím-bravúrjaira utal (mint azt a szövegbeli kiemelések is sugallják), vagy inkább szavai tartalmára? A szójátékok halmozása a nyelvi kifejezési forma felé tereli a figyelmet. Azonban amit Décsei mond, nem csupán szellemes játék a szavakkal, a tartalom is fontos. Ezt mutatja az is, hogy Kemény, meghallgatva Décseit, erre a tartalomra reagál: Décsei szavait hallván beleéli magát a helyzetbe, életét is kész lenne feláldozni szerelméért – majd békésen elballag Annához. Szójátékkal fűszerezett tréfájában Décsei nem színlel, de ami a tartalmat illeti, itt sem mond igazat. Sem neki, sem

Keménynek nem kell vért ontania, hadat viselnie, tört forgatnia Annáért. Kemény éppen az ellenkezőjét tette annak, amit Décsei mond: egyszerűen várta, hogy követe megtérjen a jó hittel. Amikor Décsei ezeket mondja, Anna már döntött Kemény mellett, és ezt a férfi is tudja. A szeretett hölgyért való harc tehát nem mint valós lehetőség merül fel, hanem mint olyan udvarlási minta, amely alól Kemény immár mentesül: akár tréfálkozhatnak is rajta. (A *Murányi Vénusra* is utalhatnak e sorok, ott fejtegeti hosszasan Gyöngyösi szerelem és hadakozás hasonlóságát, a „militat omnis amans” toposzt). Décsei beszéde elragadja Kemény fantáziáját, de nincs köze a valósághoz. (Hasonlóan Wesselényi tréfájához a *Murányi Vénusban*, mely szintén a képzelet játékának terméke.) Décsei szavai tehát tartalmukat tekintve is tréfások, a szójátékok szerepe csupán ennek feldíszítése.

Décsei e kis performanszban saját szellemességét, elmésségét demonstrálja, mely szellemesség számára az érvényesülés eszköze is lehet – talán éppen e tulajdonságáért kedveli őt Kemény, A küldött tréfájában megfigyelhető nyelvi játék közvetlen célja, hogy megnyerje Kemény tetszését és felvidítsa őt. Keménynek nyilván hízelegnek Décsei szavai, melyek legalább a fikció szintjén hős és bátor szerelmesnek mutatják. A fiktív szerelmes hőstettek emlegetése elfedi Kemény tétlenségét, másnak mutatja, mint ami valójában. Vajon nem a színlelés egy fajtájával van-e dolgunk? És vajon nem hasonló-e ez ahhoz, ahogyan Gyöngyösi a *Murányi Vénusban* szenvedélyes szerelemként mutatja be Wesselényi és Széchy Mária érdekházasságát?

Az a nyelvi leleményesség, amit Décsei excesszív módon aknáz ki, kevésbé túlhajtott formában a *Főnix* más helyein is felfedezhető. A legszembevetőbb szójáték a Kemény – kemény – remény, mely az egész művet átszövi. E szójátékok a dolgok illetve a szavak közti hasonlóságok rendszerére játszanak rá, a hasonlóságok középkori episztéméjét az esztétikum céljára aknázva ki. A szójáték alapja az a nyelvfelfogás, mely szerint a jelölő és a jelölt viszonya motivált: a jelölő kifejezi a jelölt lényegét. A szavak hasonlósága analóg a dolgok közötti összefüggésekkel, hasonlóságokkal, a homonímia és a paronomázia a jelöltek között meglévő hasonlóságot tárja fel a hasonló hangzású jelölők által.⁴ A szóalakok egybecsengése, a felszín hasonlósága megmutatja a jelöltek közti hasonlóságot. A jelenséget a legjobban megvilágító példa talán a következő, a *Főnixben* olvasható szójáték: „A nagy város felett épült egy zsidó vár, / Amelynek a neve valóságával jár, / Kalodának hívják, kalodául is vár” (II, IV, 1). A név, mely a dolog valóságával jár, nem más, mint a motivált jel. Valójában persze nem a természetben ténylegesen meglévő összefüggéseket tár fel a szójáték, ezeket az összefüggéseket a nyelv használója teremti.

Ezért arra is gondolhatnánk, hogy Décsei nyelvi virtuozitása nem más, mint a költő Gyöngyösi önreflexiója. Décsei beszédében azonban a nyelvi játéknak a díszítésen túl más funkciója is van. A színleléssel összefüggésben különösen arra érdemes figyelni, hogy ebben a megszólalásban a személyesség, a nyelv kifejező funkciója teljesen háttérbe szorul. A tréfa a saját érzelmek, gondolatok elrejtését is megvalósítja, a beszélő saját énjét a szavakból szőtt finom látszat mögé rejti. Az udvari nyelvhasználatra általában jellemző, hogy nem a saját érzelmek vagy gondolatok kifejezése a fontos (sőt, ez kimondottan nemkívánatos), hanem a másik befolyásolása: a nyelv kifejező és ábrázoló funkciója háttérbe szorul az apellatív funkció rovására. Ez szorosan összefügg a szándékok, érzelmek eltitkolásának az udvari viselkedésre jellemző követelményével.⁵ Décsei tréfás beszéde ezért a színlelésre épülő magatartásforma nyelvi oldalának: tekinthető.

JEGYZETEK:

1. R. VÁRKONYI Ágnes, *A rejtőzködő Murányi Vénus*, Bp., 1987, 116–119.
2. AGÁRDI Péter, *Rendiség és esztétikum. Gyöngyösi István költői világgépe*, Bp., 1978, 69–70, 213–214.
3. NAGY Levente, *Imitációs technikák és az eposz regényesedése a XVII–XVIII. századi magyar epikában = Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, Szeged, 2001, 77–106.
4. A hasonlóságok ilyen esztétikai funkcionalizálása a „barokk manierizmus” jellemző vonása. Lásd KÜPPER, Joachim, *Diskurs-Renovatio bei Lope de Vega und Calderon. Untersuchungen zum spanischen Barockdrama. Mit einer Skizze der Diskurse in Mittelalter, Renaissance und Manierismus*, Tübingen, 1990.
5. A „klasszikus episztémé” Michel Foucault által leírt reprezentáción alapuló nyelve ideálisan megfelel ezeknek a feltételeknek. Lásd erről MATZAT, Wolfgang, *Affekträpresentation im klassischen Diskurs. La Princesse de Clèves = STIERLE, Karlheinz, NIES, Fritz, Die französische Klassik*, München, 1985, 231–266. A reprezentáción alapuló nyelv azonban nem az egyetlen lehetősége az udvari kommunikációnak.

Fodor Miklós

VITÉZ ÉS PRÓFÉTA

Nagy László Balassi-képe *Balassi Bálint lázbeszéde*
című versében

A PORTRÉ-VERS JELENSÉGE

Nagy László költői korszakának második felében nagy tömegben születnek úgynevezett portréversek. E portrék rendre egy-egy elődnek érzett művész sorslényegét rajzolják meg. E műfajjal Nagy László újdonságot hozott a magyar költészetbe. Az újdonság nem annyira a portrék tényében, mint inkább a költői megalkotás módjában keresendő. Amikor a megalkotás módjáról beszélünk, nem a szűken értelmezett esztétikai megformáltságra gondolunk, hanem arra a teljesen újszerű viszonyra, melyben a jelen művésze a múlt művészeivel kapcsolatba kerül.

A lélek nem tud mást, csak szüntelen jelen lenni. Számára a múlt a felidéző emlékezés által nyer képzeletbeli létet. A portréversek esetében nem életrajzi, hanem – Jan Assmann központi fogalmával élve – kulturális emlékezésről kell beszélnünk. Szigorú lélektani értelemben csak arra emlékezhetünk, csak olyasmit idézhetünk fel, amit át is éltünk. Ebben az esetben az emlékezés szerkezete: saját élmény – tudati nyomok, kódok – felidézés. Kulturális emlékezésről akkor beszélhetünk, ha az élmény nem az emlékező élménye, hanem valaki másé. A kulturális emlékezés szerkezetét tehát így írhatjuk le: más által megélt élmény – emlékező híradások láncolata az időben illetve a térben – képzeleti újrateemtés. Látható, hogy a kulturális emlékezet számára egyrészt a hagyományozás – a továbbadás folyamata –, másrészt a teremtő képzelet munkája válik jelentőségtelivé.

Közelítve témánkhoz tegyük fel a kérdést: e portréversek esetében miféle emlékezőfolyamattal állunk szemben, s ezt miféle emlékezőfogalommal közelíthetjük meg? Nagy László olyan művészarcokat idéz meg, akik az adott kulturális közösség – ez többnyire a magyar – számára jelentőssé váltak, többé vagy kevésbé klasszicizálódtak. A klasszicizálódás itt azt jelenti, a kulturális értékörzés és értékteremtés számára mintaképpé váltak, de legalábbis valamelyest illik ismerni ezen alakok életét és műveit. Bár sokan klasszicizálódtak, mégsem mindenkiről született vers. Hogyan írható

le tehát az a kiválasztási elv, aminek fénycsóvjára éppen József Attilát, Adyt, Bartókot, Hölderlint, Lorcát, Berzsenyit, Latinovitsot, Csontváryt, Balassit stb világította meg?

E kérdés hozzávetőleges tisztázásához értelmeznünk kell emlékező alany és emlékezetbe időződő tárgy kapcsolatát. Első látásra azt gondolnánk, hogy az emlékező alany választja ki a felidézendő művészelőd alakját. Az emlékező tevékeny, míg tárgya passzív. A helyzet azonban bonyolultabb. Az emlékező ugyanis nem saját szórakoztatására, nem érdek nélkül emlékezik. Valaminek a megnyilatkozását keresi: képet keres lelke valamely igényéhez. E sürgető igényt sorsszükségletnek gondoljuk. A sors fogalma valamilyen karakteresre formáltatott életet és valamilyen közösségi feladatra rendeltséget jelent. A sors a lélek rejtekező, nehezen tudatosítható igénye arra, hogy az adott személyiséget ezen karakter és feladat szerint a világba formálja. A személyiség nem – vagy nem teljesen – tudatosított része nem – vagy nem teljesen – tudatosított viszonyt épít a világgal, de ez a nem tudatosított viszony akár erősebb sorsmeghatározó erő is lehet, mint a tudatos akarat. A lélek sorsot akar, ezen akarat megvalósítását elősegítendő előképeket keres. Előképeket, azaz sorstársakat, akikben magát megpillantván, személyiségét tudatosabbá teheti, sorsát megélheti. Valójában tehát két nagyhatalom játszik a tudatos személyiséggel: az egyik a kulturális emlékezetben lévő arcképcsarnok – mint mágikus hatalmú mintaképrendszer –, a másik a mélylélek sorsakarata. Képletesen úgy is fogalmazhatnánk, hogy a külső varázsképek és a belső képigény (megvalósulás-igény) egybecsengése irányítja a személyiség figyelmét egy konkrét múltbéli alak felé.

Ezen a ponton az archetípus kétféle fogalma és értelmezése megkerülhetetlen. Az archetípus lélektani fogalma Carl Gustav Jung elméletalkotásához kapcsolódóan és vallástörténeti fogalma Mircea Eliade kutatásaihoz csatlakozván. A lélektani fogalom megformált-formáló erőalakzatot jelent, mely a személyiséget világba rajzolja. A lélektani archetípus tehát nem kép, hanem képteremtő erőmintázat. A vallástörténeti fogalom viszont megformált-formáló képalakzatot jelent, melyet a közösség szó mitikus-rituális kulturájának vásznába. Ezt pedig azért teszi, hogy az a lelkeket és a közösség-szervezetet e szentnek tartott mintaképeknek megfelelővé, azaz Istennek tetszővé formálja. Az első hatása a tudattalan mélyrétegeiből tör elő, bár tudatosítható, a másodiké inkább tudatos, bár ágai a befogadó lelkek tudattalan rétegéig nyúlnak. A lelki archetípus megteremti a közösségi képet, a közösségi kép felerősíti a lelki erőformát: jó esetben egymást segítő hatalmakról beszélhetünk. Nagy László vonatkozásában a folyamatot a következőképpen vázolhatjuk: lelkének művészsors-alakító archetípusa felizzik, amikor egy hozzá hasonló sorsképre pillant. Ez a belső izzás, ez a

magas érzelmi hőfok arra ösztönzi, hogy a már kulturálisan rögzített alakot a saját képére formálja, illetve a számára feltáruló lényegi jelentésbe sűrítse. A nagy lelki energiákat felemésztő művészi feladat megoldása során sorsát mintegy önnön húsába vájja. De nem marad érintetlen a kultúra sem: Balassi költészetének és sorsának értelmezésébe e vers megszületésétől kezdve jelentőségtelen beleszól Nagy László. Persze csak akkor, ha lesznek továbbra is olyanok, akik erőt feszítenek a költő kanonizációja érdekében, ha lesznek olyanok, akik költészetét jelentősnek tartják annyira, hogy a kulturális emlékezetben megőrződjék, hogy egy embercsoport önazonosságát formálhassa.

Mit lát Nagy László Balassiban? Tömör mondatba fogalmazva: *az élet szerelmesét, akit a keserű történelmi helyzet sebzett vitézzé, a romlott társadalmi helyzet pedig már-már eszelős prófétává kényszerít. Balassi Bálint lázbeszéde* című versében Nagy László a költő-elődöt vitézi élethelyzetben ábrázolja, de prófétai beszédmódban beszélgeti. A helyszín egy harci tábor, ahol a vitéz hős dühödt, megbélyegző, kitiltó beszédet intéz - inkább a Szentlélek mintsem a maga nevében - a hatalmi elit jelenlevő képviselőihez. Ez a beszéd „lázbeszéd”. A láz mélyértelmű jelensége nem egyszerűen a vitéz sebzettségére vagy a halál közelítésére utal, bár mindkét dolog hangsúlyos ebben a versben és Nagy László költői világlátásában. A láz a lélek lázas állapotát jelzi, tehát egyben lelkiállapot is. A láz elsődlegesen testi tünet, testi jel. A test immunrendszere (tkp. a lelke) védekezik az ellenséges anyagok ellen, harcol, megemeli energiaszintjét, összeszedi minden erejét. A láz tehát harc, melyet kényszerűen, védekezés-képpen vív a szervezet a reá támadóval, az élőködővel szemben, („kik arcomat dongva a kárt örvenditek rajtam”). Nagy László e versében nem aknázza ki a láz természetes metaforizáltságából adódó lehetőségeket, mindazáltal e jelentés a háttérben jelen van. Ráismertünk: a láz természetes, átvitt-jelképes jelentése megegyezik a képzeltebeérezett Balassi-élethelyzet és a ténylegesen megélt Nagy László-i élethelyzet lényeges vonásaival. Egy ember küzd egy nagyobb egész, egy csoport életéért, egészségéért, erejének visszanyeréséért az élőködőkkel, a csak magukra gondolókkal szemben.

Balassi képzelte beszédét az igazságot, az isteni rendet ért sérelem fűti lázas, túlhevült, haragos prófétai beszéddé. A vitéz akkor kezd prófétává válni, amikor beszélni kezd. Beszéde annyiban prófétai, amennyiben valamilyen közelebbről meg nem határozott szentség nevében, megítél és kiátkoz: „a szentlélek dühödt pirosa kitilt”. Az ítélet – csakúgy mint a próféták esetében – az uralkodó elitet éri, mégpedig azért, mert az nem teljesíti feladatát, mely társadalmi helyzeténél fogva adatott neki. Az uralkodó elitnek az lenne a feladata, hogy az ország szorongatott helyzetében vitézzé váljon.

A vitézséghez két alapvető tulajdonság illik: a megvesztegethetetlen hűség a hazához és a testi erő, ügyesség. Ehelyett azonban „vitéznél több a ringyó / s teknőc-lovasoknak csak hasa-menése gyors”. Az elit által mutatott viselkedéssel szemben csak sejlik az igazi vitéz állapota: tönkrement, felőrlődött a külső és belső ellenséggel vívott kétfrontos viaskodásban. Harcát az országáért és a népért érzett szenvedélyes, kiirthatatlan szeretet (a prófétai buzgó szeretet, mely erős, mint a halál) vezérelte, s az elszántság, hogy inkább áldozattá válik, semhogy behódoljon.

A megidézett művész mindig sorstárs. Balassi és Nagy László esetében ezen túl alkati hasonlóságról is beszélhetünk. Mindkét költő szenvedélyes szerető és „kardcsókoló”. Mindkét költőt – testi és szellemi adottságait szemlélve – kiemelte közösségéből a természet. Mindkét költő morális lény, aki választott: érték és nem érdekvezérelt, közösségi és nem énközpontú életet akar élni. A portré azért kettős – a kettős portré fogalma Görömbei András leleménye –, mert a megidéző és a megidézett arca egybemosódik. Nagy László beszél Balassi képében, Balassi beszél Nagy László hangján. A cél is kettős: egyrészt önmegegyezés („te adj nekem reményt!”), másrészt az előd kulturális emlékezetbe idézése és jelentésteli megtartása (ne hulljon a feledés homályába az az ember, aki önként áldozódott a saját kultúra, a saját nép oltárán, az élhető és élendő közösségi lét oltárán olyan értékekért, mint szeretet, vitézség, becsület, életbőség, igazságosság, hűség stb.)

A kettős portré jelenségét vizsgálva tekintetbe kell vennünk az archaikus-mágikus táltostapasztalat tanúságát is. A táltos a magyar ősléti, közösségi kultúra kulcsfigurája. Tulajdonképpen a kultúrateremtő ő is ő, akin keresztül a világteremtő hatalom is megidéződik. Nagy László költészete, személyisége, művészi célja elszakíthatatlanul szoros kapcsolatban áll ezzel a mára gyakorlatilag teljesen talaját veszített műveltséggel. Belőle nő ki, mint anyaföldből a növény, s művével, halálával őt is táplálja. Ezt a fajta közösség-szervező, életalakító kultúrát a mágikus, mitikus, jelképes-rituális jelzőkkel jellemezhetjük. Ezek azok a jellegek – főleg az első és kisebb mértékben a második, harmadik – melyek ellen a kinyilatkoztatott vallások, majd a racionalizmus oly ádázul, könyörtelenül, a megértés elemi szintjét is nélkülözve harcolt. Ez a harc a XXI. század hajnalán szűnőben van, mintha elfogyott volna a puskapor – lehetőségünk nyílik tehát a megbélyegzéseket levetkőzni egy pozitív, értelmező hozzáállás kereteinek lera-kása reményében. Nagy László költészetének alapvonása a „remitizálás” (Jánosi Zoltán). Ez röviden fogalmazva az archetipikus jelképek megelevenítését és – a befogadó lelkeken keresztül – a kultúrára való ráolvasását jelenti. Mitizáló tevékenysége során a költői személyiség is mitizálódik, ami azt jelenti: mitikus-mágikus szerepbe kerül. Modern táltos maszkot vesz

arcára. E szerepet – a mitikus-mágikus felfogás szerint – nem választja a lélek, erre születik, s majd alkalmas időben a már nem élő táltos-elődök elhívják és beavatják a szükséges tudásba: azokba a viselkedésformákba, abba a kép- és gondolatrendszerbe, azokba a mágikus technikákba, melyeket az adott közösség érdekében világba kell formálnia. Az ősök, a lélek mélyén és a kulturális emlékezetben élő archetipusok egyszer csak felidéződnek, megelevenednek, s a költő csak testi-lelki épsége kockáztatásával menekülhet előlük. Ez a portréversek jelenségének mágikus magyarázata. A sors adatik, a személyiség reábólint. Ha csak tudatos emlékezésről lenne szó, bajosan születne művészet, a művészet előzménye ugyanis a lélek túlvilágának beköszönése, az átforrósodás eseménye: a *láz*. Ezt a lázat Nagy László esetében a táltos-archetipus okozza.

A KULTÚRA TUDOTT FELSZÍNE ÉS ELNYOMOTT MÉLYE

Mi az, ami Balassi emlékezetben őrzött alakja által Nagy László számára – és számunkra – fel akar törni az elfelejtett, megbélyegzett, elfojtott kulturális-lelki homályból? Ezt a sorsdöntőnek érzett kérdést szeretnénk úgy feltenni, hogy esélyünk legyen a választ, mint fellebbenő igazságot megpillantani.

Ha valami a lélek legmélyéről – teremtményiségéből – kíván feltörni, akkor az mindig az emberlét teljes igazsága. Azért akar feltörni, mert az adott jelenben az adott helyen csorbítják. A megsértett igazság, a megsértett isteni rend kiált helyrehozatalért. Az igazság ebben az összefüggésben mágikus – azaz rejtetten tevékeny, rejtetten ható – hatalomra utaló fogalom. Olyannyira, hogy a legfőbb – tulajdonképpen egyetlen – teremtőre utal, aki a lelkek belső és a viszonyok külső rendjét egy csak általa ismert végső cél reményében alakítja. Az archaikus magyar igazságfogalom – tekintve, hogy az „ige” fogalmát rejti – tehát a világban lakó igazság aktív jellegét hangsúlyozza. Az igazság anélkül is tevékeny a lelkekben, hogy azok feléje kívánnának fordulni. Az igazság az az értelem, ami az emberileg élendő kultúra alapértékeit és azok hierarchikus rendszerét egy végletekig konkretizált és végletekig átélt élethelyzetben kinyilvánítja. Az igazság megtalálja a lelket, akin keresztül jól-rosszul világba formálódhat, mint szó, mint kép, mint cselekedet, mely életet és kultúrát alapoz. Az igazság archaikus fogalma nélkül nincs jelentős magyar költészet. De hát – kérdezhetnénk – mi az igazság?

Az igazság ebbe a versbe formált felszíne azt mondja: az uralmi elitet a szentlélek kitiltja abból a körből, ahol a szentség lakozik és teremt. Az igazság

azt mondja, hogy oly korban élt Balassi – és Nagy László –, melyben az uralkodó elit nem teljesítette Istentől rendelt feladatát – a reábízott embercsoport szeretetét és védelmét –, ezért a szentség teljessége csak vele szemben nyilvánulhatott meg. Sem a „hites uraságok”, sem a „csuhások” nem értették, s így észre sem vehették a szentlélektől irányított embert, sőt vele szemben inkvizítorkodtak. Az igazság azt mondja, hogy Balassi világában – és Nagy Lászlóéban (a mienkről már nem is beszélve) – a közösségfenntartó, uralmi elit érzéketlenné vált a való életben megnyilvánuló szentség iránt, sőt azt megbélyegezte, hű képviselőjének vesztén örvendett.

Csak ebből, a szentséggel átítatott légkörből kezdjük érteni Nagy László Balassinak tulajdonított haragját, mely szent haraggá lényegül. E harag a kiátkozás – közösséget képviselő – rítusának lesz motorja. „Vissza, /ragadjatok Belzebúbra, ki világra kúrt.” Ámde felmerül a kérdés: kinek van joga egyáltalán kiátkozni, mi az alapja, hogy éppen azt a valakit éri az átok, ki jogosíthat fel átkozódásra? Abból indulok ki, hogy Balassi beszéde lázas beszéd. A lázat, a haragos áttüzesedést, valamilyen túlsó világból érkező, archetipikus erő lélekbe ömlése okozta. Az igazság-archetípus a teremtő Isten egyfajta jelenléte a lélekben. Ez a teremtő hatalom szól a költő által, ennek lesz szájává, azaz prófétájává – magyarul táltosává. Ha van joga Nagy László-Balassinak arra, hogy átkozzon, akkor az nem hideg, intézményesült jogosítvány, hanem az eleven, lüktető, élni akaró étellel és ezzel a néppel való mértékfeletti együttérzésének, illetve a saját bőrén tapasztalt politikai játszmák rontó hatásának szülötte. A sorsdöntő rontás mindig a talajt éri, a talaj pedig nem más, mint a nép eredeti, közösségtámasztó hagyománya: tudás, akarat, szeretet, hit, igazság, remény, hűség, életbőség. Balassit és Nagy Lászlót a kulturális emlékezetben megőrzött életművük és sorsuk avatja táltos-prófétákká. Pontosabban mi avathatjuk őket ilyen jelentős kultúra- és népfeltámasztó alakokká, ha észleljük népünk és népalkotó kultúránk siralmas állapotát.

Hisz nincs-e igaza még mindig Nagy László-Balassinak, hogy pokolba kívánja az uralkodó elitet, a politikacsinálókat és ideológusokat?! Nincs-e igaza azt állítván, „pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringyó”, az igazság és szeretet harcosánál a megvesztegethető és meglobbízható? A látásra érzékeny szem szerint az ilyen társadalmi helyzet egyenes út a végromlásba: elvész a nép, az ország; bár az elit országőrzőből átminősülhet – nesze neked! – birodalmi helytartóvá. „Ti nem hulltok el, de sorsom kitagadom / innen, mert vétek, hogy egy-hiten veletek éltem”.

HALÁLKÖZELISÉG ÉS MITIKUS ÉRZÉKENYSÉG

Ezen a ponton nyílik alkalom arra, hogy a vers drámai előrehaladását három nagy egységbe rajzoljuk. Az első egység (1–4. versszak) lényegi gesztusát a prófétai kiátkozásban ismertük fel. Ez az egység azzal zárul, hogy a vershős önmagát tagadja ki. Ebből a tényből arra következtetünk, hogy az uralmi eliten – melynek ő is tagja – nem fogott az átok. Legalábbis az adott jelenben. A második részben (5–7. versszak) arra kapunk választ, hová tagadja ki magát a vershős. A halálba. Amiből visszamenőlegesen az is következik, hogy nem egyszerűen elittagságát mondta fel. E rész központi gesztusa szerint a hős vetkezi a világot. A harmadik rész (8–9. versszak) szerint azonban a halál nem tudja teljesen megsemmisíteni őt, aki szemébe kiáltja megszentelődését. A megszentelődés annak lehetőségét hordozza, hogy – felköltözvén a kulturális égboltozatra – műve, tüze (láza) korokon átívelővé válik.

A halál – általánosan szemlélve – az egyén egyszeri tüneményének végleges ellobbanását jelenti. A vershős-Balassi vitéziből prófétaivá váló élet- és beszédhelyzetét a halál közelsége mélyíti tovább. A halál az egyéni borzongáson, a közösség végromlásának rémképén túl elsősorban az a hatalom, akit dacos gyermekként ki kell játszani, hogy mégse övé legyen az utolsó szó. „Ámulj amíg én a világot / vetkezem”, „hervadj le földig, te rózsás kalapos halál!” A világ levetkezésének rítusszerű gesztussora hordozza természetes előzményét, azt, hogy annak idején – születésétől kezdve – a vershős magára öltötte. A világ azért jelenhet itt meg ruhaként, mert az ősléti jelképezésben a ruha a világot jelenti. Evilági archetípusa, a királyi palást, esetében nyilvánvaló ez a lényegi jelképes jelentés. Hiszen e ruhafélére olyan jeleket írtak, melyek a világ és teremtője viszonyát voltak hivatva megidézni. Az archaikus-mágikus mítosz szerint, amikor a lélek testbe költözik, mint palástot magára veszi a világot. Nagy László ezt a történet csodában-létként ábrázolja egyéb verseiben. A világ léte önmagában is csoda, hát még az, hogy egy lélek érzékeket, érzést, akaratot, gondolkodást nyerve még magára is öltheti. A halál a lélek minden kincsét megkaphatja, talán még magát a lelket is (erre utal, hogy valójában sztriptíztáncot látunk), egyvalamit mégsem tud megakadályozni: a világbaöltött versek időről időre megtörténő feltámadását az erre fogékony lelkekben.

Mit is vetkezik a vershős, milyen képekben rajzolódik elénk a világ? A világ: május, madárdal, „delfin-szökésű ló habzó kalász közt”, virágos rét, óceán, nap-láz, hold-ezüst, aranyak, elszórt csillagok, szerelem, érzéki forróság, hontalan sors. Nem csak a világot vetkezi, hanem egyben azt a mágikus, jelképtermelő kultúrát is, melynek szemüvegén keresztül a világ ilyennek látszik.

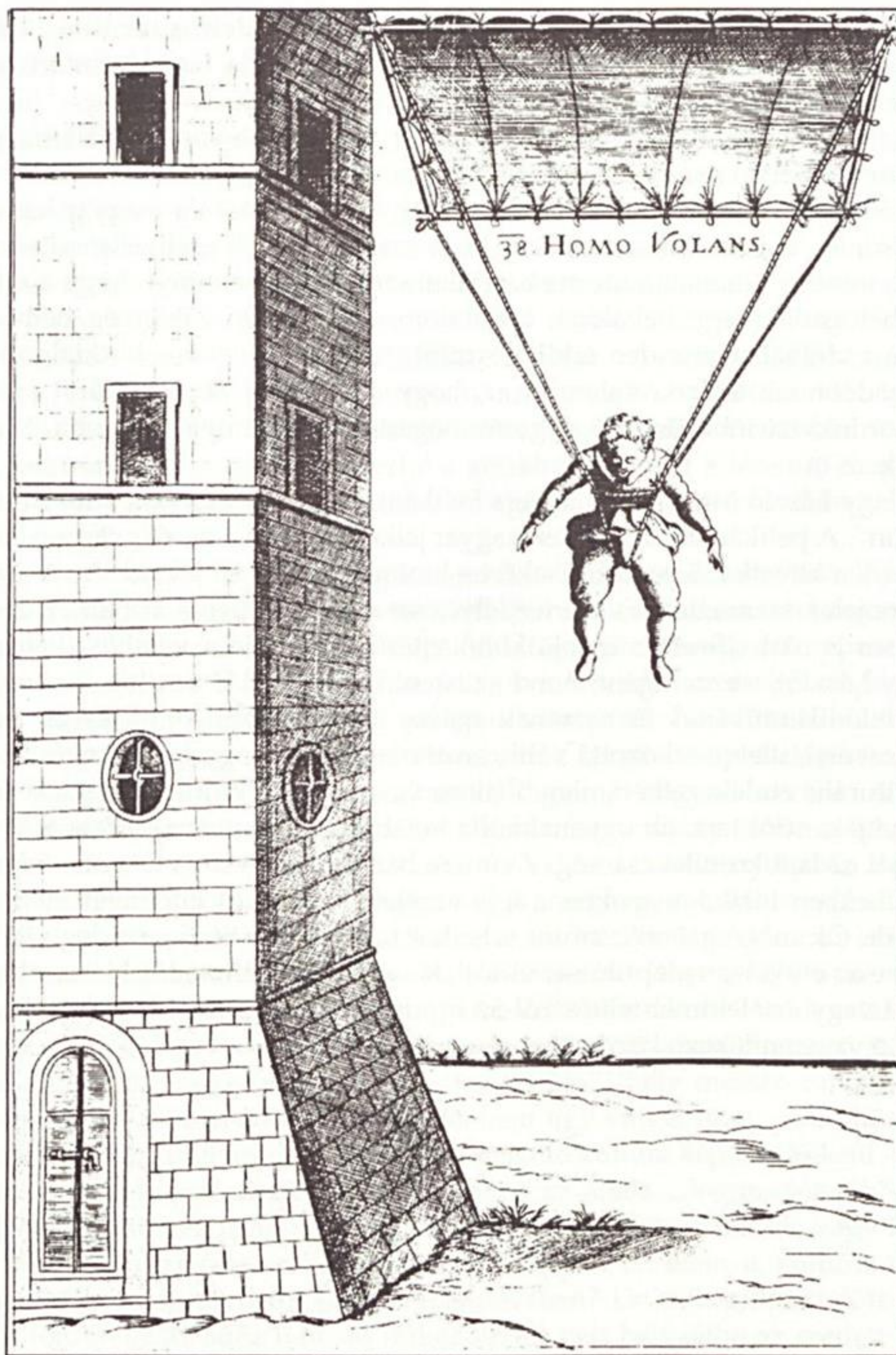
A kalász közt szökellő ló és az óceánban szökellő delfin képe egybemosódik. Mindkét kép erőt, sebességet, érzékenységet, értelmet, nemességet sugall. Azt a lényt idézi, aki képes a kozmikus és kulturális hullámokon vágatni, benne megdicsőülni - azaz isteni lényegét világba bomlani segíteni. A Nap, a Hold s a csillagok így együtt a kozmikus egészbe ágyazódó, vele mágikus kapcsolatban álló lélekre utalnak. E kapcsolat evilági kifejeződése a táltos-képesség: az utazás a jelen itt-és-most-és-énjétől a minden-ség mindenhol-mindenkor-mindenkijéhez és vissza. E kapcsolatnak az is jele, hogy a lény a mindenséget csodának érzékeli, lázasan szinte kiájul önmagából, kiárad, mint medrevesztett patak. A mindenség-kapcsolat lüktető ere mégis leginkább a szerelem, az érzéki hő beáradása a lélek körébe. Különösen igaz ez Nagy László költői világára, ahol a szerelmi nász is archaikusan értelmeződik. E szerint a szerelmi forrás a teremtő megjelenése, a nász pedig a teremtés tettének megisméltése, illetve továbbvitele az élet közegeiben.

Azért időztünk ennyit a mágikus-mitikus kultúránál, mert ennek sorsa Nagy László korában megpecsételődött. Ebben a tudatban értelmezzük a világvetkőző versjelenetet az eddigieket kitágítva a következőképpen is: *a kultúrát megalkotó közösségi szellem jelképesen levetkezi az archaikus formáló elvet*. Amikor a vershős-Balassi prófétai szerepéről beszéltünk, utaltunk arra, hogy a magyar közösség nevében beszél, kéretlen képviselőjeként. De nem beszéltünk arról, hogy a magyar nép fogalmát hogyan is értjük. A nép az őt megalapozó közös - közösséget alkotó - hagyomány szelleme alapján nevezhető csak összetartó csoportnak. A vershős a halál árnyékában legnagyobb kincséből vetkőzik. Ha igaz, hogy a legnagyobb kincs egyrészt a mágikus-mitikus szemüveg másrészt az általa látott világ, akkor az is igaz, hogy ezt a látásmódot a magyar kultúra teremtő lényegének, a nemzeti összefüggésben elgondolható legnagyobb értéknek tekinti. Amikor tehát a magyar népet képviseli, legmélyebb értelemben ezt a néptámasztó szellemet szólaltatja meg. Tegyük fel tehát a kérdést, mely messze túlvezet az adott művön, sőt az adott költőkön is: nem úgy van-e, hogy a vershős éppen a mágikus-mitikus, magyar, közösségalkotó kultúra képviselőjeként - is - beszél ellenfeleihez? Nem úgy van-e, hogy az általa „dogma-dongók”-nak bélyegzett elit - és itt most mindegy, hogy keresztény, liberális vagy konzervatív dogmarendszeret hirdetnek - éppen ez ellen a kultúra ellen harcol a túlhangsúlyozott racionalitás nevében? De mikor kezdődött magyar földön ez az ádáz harc, és mikor került vert helyzetbe az eredeti kultúrát képviselő elit? Mikor győzött az idegen? Milyen sorsdöntő tettet kelletne az archaikus kultúrán nevelődött embernek visszavonnia ahhoz, hogy szabadon lehessen magyar? Hogy kultúra- és közösségalkotásának szent

(mágikus) körébe azt a szót helyezze, hogy *saját* (eredeti, autentikus, hiteles), és minden egyéb behatást e szent kör, e mandala kisugárzott erővonalai szerint rendezhessen újra?

Azt gondolom, Szent István államalapításának azt a vonását kell visszavonnunk, melyet a népdal így fogalmaz: „az idegen az első”. Nem többet és nem kevesebbet akarunk, minthogy a magyarok számára a magyar legyen az első, az idegen csak második. S hogy erre most jobb eséllyel törekedhetünk, mint az államalapítás óta bármikor, arra az ad reményt, hogy a minket befogadó (vagy behálózó) birodalom, az Európai Közösség nemzeti kultúra dolgában minden eddigi – minket birtokba vevő – birodalomnál elfogadóbbnak látszik, valamint az, hogy az Egyház népi kultúráját sújtó, olykor inkvizícióba átcsapó szigorát megértőbb viszonyra alakította. Meglátjuk...

Nagy László hite szerint „a vers Pelikán, / valakihez pirosa áttör időn s ködön”. A pelikán az archaikus magyar jelképezésben a vérét gyermekeiért – értsd: a következő nemzedékekért – kiontó hozzáállást jelenti. A vér egyszerre jelez szenvedést és szenvedélyes szeretetet. Ebben a vonatkozásban Jézusra is utal. „Szent vagyok, költő vitéz” – mondja a vershős (Balassi-Nagy László), s ezzel igent mond az isteni küldetésre. E gesztus által megszentelődik művének és sorsának egésze. De megszentelődik az is, amit megszentel, illetve átkozottá válik, amit megátkoz. Nagy László nem bíz a kulturális emlékezetben, nem bíz azokban, akik a kulturális emlékezést irányítják, attól tart, ők ugyanabból a fajtából valók, mint az általa kiátkozottak. „Majd krónika csácsog: / címere hárfa – hungarus volt, istentelen.” A lelkekben bíz, és azokban, akik az élet csodaszerű élményét megélni bátrak. Ők megérezhetik, amint sebeiből folyó vére átítatja a rideg „időt” illetve az elfojtáson alapuló nemértés „ködét”. A feláldozódás hiábavalóságáról vagy értelemmel telítéséről az utódok döntenek attól függően, hogy felejtő vagy emlékező közösséget akarnak.

A repülő ember. Illusztráció Balassi Bálint kortársa, a veszprémi püspöki javak kormányzója Verancsics Faustus *Machinae Novae* (Velence, 1616) c. könyvéből

50 éves a Palócföld – Balassi-émlékszám, 1994

Barcs János

ZÓLYOM ÉS FÜLEK ALATT

– Balassi Bálintra emlékezve –

Állj meg idő egy percre!
Mégfeketedett az út!
Mély árnyék fut reszketve
s hallgatnak néma tanúk.
Eső hull, álmos ősz van,
pusmognak fáradt lelkek,
mindenért vezekeltek...

Völgyben költő gyalogol
s fagyva zuhan az eső
a hegyhátra konokul:
Zólyom és Fülek alatt
Kékkői jégvirágra...
surrogva hullat fákra
jeges szárnyú madarat!

(Salgótarján, 1977. december 5.)

BALASSI-DE PROFUNDIS

A mélységből kiáltok, Uram, hozzád!
Körülöttem a csüggedt, vérző Magyarország,
Fejetlen hullák trágyadomb alatt...
Várainkból ránk röhög a török,
Köztünk viszály dúl és testvérgyilkos pörök
S a hajdani cimborák nagyrésze elmaradt.
Eltűntek a régi aszonyok,
A kunyhók helyén vérszagú szél forog
S aki élni akart, messzire szaladt.

Nem vagyok se jó, se kedves, se hű.
Torkomon gyakran lecsúszik a nedű.
Loholtam mohón a szerelemért,
Elvertem az engedetlen szolgát,
De szerettem azt, ki értette a dolgát,
Átkozódtam, hogy engem senki se ért...
Lásd, szederbokrok lakója lettem!
Mocskos felhőraj kavarog felettem, –
De adtam mindig annak, aki enni kért.

Tudom jól, egyszer eljössz majd értem –
De a sunyi józanság nem lehet érdem
S az óvatosságnak hazudott gyávaság.
Ha a nyugalom közönyt takar,
Az ember megszokásból ölni akar,
A megfontoltság csak tunyaság...
De Te, Uram, a Mindenség Tudója
Légy az igazak, ne a jók pártfogója
Meg ne tévessen Téged a hamisság!

Álmaimat elvitték az évek,
Az emberek szájából kikopott az ének
Gúnyolnak, hogy semmire se vittem...
Pedig esendő voltam csak és büszke
Gyűlöltem mindazt, ami szürke
És mindvégig Tebenned hittem...
A mélységből kiáltok, Uram, hozzád,
Velem jajgat a leigázott ország,
Irgalmazz nekünk, Kegyelmes Isten!

Paróczai Csaba

BÚNEI BOCSÁNATÁÉRT

könyörgés és hommage

Belőlem elszállnak a szavak
a végtelen tér kicsinységem hozza
levegőt játszanak álmaim
a márciusi napban
s utánuk kinyújtott kezem a
semmiséget kapja
isteni ajándékuul tőled

Bocsásd meg hát istenem
álhatatlan s mindent akaró vágyam
legyints rám hogy tudjam a helyem
ints meg hogy dolgaim józanul lássam
ne akarjam mit el nem érhetek
tőled tudjam amit megérhetek

KESERGŐ ÉNEK BÁLINT ÚRHOZ

Bizon szólingatásom igön mögkésött
négyes száz esztendők után
BÁLINT ÚR vitéz az végekön
sz't nem is TE mértéködben panaszlok
török vagy lengyel énekők szerént –
csak magam versezetében szabadon:
mint sirálaid az tenger fölött
átszárnyalom az elmúlott üdőt
vagy amint vadászó sólymod
az GYARMOTHI VÁR alatt
mögporgetvén az fölbukó nyulat
kezedre lassúdan visszaszáll

nem az ZÓLYOMI szolgákra
pazalltad TE sem az erőd
hanem asszonyokra ámort biztatád
salját pattantyúkkal
szíven találni ökök is
mégis
nyergekben paripákon
párbajozásban szélfúttá mezzőn
mög lengyel nyoszolákon
kitöltött víg sorsodat
vad szerelem mind elorozta
s rokoni gyűlölség mindön birtokod
Négy Világ fele szerte szórta

HALLGASS RÁM BÁLINT ÚR:
MINK IS ITT e hazában
nem másként törgyük összve magunkot:
gyakorta magyar széllyelhúzásnak
bús állapottyán igön keserödvén
idegön mögtöretésnek

énököt búsan szöröztvén
ki-ki ellenünk is dühödten
acsarogván ránkhagyott enmagunkban
salját erőnköt mögrontván
sorsok mezzei kopjatöréssén

itt is bozót van
leskel az ÁRMÁNY
gyilkol az toll is
abban ami csak
írva vagyon
s béna az kard és az
kézben avultan
sisakrostélyok
mögött az arcok
csak az rejtekbül
víjják az harcot
most az vérös seb
nem rontja tested
vérmérgezösek
löttek az lelkek
bagol bukkán az
házad elejbe
s golóba nincs az
halál se rejtve
hanem helötte
lappangó vérrög
settenkodik mög
ijedt szivedbe

HADNAGY ÚR
pörleködésöd
adósságodat
hitván bírának
mink róhattjuk le
mirajtunk viszöd
tovább az sorsod
mer' akik vannak az
kapitánkodásban
maguknak tartják

most is az zsoldot
s az markotányos
asszonyok lányok
az maradékot
ránk mögadózzák
láncos tizedre
örömet percre
mérve adássok

MONDOM AZÉRT MOSTAN A TE NEVEDBEN:

hát éppen ezökért jó uram
te fíjatalabb JÉZUS KRISZTUSUNK
hezzád fordulok úntalan
szem elől ne téveszd utunk
JEHOVÁNK SIDÓ Istenünk
amiként Ábrahámnak Jóbnak
szolgáltass kegyelmet nekünk
meg MAHOMET is te pogán
gyaur kutyaként mögugatlak
köröszmény fia az Nyugatnak
Mekkából tekíncsd én Hazám

IGAZSÁG nincsen jól tudom
csak JOG gyertyája ég az asztalon
te SZENTHÁROMSÁG Istene
SZENTLÉLÖK az TE szellemed
tartsa lángban az testemet
s lázadás nélkül lelkömet
ahogy döcög ez Rozzant Rossz Szekér
míg egyszer velem HAZA meg ha tér

s möggyónásomba'
most TE adj
fölolldozást

oszt
békin halni haggy

(1994. március)

ÉNEK BALASSI BÁLINTRÓL

Pompás testű, almásderes kancán
igazi férfi vágat,
viszi a verscsodákat...
S kémleli az édes haza egét,
a török félhold fénye
nagyon bántja szemét...
Régóta már jég veri a határt,
a vihar tigriskölykei
fogukat hullatják.

P S A L M U S L;

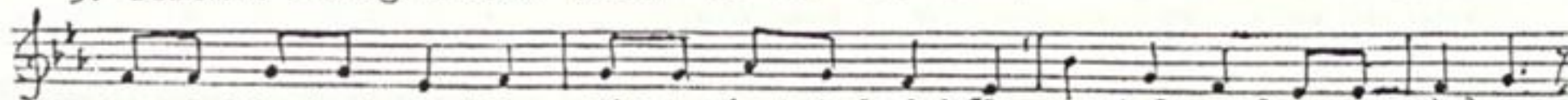
/Balassi Bálint verse/

A költő születésének 450. évfordulója alkalmából 2004. pünkösdjére
megzenésítette:

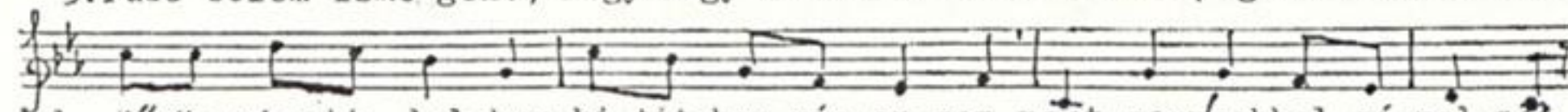
Balogh Ferenc

1. Végte-len irgal--mú ó te nagy hatal-mú Isten, légy már kegyel--mes!
2. Csak néked vétkeztem, bűnt el-lened töt-tem, ó kegyel-mes Is-te--nem,
3. Teremts ismét be-nem terem-tő Is-te-nem, tiszta szűvet kegyes-sen,

1. Ontsd ki mindenestől jódot rám keb-led-ből, mert la mely veszedel-mes
2. Kit semmi ra-vaszság nem csalhat|s álnokság rejtve (e--lőt)ted nincs, (ad. it.)
3. Púdd belém isme-gént, hogy nagy szívem szerint lelkem (i-gazt sze-ressen.

1. Bűnöm mi-att lel-kem, ki tit-kon rág en-gem, mért nagy/sebbel sé-rel-més.
2. Mért a nagy kék Ég-ből, mint kirá--lyi székből látod, mit mível minden.
3. Engem romlott sze-gént, rossz érdemem szerint ha-ra-god el ne ves--sen.

Balogh Ferenc veszprémi kórusvezető műve

HOL KERESSÜK EURÓPÁT?

A jövőmondás kockázata

A XXI. század kezdete az Európában élő emberek erőfeszítéseinek nagy sikerét hozta. Századok múltán bekövetkezett a természetes rend helyre állítása, Európa újra az egységesebb, a népek közötti kapcsolat ápolásának harmonikusabb útjára lépett. E kijelentés, megállapítás mögött generációs erőfeszítések húzódnak, akiknek szellemileg is felvilágosult tagjai ezért az új minőségért, annak sikeres létrejöttéért dolgoztak. A siker értelmezése némileg eltérhet a kontinens két felén. Nyugaton az egyesítés munkálatainak belátható idejű befejeződésében bízva az ebből következő elégedettség lehet meghatározó, míg keleten az újra kezdés reménye, a régen várt megújulás lehetősége jelenthet bizonyos mértékű örömforrást. E feltételezésekhez azonnal hozzá kell kapcsolnunk a mindkét oldalon tapasztalható szkepszist is, amely a kétféle életforma illeszthetőségének gyorsaságából, avagy lassúságából eredő ismerethiányból egyszerűen kikövetkeztethető. A fenti felvetés jelen léte is jelzi, nem lesz egyszerű feladat a végleges siker elérése, a megvalósult közel egységes Európa tényleges mindennapi életének, értékeinek élvezete. Ha racionálisan gondolkodunk és cselekszünk – elismerve a kételkedők bizonyos igazságát – mégis az a vízió lebegjen előttünk, hogy az alternatívák közül a helyes utat találtuk meg. Ez a jövő, fennmaradásunk esélye. A felismerés után mondhatjuk azt is végre, közösségeink haladási pályáíve töretlen lehet, ha mi is úgy akarjuk, és nem tévesztenek meg a létező szíren hangok. A hosszú távon elvégzendő munka, és az abból következő lehetőségek időszaka köszöntött ránk, ezért figyelmünket a múlt eredményeit nem feledve, de a jövőre indokolt fordítanunk.

KÖZELMÚLTUNK KÖZÖSSÉGI ÉLMÉNYE: ISMERKEDÉS EURÓPÁVAL

A múlt század 80-as évek végének enyhülő időszakában a valuta felhasználás okozta némi szabadsága és az ebből következő mozgás szabadság elementáris erővel tört ki hazánkban. Sokak élménye volt a családok

hadrafogható tagjait Zsiguliba zsúfoló egy napos bécsi bevásárló út, amelynek eredménye az autó tetején hazautazó Gorenje, a mosógép és más csodaként szemlélt technikai újdonság. A külföld élményét a megszerzett új „kincs” jelentette, no meg a hozzákapcsolódó sárga irigység: milyen jól megy az ott élőknek. Hazánkfiainak e részénél fizikai fáradtságot nem egészítette ki a szellemi értékek utáni vágyakozás.

Az ezt megelőző időszak nylon harisnyát, orkáncabátot és egyéb holmitkat csencselőit sem a kinti világ mélyebb összefüggései érdekelték.

Aztán változtak az igények. Lassan divattá vált a Trabanttal, Wartburggal lebonyolított nyugati körutazás. A család itthoni anyagi helyzetét elrejtő tengerparti nyaralás. Még ezeknek az eseteknek a fókuszában is a felszíni jelenségek álltak. A híres épületek, a kékség, az óriási hajók fényképei – majd videós megörökítése elsősorban a szomszédok, a munkatársak pukkasztását célozta meg. Még ezekben az években is ritkaságnak számított a külföldi tanulmányút elnyerése. Ilyen irányultságú utak nagyobb csoportokat érintő magánereős lebonyolítása – több ok miatt – lényegében kivitelezhetetlen volt. A zárt világ okozta információs szegénység még a korábbi, meglévő ismereteket is elaltatta. Mindezek miatt Európa képünk sokaknál tapasztalható egyoldalúságát, hedonisztikus jelenségeinek csodálatát, a kor felszínes magatartást igénylő követelményeinek behódolását általános jelenségként tapasztalhattuk meg. Így jutottunk el napjainkig.

EURÓPA-KÉPÜNK ALAKÍTÓJA

Mi, magyarok évszázadok óta nagy érdeklődést mutattunk a Lajtán túl történetek, az ottani élet, az arrafelé felhalmozott gazdagság iránt. Ez utóbbi motívum folyamatosan és intenzíven kísérője volt sokunk magatartásának. Ha röviden és sarkosan jellemezni kívánjuk nyugati kapcsolataink legerősebb motívumait, amelyek gyakran meghatározták ez irányú viszonyunkat, és egyben a nyugati világról alkotott képünk alapvonásait, azt leginkább a zsákmányszerzés vágyával írhatjuk le. (Ez a tulajdonságunk olykor még ma is felbukkan.) Másként fogalmazva; fájdalmasnak tűnhet, ugyanakkor tény, hogy Európa népeinek történetéről vajmi keveset tudunk. Ez esetben az sem nyújt vigaszt számunkra, hogy ez a „tudáshiány” kölcsönös. Ha csak a tapasztalatból merített ismereteinkre hagyatkozunk, nem nagyot tévedünk, ha azt rögzítjük, hogy Európa népeinek korai és későbbi történelméről megszerzett ismereteink roppant hiányosak.

A nagy társadalom-alakító mozgalmak, híres személyiségek történetének egész sora nem integrálódott a tudásunkba. A könyvnyomtatás, a

felvilágosodás eszméinek megszületése éppen úgy csak az „alig dereng valami” homályába olvad szét, mint a reformáció küzdelmeinek konkrétumai, vagy a harmincéves háború sorsfordító eseményei. Alig sejtjük, hogy a török ellen vívott harcok idején például a spanyolokat az Afrikából ellenük irányuló arab támadás izgatta. Mindehhez az is hozzátartozik, hogy az ismeret megszerzését, a különböző tudásforrások elérését mindig olyan érdekek irányították, amelyek számunkra nem kedveztek. A felvillantott, és jelzésként megfogalmazott ismeret hiány lényegében a XX. század történéseinek időszakára módosult, amikor két, nálunk fogalommal változott kastély- és településnév váltott ki Európát minősítő izgalmakat. Ha ma Magyarországon, a Kárpát-medencében Trianon, Jalta és következményei szóösszetétel elhangzik, mellé az igazságtalan európai döntés képzete kapcsolódik. Mindenki tudja, jogosan. Csak ebben esetben is gyakori a tévedés, amely a mai generációra tette az akkori döntés terhét, holott elég lett volna, ha irányukban csak a döntés korrigálásának lassúsága, elhúzódása miatt emelünk szót. Bár ezt a hiányt is teljesen megváltoztatta a mai európai akarat. A XX. század első felében élt, akár a győztesek, akár a vesztesek táborához tartozó politikai elit vélhette úgy, hogy lelkiismerete nyugodt, de ma már látható a történelmi felelősségük, amelynek hatására torzult sokak szemlélete, Európa felfogása.

A XVII. SZÁZADBAN UTAZÓ MAGYAROK EURÓPA KÉPE

A múlt történéseink valós, vagy annak hitt(remélt) emlegetése gyakran vezethet tévútra, ha az eljövendő évek vízióját kívánjuk megfogalmazni. A következőkben nem ez irányba kívánunk lépni. Arra szolgálnak a példáink, eseteink, hogy rámutassunk, amikor Európa a maihoz hasonló, nagy átalakulás előtt állt, a gondolkodó értelmiség – így a magyarok is – miként keresték az előrelépés lehetséges irányait népeik, a közösség és önmaguk számára. A múltról szólunk a következőkben, bár nem tagadjuk azt a véleményünket, hogy az akkor történtek a mának is hordoznak tanulságokat.

Példánkban az elsőként megjelenő személyiség, Szepsi Csombor Márton 1595-ben született a felvidéki Szepsiben. Némi elfogultsággal azt is mondhatnánk földünk volt a későbbi híressé vált világjáró. Apja kassai céhbeli mester volt. Élete, tanulmányai ennek megfelelően a kassai polgár – céhes mesterek által megkívánt követelmények szerint szerveződtek. De a mestereink felvilágosultabb magatartása mellett más gondolkodás is hatott rá. A Magyarországot még fogva tartó török jelenlét mellett, a protestantizmus új szellemiséget hozó időszakát élték a kor emberei. Az új felfogás a világra – elsősorban Európa nyugati felére – figyelő, a létrejött eredményeket a

legjobb tudása szerint magáévá tevő, autonóm személyiség megjelenését igényelte. Sokak mellett Szepsi Csombor Márton e körbe sorolható. Még ifjú korában bejárta a Felvidék és Erdély híres iskoláit és protestáns településeit. Az új iránt megmutatkozó fogékonysága vezette el Göncre, Telkibányára. Jórészt az itteni tanítóskodásból származó jövedelméből fedezte tervezett külhoni utazásának költségeit. 1616-ban határozta el, hogy bejárja Lengyelország, Csehország, Hollandia, Dánia, Anglia és Franciaország általa fontosnak vélt városait. A kiválasztott országok esetében az volt a fő szempontja, hogy olyan tapasztalatokra tegyen szert, amelyeket az otthoni, a polgárosodás eszméjét valló kereskedők, céhes mesterek hasznosítani tudnak. Csehország, Hollandia, Anglia, a német tartományok – Szepsi ismerete szerint – az akkori Európa leggazdagabb országai közé tartoztak, és a korai kapitalizmus útját járták. Ezért tűnik helyesnek mai szemmel nézve, és célját tekintve is a kiválasztott országok köre. Érdekes rátekintenünk arra, hogy milyen értékekre figyelt a magyar utazó. Nagyra tartotta az európai városok környezeti tisztaságát, az e téren kialakult szokásait. Bár Prágára – ma már mosolyogatóan – azt a megjegyzést tette, hogy „...Prágában az mészárszékben soha légy nem láttatik, így ez városban régen egér nem volt, de most immár néhol – néhol lakja.”

Az olykor előforduló, és kritikusan leírt negatív tapasztalatait sem elhallgatva, azt kérte magyarországi olvasóitól, hogy ezeket az országokat mégis tekintsék olyan példának, amelyek nyomába érdemes lépni.

Nem feledkezett meg az általa megbecsült foglalkozást űző csoportokról sem. Érdekelte a boltosok, a kereskedők, vagy ahogy ő nevezte az „árosok” és a bányászok munkája. Megfigyelte és összefoglalta a fémek feldolgozásának kinti módszereit. Elkészítette „A fémekről” szóló munkáját, amelyet a danckai egyetemen nyilvános vitára bocsátott. Olykor a minden tudományosságot is mellőző ismereteket is népszerűsítette. Leírta, hogy a fémbányászok az ujjuk hegyén hordják a kettéhasított mogyorófavesszőt, amely „az arany vagy ezüst bő erét oly szerencsével leplezi le.” De arról is tudósított, hogy a „tűzzel szembeni ellenállást Cerro Ponti ezüstje és daricumí aknákból kibányászott sárgaréz esetében is tapasztalták”

Hosszan foglalkozott az egyetemi és gimnáziumi oktatás színvonalával, az ott alkalmazott gyakorlattal. Különösen nagy hatással volt rá a danckai (ma danzingi) gimnáziumban töltött több szemeszter. Az intézmény természettudományos irányultsága váltott ki nagy érdeklődést. Ez az akadémiai gimnázium öt évfolyamos volt. A felső évesek tanárai között volt a kor két kiváló fizika, matematika, földrajz tudósa, Adrianus Pauli és Petrus Crügerus. A tanári kar és az egyetemi és gimnáziumi oktatást támogatók révén létrejött könyvtárat is nagy kincsnek tartotta.

Világossá tette véleményét a női egyenjogúsággal kapcsolatban is, azzal egyetértve mondván, a „dicséretes dolgokat cselekedtenek az asszonyállatok.” Egyik versét a kassai polgárasszonyoknak ajánlotta.

A települések esetében egyértelműen várospárti volt. Úgy vélte az új követelmények, amelyeket a világban – Európában – zajló események megkívántak, így a polgárosodás eszméje, a városok modern szerkezetén, rendjén valósulhatnak meg igazán.

Mint a társadalom fejlődését, változását figyelő gondolkodónak, az új szemléletű politikus volt az ideálja. Ez a személy pedig Bethlen Gábor volt. „Segítette a fejedelem számára oly fontos Habsburg ellenes hagyomány ébrentartását, és Dancka bevételeinek elbeszélésével példázhatta leghatásosabban az erőskezü, független nemzeti királyság követendő eszményét,” – írja Kovács Sándor Iván.

1618. augusztusában érkezett haza, és 1621-ben, 26 éves korában halt meg ez a tehetséges, a kalandokat is szívesen felvállaló magyar értelmiségi.

Szepsi Csombor Márton életművének, írásainak értékelését már elvégezte az irodalomtudomány. A ma élő generáció számára három – általam – lényegesnek tartott elemét mégis kiemelendőnek tartom. Egyrészt azok közé a szerzők közé sorolható, akik arra vállalkoztak, hogy tudásukra építve bemutassák az Európa nyugati és keleti felén, a XVI–XVII. században elindult kettéválás folyamatának változatos irányát. Ugyanekkor azt érzékeltette velünk Szepsi Csombor Márton, hogy a kialakult különbségek nem nullázták le a korábban megteremtett magyarországi értékeket. Az összefüggések, a kapcsolati rendszer alapjai – a kereskedő utak, a helybeni ismeretszerzés lehetősége – továbbra is megmaradtak. Úgy gondolkodott, hogy a korábban kialakult közös gazdasági és kulturális hagyományokat gondozva haladhat előre a világ. Európa mindkét felének ennek szellemében kell további közös életüket élni és cselekedni. Számára is bizonyossággá vált, hogy itthon – tágabbra tekintve Kelet-Európában – több és nagyobb feladataink vannak. Ehhez a nyugati tapasztalatok segítséget adhatnak. Világnézete kialakult és céltudatos. Bátran és egyértelműen állást foglalt politikai feladatokban, amikor Bethlen Gábor Habsburg ellenes, függetlenségi országépítő elképzelései mellé állt Több és más tapasztalatainak megörökítése a mai olvasó számára is értékesé teszik útikönyvét, támpontot is adhatnak mai Európa képünk korszerűsítéséhez.

A kor más világjáróinak szemszögéből is tanulmányozhatjuk az eddig ismeretlen Európát. Az erdélyi születésű Bethlen Mihály (1673–1706) naplója az utókorra maradt. Az ott leírtak tanúsítják azt, hogy a szerzője, ha nem is a Csombor Mártonéhoz hasonló irodalmi stílusban, de új oldalról közelítette meg és gyűjtötte össze a számára fontos ismereteket. Az erdélyi

főúr – apja Bethlen Miklós főúr, nagy tekintélyű kancellár – családi ösztönzésre arra vállalkozott, hogy tanulmányainak befejezését követően 1691–1695 között nagy utazást tegyen, és látogassa meg a német tartományok jelesebbjeit, Szászországot, Brandenburgot, a Hanza városokat – továbbá utazásának célpontjává választotta Hollandiát, Svédországot, Dániát, Angliát, Belgiumot, Svájcot, Itáliát hangsúlyosan Vatikán államot, valamint Ausztriát és Lengyelországot. A tartalmában, lehetőségeiben gazdag, és időben is hosszadalmas utazás az előzőekhez képest más sajátosságokat hordozott. A napló olvasásakor szembeötlő számú, evés ivással járó, a különböző szintű és rangú fejedelmek, vezetők által, a Bethlenék számára adott fogadás, vendégeskedés feltűnhet az érdeklődőnek. Csak sajnálni tudjuk, hogy ezek lefolyására, az elfogyasztott ételek, italok fajtájára nem fordított figyelmet a szerző.

Az egyes országokban tapasztaltak leírása is különböző mélységű. Némely olvasónak az angliai út tényei a megragadóak, számomra a német és az angliai élet iránt tanúsított szerzői figyelem azért kiemelkedő, mert az Csombor néhány leírásával is összevethető.

A német fejlődés lehetőségei közül elsősorban a műveltség gyarapodását segítő külső feltételek, épületek egyéb szervezési megoldások, alkalmak keltették fel az utazó Bethlen figyelmét. A berlini színházlátogatás során elsősorban az épület kivitelezése érdekelte. „...mentünk a theátrumban, amely márványkő pádimentomos (padlózatú) és oldalas, az oldalában vadnak az elektorok (a választófejedelmek) státuái (szobrai), bolthajtása olyan szép, hogy le nem írhatom.” A látott színmű élményének leírását mellőzte a szerző. A könyvtár meglátogatásakor az tűnt fel az odaérkező magyaroknak, hogy „minden könyv aranyas veres, bőr compactioban (kötésben) vagon”. Érdeklődéssel figyelte a felsőoktatás területi megjelenését, az egyes fejedelmek rivalizálását az intézmények létesítésében. „Lipsiából (Lipcse) jöttünk Hálában (Halle) hálni, ahol ugyan akadémia lészen, és így egy akadémia a másiktól öt német kis mélyföld (mér föld); Lipsia a saxoniai (szász) electoré és Hála a brandenburgusé. Jéna, ahol ugyan akadémia vagon, mind ez kettőtől 9 mélyföld. Lipsiától Vittenberga 8 mélyföld, és így kicsinyd helyen sok szép akadémiajok a lutheránusoknak. Felfigyelt arra, hogy az uralkodók közvetlen környezetük szépítésére nagy gondot fordítottak. „...mentünk az electorális szép kies kertben, mellyben vagnak sok márvány statuák, és közöttök mind szép csorgók, mellyek el-felszöknek.”

Ma gondolkodhatunk úgy, hogy a kíváncsi erdélyi főúr számára azok az élmények, látványok őrződtek meg, amelyek hiányát honi viszonyaink között megtapasztalta és elsősorban a külsőségekben mutatkoztak meg. A Csombor-féle leírástól igénytelenebb szövegből teljességgel hiányoznak a politikai élmények. Ez a családi milliőt ismerve nemcsak különös, de feltűnő magatartás.

További útjának állomásaival összefüggésben is ezt a következtetést szűrhetjük le. Amszterdamban is az a „ráspoly ház” keltette fel a figyelmét, ahol „80 férfi lator fürrészelt” Bár az eddigiektől eltérő módon, azt is leírta, hogy amikor fonó, varró házban jártak „...többi között igen szép cifra 3 kurvákat láttunk.”

A hosszadalmas utazás további állomásain tapasztaltakról csak jelzészerűen számolt be. Belgiumról nem volt feljegyzésre érdemes élménye, a Vatikánról is szűkszavúan szólt, stockholmi látogatásán az ottani szokások ragadták meg figyelmét. A lakodalom helyi menetét részletesen taglalta. Hasonlóképpen a temetés szertartását is bőségesen írta le.

Az Angliában eléje tárult élet nagy hatással volt rá. Bár itt sem szorult háttérbe az építkezés eredményeinek – Westminster, a Tower – csodálata, de másról, pl. az oxfordi életről is beszámolt. Részletes ismeretet kaptunk az itteni világról. A híres könyvtárról, amelyet megajándékozott nagyapja, Bethlen János erdélyi fejedelem élettörténetének egy példányával. A könyvek csodálatán túl azonban most sem mulasztotta el szerzőnk az épületek küllemének, és belső díszítésének leírását.

Bethlen Mihály a család ösztönzésére és anyagi támogatásával vágott a külföldi útnak. Arról, hogy megegyezett az utazó és a család célja nincs ismeretünk. Az viszont bizonyos, hogy egyes esetek, fogadások, vendégségek elmondásában szűk szavú ismertetőket, inkább csak jelzéseket olvashatunk. Másrészt a családi elsődleges elképzelés az volt, hogy „okuljon, gyönyörködjön és nevelődjön” az úton megszerzett tapasztalatok révén. De azt sem titkolták, hogy a látottakat, a híres emberekkel való találkozásokat Erdély felvirágoztatására hasznosítani lehet.

A napló azt is tanúsítja, hogy Erdély és Európa sokoldalú kontaktusba maradt, és nemzetközi kapcsolataink ez idáig feltáratlan területeire is rá világított. A szellemileg és fizikailag is elkényelmesedett főúr e kapcsolatok gazdagításában vajmi keveset tett. Haza érkezve visszahúzódott. Hiába lett máramarosi (1702) főispán, ezt a tisztséget sem gyakorolta. Önmagával törődve, az alkohol vetett véget életének.

KORUNK A FOLYAMATOS TÁRSADALMI ÁTALAKULÁS KORA

A történelmi kalandozás és példa keresés után nézzünk rá néhány, a helyzetünkől következő, és megoldandó feladatunkra, már csak azért is, hogy a dolgozatunk címében foglaltaknak is megfeleljünk.

Az elmúlt évtizedekben gyakran hallottuk, mi magunk is mondtuk: korunk átmeneti kor. Mára ténylegesen is érzékelhetjük a megállapítás tartalmát. Az

is valóság azonban, hogy az átalakulás általunk vélt iránya gyökeresen megváltozott. Ennek igazát valószínű, hogy csak a történelmi távlat fogja a maga teljességében igazolni. De ez a tény a ma élők számára újdonságokkal telített. A sok új feladat közül érdemes néhányat ez alkalommal is kiemelni.

Az átalakulásból következők teljesítésének legfontosabb követelménye, hogy egyenként és közösségi szinten – vagyis a magyarság egészét tekintve – mentálisan megváltozzunk. A változás talán legfontosabb eleme az, hogy múltba néző magatartásunk „rovására” a jövő tennivalóira koncentrálna, kíséreljük meg azokat felderíteni, és olyan körülményeket megteremteni, hogy a megvalósításukhoz szükséges feltételek kialakításán munkálkodhassunk. Továbbá azt is tegyük alap igényünké, hogy a kreatív jövőkép közös (pártok együttműködése, társadalmi gondolkodás révén) ki-munkálása vigyen előre a minőséget mindenkinek, és minden életfeltétel esetében biztosító cél felé. A két nagy elem teljesülésének feltétele, hogy építsük újra, tegyük tömegessé a több irányú kommunikációra alkalmasságunkat. A használható, beszélt nyelv mindennapos jelenléte előre lépésünk követelménye. Perspektívikus gondolkodásunkhoz nagy szükség van arra, hogy a politikai, közigazgatási és szakmai intézményszinten is megvalósuljon, a munka elvégzéséhez szükséges kiegyensúlyozottság, és a kiszámíthatóság elve a gyakorlatban is érvényesüljön. Nem kerülhető meg az sem, hogy előre lépünk a jogbiztonság tekintetében is.

Az elmondottakból talán kiderülhet az a felfogásunk, hogy Európát elsősorban önmagunkban, közösségeinkben kell keresnünk, és megtalálnunk. Ez a munka valóságos és nagy feladatot jelent. A munka időtartamán, minőségén múlik, hogy kikerüljünk a ma még meglévő bizonytalanság spiráljából.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- SZEPSI CSOMBOR Márton: *Europica varietas*. Bev. és szerk. Kovács Sándor Iván, Kulcsár Péter. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1979.
- BETHLEN Mihály útinaplója (1691–1695). Budapest, S.a.r. Jankovics József és Kulcsár Péter. Magyar Helikon, 1981.

Koncsek József

AZ JÓ BALASSI BÁLINTNAK ÚJABB VERSEI

(Ammikor menekültében hóvihar éri utól)

Szelektül sodorván,
s nyomomban toportyán,
főmben fölhő, viharos,
megyek én köd alatt,
pára és borulat,
s utam is oly' sikamos,
rőt erdő hajlatán
elmarad szép hazám
alkonnyal, ki tűzpiros.

Tölgyfa levelei
börzsöny-színnel teli
véresek, mint lobogó,
harcnak dalmahodtán
felettem lobogván,
férfi kezébe való;
avagy, mint kit vassal
széles nagy pallossal
nézeget komoly bakó?

Hazám elveszítvén,
fődet, asszont szintén,
legornyadó fejemet
gyökerekre ejtem
takarván köpenyben,
s csillag-ég néz éngemet,
mikor az hegy mögül
tolong má' s gömbölyül
hóvihar úz, terjeget.

(Ez egy isteni szeretetre, miként Júlia szerelmére is vágyik)

Uram és Teremtőn,
Istenem s megmentőm,
vonzattal ki fölemelsz
sugározó égbe,
angyalok körébe,
ahol dallam, gyöngé nesz,
hárfának zsongása
szívet vidításra
mint patak ömledez,

kardomat leoldva
lépek hatalmodba
hadi munkát elejtvén
szépen térgyökölve,
könyvet véve ölbe,
imátkozó keresztény,
s bögyös könyvetűkre
homlokamat dűtve,
szemeket is meresztvén.

Mentsél hát éngemet;
jó csöcsös mellyeket,
s könyvet tárván combokat
képzelve örökké.
Lennék tán törökké?
Gerjedvén hogy csábogat?
Júlia szívének
Isten egy igének
légyek én csak jó fiad.

(Szent Ferenchez imátkozik lelke üdvéért)

Assiszi Szent Ferenc,
szentkép, ki megjelenysz
valóságos álmomban,
én, Balassi Bálint
mezők madárkáit
szintúgy nézem álmomban,
dalukkal ígérik
az Úrnak ígéit
kegyelmezni valóban.

Nehéz az én szívem,
vigasztald szelíden,
Ferenc, féltő jó testvér,
aki pénzt és ruhát
atyádnak adva át
alázatossá lettél,
lelked könnyebbedvén
valál nagyon szegény,
s erős Isten veled él.

Kell nékem öltenem
páncélos fegyverem,
harcolnom is hitünkért,
vínom súlyos karddal,
mikoron mint angyal,
selymes szóval kitűntél,
ellenség ha átkoz,
Szent Ferenc, imátkozz
érettem, férfi-tündér.

*(A versek elhangoztak Magyaránáadorban 2004. július 9-én
az Ekszpanzió XVI. művészeti vándortáborban.)*

50 éves a Palócföld

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 94/5

XXVII. évfolyam

szeptember-október

Szász Endre: Balassi Bálint

(Balassi Bálint összes versei és szép magyar komédiája,
Magyar Helikon, 1961)

9 770555 886015